

A metodizmus története

I. KÖTET:

1483–1703

Wilson Pruitt

A metodizmus története

1. kötet: 1483–1703

Wilson Pruitt

© 2026 Wilson Pruitt

Minden jog fenntartva. A jelen kiadvány egyetlen része sem sokszorosítható, terjeszthető vagy továbbítható semmilyen formában vagy eszközzel, beleértve a fénymásolást, a hangrögzítést vagy más elektronikus, illetve mechanikai eljárásokat, a kiadó előzetes írásos engedélye nélkül, kivéve a kritikai ismertetésekbe foglalt rövid idézeteket és a szerzői jogi törvény által engedélyezett egyéb nem kereskedelmi felhasználásokat.

Kiadja a Wroot Press

A History of Methodism podcast átiratai alapján

Nyomtatva az Amerikai Egyesült Államokban

Első kiadás

Dominicnak és Ephraimnek

CONTENTS

Előszó	1
1. fejezet	3
2. fejezet	7
3. fejezet	11
4. fejezet	15
5. fejezet	19
6. fejezet	27
7. fejezet	33
8. fejezet	39
9. fejezet	45
10. fejezet	51
11. fejezet	57
12. fejezet	63
13. fejezet	71
14. fejezet	77

15. fejezet	87
16. fejezet	95
17. fejezet	103
18. fejezet	113
19. fejezet	121
20. fejezet	133
21. fejezet	143
Bibliográfia	151

ELŐSZÓ

E könyv fejezetei a History of Methodism Podcast átirataira épülnek. Azt a podcastot csaknem tíz évvel ezelőtt indítottam, két céllal. Az egyik az volt, hogy kitöltsem a teológiai képzésem hézagait. A Duke Divinity Schoolban tanultam. Csodálatos tanáraink voltak, de még ezek a csodálatos tanárok sem tudtak minden részletre kitérni, ezért szerettem volna a podcast műfajában kínálkozó lehetőséget arra használni, hogy kitöltsem a metodizmus történetét övező kontextus jó részét.

Ebben a tekintetben erősen hatott rám Peter Adamson History of Philosophy Without Any Gaps című podcastja. A metodizmusnak olyan története van, amely méltó a tanulmányozásra és az időráfordításra.

A második okom az volt, hogy a metodista hagyomány történetét forrásként kínáljam fel egy, az Egyesült Államokban az egyházon belül zajló küzdelem közepette. E küzdelem tetőpontja után a történelem továbbra is forrásként szolgál a metodisták és bármely felekezethez tartozó keresztények számára. Hogyan értsük meg azokat a hagyományokat, amelyekből kiforrólódunk és kialakulunk?

Ez a célja a podcastomnak, és ez a célja e könyveknek is. Ez az első kötet a metodizmus előtörténetét tárgyalja, azokat a hatalmas, kontextusteremtő eseményeket és alakokat, amelyek John és Charles Wesley formálták abban a világban, amelyben éltek. Bár

a könyv Lutherrel kezdődik, a nagyobb hangsúly a 17. század em-
berein és eseményein van, valamint azon, hogy az a világ miként
formálta a Wesleyk sajátos szemléletét a hitről és az életről.

1. FEJEZET

Mi rejlik egy névben?

Amikor Charles Wesley, bátyja, John, és barátai 1729-ben az angliai Oxfordban megalapították a Holy Clubot, gyorsan számos gúnynév záporozott rájuk. Az, amelyik rajtuk ragadt, a metodista volt. A szokásos történet szerint a Wesley fivérek és barátai nagyon módszeresek voltak. Innen a metodista. Ám ez az elbeszélés nem egészen illik a 18. század eleji Oxford kontextusába. A csupa férfiból álló, többségében jómódú diákok a Christ Church College-ban (ahová a legtöbb nemes járt) latinul beszéltek a klasszikusokból tett vizsgákon. Platónt és Arisztotelészt, Horatiust és Vergiliust, Démoszthenészt és Euripidészt tanulmányozták. Ősi nyelveken gyakorolták a retorikát. Galénoszt és az orvostudomány klasszikus alapjait tanulmányozták. Az orvoslást a Római Birodalom világában gyakran három iskolára osztották: dogmatikus, empirikus és metodikus — vagyis metodista — iskolára. Az ókori metodisták az empiristák és a dogmatikusok kérlelhetetlen riválisai voltak. Egyedülállóak voltak abban, hogy azt állították: bárkiből lehet orvos. Mindössze egy bizonyos diagnosztikai és terápiás módszert kellett követni. Ez élesen szemben állt a többi iskolával, amelyek az orvoslást olyan művészetnek tekintették, amely csak a tehetségesek és bölcsek számára van fenntartva.

Galénosz, aki mind az empirikus, mind a dogmatikus iskolából merített hatásokat, győzedelmeskedett a történelemben, és ő

meg a tanítványai lettek a modern orvostudomány mintaképei. Az oxfordi diákok többsége hasonlóságot látott volna Galénosz és önmaga között. A megfelelő családokból származtak, és sértőnek érezték volna mind az orvoslásban, mind a vallásban a metodisták önteltségét. A szentség nem mindenki számára lehetséges — gondolták ezek az elit diákok —, hanem csak azok számára, akiket Isten ilyen célra megajándékozott — mint azokat, akik megengedhették maguknak, hogy Oxfordba vagy Cambridge-be járjanak. A 18. századi Oxford osztálytagozódása monumentális volt. Az olyan iskolák elit diákjai, mint Oxford és Cambridge, ahogy Barry Switzer egyszer mondta, a harmadik bázison születtek, de azt hiszik, hogy hármast ütést produkáltak.

A szentség egy kiváltságos kevesekért van, vagy esetleg mindenkiért? Ez a feszültség magában a metodista névben rejlik, és ez a feszültség végighúzódik a metodistáknak nevezett emberek egész történetén, egészen napjainkig. Az egyház tiszteletre méltó legyen, vagy provinciális? Az egyház releváns legyen, vagy ott lakó idegenek közössége?

Amikor lelkészeket vagy tudósokat kérdeznak arról, hogy „Mi az a metodista?“, sokféleképpen válaszolnak. Olykor a válasz teológiai. Például a megszentelődést vagy a szabad akaratot említik. Olykor a válasz erkölcsi, és Wesley Általános Szabályait említik: Először, ne árts; Másodszor, tégy minden jót, amit csak tudsz; Harmadszor, kövesd Isten útjait. Olykor a himnológia és az istentisztelet. Olykor a társadalmi aktivizmus. Olykor a fej és a szív együttese. Olykor egyáltalán nem tudnak jó választ adni. John Wesley, a metodista mozgalom megalapításában központi alak, számos röpiratot írt a metodista szó jelentéséről. Nemegyszer úgy határozta meg a fogalmat, mint olyasvalakit, aki teljes szívvel szereti Istent és felebarátját. Tehát a metodista csak a tökéletességre jutott keresztény, vagy a metodista az emberek tömege, akik vasárnaponként megjelennek, és igyekeznek

1. fejezet

alázatos hitet élni ebben a megtört világban? Vagy a tökéletességre jutott keresztény éppen az, aki igyekszik alázatos hitet élni ebben a megtört világban?

Azt szeretném javasolni, hogy nem érthetjük meg, mi az a metodista, anélkül, hogy megértenénk a történelmet. Nem érthetjük meg John Wesleyt anélkül, hogy megértenénk, hol és mikor élt, mit olvasott, hogyan cselekedett. Ahhoz, hogy lássuk a metodistáknak nevezett emberek jövőjét, jobban meg kell ismernünk a múltjukat.

Ugyanígy, hogy jobban megismerjük John Wesleyt, jobban meg kell ismernünk az ő múltját, ezért ez a kötet több mint kétszáz évvel Wesley születése előtt, Martin Lutherrel kezdődik. John Wesley nem volt magányos zseni, aki ellopta az istenek tüzét. Egy hagyományba ágyazott ember volt, aki hagyományának eszközeit használta arra, hogy másoknak segítségén átalakítani az életüket a Szentlélek által. Ahhoz, hogy elkezdjük megérteni Wesleyt, el kell kezdenünk megérteni azokat a hagyományokat, amelyek hatottak rá.

2. FEJEZET

Martin Luther

John és Charles Wesley prédikátorgyerekek voltak — olyan kifejezés, amely a nyugati egyház történetének legnagyobb részében botránys lett volna. Bizonyára sok pap volt, akinek törvénytelen gyermekei voltak a középkorban, de az 1139-es második lateráni zsinat óta ezek a papok nem köthettek törvényes házasságot. Egy fiú nem léphetett apja nyomdokába a felszentelt szolgálatban (egy lánynak pedig végképp nem).

Ez csupán kis része annak a számtalan hatásnak, amelyet Martin Luther gyakorolt John és Charles Wesleyre és a metodista mozgalomra, és éppen ezért a metodista mozgalom háttértörténete Lutherrel kezdődik. Luther nem volt az első reformra törekvő keresztény Európában. Az angliai John Wycliffe és a csehországi Jan Hus egyaránt hasonló módon törekedett reformra, ám Luther volt az, aki elindította azt a reformmozgalmat, amely megváltoztatta Európa és a keresztény egyház arculatát.

Martin Luther 1483-ban született Eislebenben, a szász választófejedelemségben, amely a Szent Római Birodalom egyik félig autonóm régiója volt a mai Németország területén. Martin egy mérsékelt jómódú család legidősebb gyermeke volt. Apja azt kívánta, hogy jogász legyen, ezért tizennégy éves korában iskolába küldte Magdeburgba, később pedig az erfurti egyetemre. 1505-ben Luther az iskolába tartott vissza, amikor Stotternheim

közelében vihar érte utol. Félte az életét, és felkiáltott: „Segíts, Szent Anna, szerzetes leszek!” Nem sokkal ezután apja akarata ellenére belépett az erfurti ágostonos kolostorba. A tudósok évszázadok óta vitatják ennek az eseménynek a jelentőségét. Egyesek hamarosan a viharban átélt pillanatot Szent Pál damaszkuszi úton való megtéréséhez hasonló módon ábrázolták.

Lutherrel az úton történt pillanat több ponton is rezonál John Wesley életével. Először is, a Georgia felé tartó hajón, amikor Wesley megrémült, ahogy egy vihar tombolt körülötte, megrendítette a hajón utazó morvák hite, akik félelem nélkül imádkoztak. Wesleynek akkor nem volt olyan hite, amellyel szembe tudott volna nézni a viharral.

Majd néhány évvel később a londoni Aldersgate Streeten, miután hallotta Martin Luther Rómaiakhoz írt levelének előszavát felolvasni, Wesley úgy érezte, hogy a szíve különös módon felmelegszik. Az eseményről így írt: „Éreztem, hogy valóban bízom Krisztusban, egyedül Krisztusban az üdvösségért; és bizonyosság adatott nekem, hogy elvette bűneimet, igen, az enyéimet is, és megszabadított a bűn és a halál törvényétől.”

Míg Luther gyökeresen megváltoztatta élete irányát, jogásznak készülésként szerzetessé és pappá lett, addig Wesley élete jellegét változtatta meg. Még mindig pap volt az anglikán egyházban, de már nem tudott megelégedni a plébániai élettel. A Krisztusba vetett hit általi megigazulás új módon szabadította fel, és olyan szabadságot adott neki, amelyet meg kellett osztania.

Luther esetében, a lelki élménye után, miután elkötelezte magát a papság mellett, vehemensen vetette bele magát a felszentelt életbe. Végül a wittenbergi egyetem teológiaprofesszorává nevezték ki, és ebben a minőségében szegezte ki Kilencvenöt Tételét a wittenbergi ajtóra. Ez az esemény nem jelentette a szakítását a római katolikus egyházzal, de ez volt az első közvetlen összeütközés

2. fejezet

azzal, amit később reformációnak vagy magisztrális reformációnak neveztek. Luther nem tekintette magát szakadárnak, de úgy érezte, nem maradhat néma az olyan visszaélésekkel szemben, mint a búcsúk árusítása.

Mielőtt továbblépnék, ki kell fejtenem még három pontot az életéből és munkásságából, amelyek rezonáltak Wesleyvel és a metodistáknak nevezett emberekkel.

Az első, amelyre már utaltam, az egyedül hit általi megigazulás tanításának központi szerepe volt: az a gondolat, hogy nem a saját erőfeszítésünk által lehetünk Istennel rendben, hanem egyedül Isten ingyenes kegyelme által Jézus Krisztusban. Az egyedül hit általi megigazulás központi szerepe közvetlenül Luthertől származik. „On God’s Vineyard” című prédikációjában Wesley ezt írta: „Ki írt képzettebben Martin Luthernél az egyedül hit általi megigazulásról?”¹ Bár sokan pelagianizmussal vádolták Wesleyt, amiért hirdette a szentséget és a kegyelmi eszközöket, a hit általi megigazulás tanítása alátámasztott mindent, amit írt és hitt.

A következő pont Luther azon nézete, hogy az embereknek képeseknek kell lenniük arra, hogy a saját nyelvükön olvassák a Bibliát és imádják Istent. Hangsúlyozta annak fontosságát, hogy az egyházban mindenki (ne csak a papok vagy a kórus) olyan módon vegyen részt az istentiszteletben, amelyet megérthet. Ez nemcsak az anglikán egyház kialakulásához vezetett, hanem Luthernek az a gyakorlata, hogy népszerű dallamokra írt himnuszokat, később John és Charles Wesley munkájában is folytatódott. A himnuszéneklés a methodista mozgalom központi gyakorlata volt, olyan gyakorlat, amely nem volt volna lehetséges Luthernek az anyanyelven és a teljes gyülekezeti részvétellel zajló istentisztelet előmozdítása nélkül.

1 John Wesley, "On God's Vineyard," in *The Works of John Wesley*, ed. Albert C. Outler, Bicentennial ed. (Nashville: Abingdon Press, 1984), 3:505.

Végül 1525-ben Luther feleségül vette a volt apácát, Katharina von Borát. Miután 1521-ben kiközösítették, Luther nem látta szükségét, hogy kövesse az egyháznak a papi cölibátusról szóló tanítását, különösen mivel azt nem találta leírva a Bibliában. Házasságuk hosszú és boldog volt, Katharina a ház körül társa volt, földet művelt és kosztosokat fogadott, hogy támogassa férje munkáját. Hat gyermekük született, négy érte meg a felnőttkort. Ha John és Charles nem lettek volna Samuel Wesley (az anglikán egyház papja és egy másik pap fia) és Susanna Wesley (a puritán lelkész, Samuel Annesley lánya) gyermekei, nem lett volna metodista mozgalom.

A szikra, amelyet Luther meggyújtott, nem volt Szászországban tartható. A nyomdagép alig hetven évvel korábbi feltalálásával valódi mozgalom indult el, amely elterjedt egész Európában, végül magában Angliában is.

3. FEJEZET

A reform terjedése

A középkori egyház szervesen összekapcsolódott a középkori állammal. Amikor Martin Luther nyilvánosan kezdte kihívni az egyházat, és amikor szavai szélesebb körben terjedtek, mint bármely korábbi reformátoréi, mások gyorsan léptek, hogy a politikai rendet is kihívják. 1525-ben Közép-Európa nagy területei kezdtek fellázadni előljáróik ellen. A Bauernkrieget, vagyis a parasztháborút a fejedelmek gyorsan leverték, Luther meglepő örömeire. Egyetértett a reform szellemével, de Luther irtózott a forradalom káoszától, és a Rómaiakhoz írt levél 13. fejezetének szentírásai szövegére támaszkodott, hogy igazolja a fennálló állam támogatását. Luthernek a parasztháborúra adott válaszában láthatjuk John Wesley *A Calm Address to Our American Colonies* című művének előfutárát, amelyben az amerikai forradalom ellen ír:

Tízszer is, különböző szavakkal, „azt valljátok, hogy a szabadságért küzdötök”. Ez azonban hiú, üres vallomás: hacsak nem azt értitek azon az elnyűtt szón, hogy szabadság a törvényes uralkodóknak való engedelmességtől és hazátok alaptörvényeinek megtartásától. És kétségtelenül ez az, amiért a szövetséges gyarmatok most küzdenek.¹

1 John Wesley, *A Calm Address to Our American Colonies* (London: R. Hawes, 1775), 23.

Wesley irtózott a káosztól, akárcsak Luther, és idézte a Rómaiakhoz írt levél 13. fejezetét „The Reformation of Manners” című 1763-as prédikációjában:

Igaz, hogy Isten Igéje a fő szokásos eszköz, amellyel Isten megváltoztatja a bűnösök szívét és életét; és ezt főként az evangélium szolgálai által teszi. De ugyanígy igaz, hogy az előljáró „Isten szolgálója”, és hogy Isten arra rendelte, hogy „rettegése legyen a gonosztevőknek”, azáltal, hogy emberi törvényt hajt végre rajtuk.²

A reform hamarosan túllépett azokon az államokon, amelyekből később Németország lett, abba, amiből később Svájc, Franciaország és Észak-Európa lett. Huldrych Zwingli, egy zürichi pap, lett az első nagy vezetője annak, amit később református protestantizmusként ismertek, amely már számos területen különbözött a lutheri protestantizmus által befolyásoltaktól, különösen a liturgia, a képek és a Törvény tekintetében. John Calvin, a leghíresebb és legbefolyásosabb református vezető, ekkor még nagyon fiatal volt. Befolyása később széles körben elterjedt Európa-szerte, ám Calvin hatása Wesleyre és a metodistákra inkább a református teológiában való örökösítőitől származott, mint magától a reformátortól. Egy későbbi fejezet a református teológiával és azzal a hatással foglalkozik majd, amelyet Calvin örökösői gyakoroltak Európára és a methodista mozgalomra. Magával Calvinnal kapcsolatban Wesley nem sokat beszélt róla prédikációiban vagy írásaiban. Egy alkalommal a következő módon nyilatkozott Calvinnek a Michael Servetusszal kapcsolatos reakciójáról:

Az oxfordi könyvtárban tartózkodva ráakadtam Calvin úr beszámolójára Michael Servetus ügyéről, akinek több levelét is alkalmanként beilleszti, amelyekben Servetus gyakran kifejezetten ki-

2 Wesley, "The Reformation of Manners," in *Works*, 2:311.

3. fejezet

jelenti: „Hiszem, hogy az Atya Isten, a Fiú Isten, és a Szentlélek Isten.” Calvin úr azonban olyan szörnyetegnek festi le őt, amilyen sosem volt — ariánusnak, istenkáromlónak és minek nem.³

Ekkoriban John Calvin gyakorlatilag Genf városát irányította, amely eretnekség miatt máglyán égette el Servetust. Calvin azt írta, hogy nem ő volt Servetus halálának oka, bár Wesley ezt nem hitte el. Itt megpillanthatjuk a Wesley és Calvin közötti ellentétet. Wesley boldogan nevezi Servetust ortodoxnak Istenről szóló tanításában, míg Calvin nem teheti, és Servetust a legvisszataszítóbb fajta eretneknek tartja.

A vallási és polgári reform közötti kapcsolat akkor érintette legközvetlenebbül a methodista mozgalmat, amikor a reform fáklyája átkelt a La Manche csatornán.

Anglia királya, VIII. Henrik, először keményen válaszolt Lutherre, szigorú és gyors írásos visszavágással, amelyet még a pápa is dicsért. Néhány évvel később azonban Henrik összeütközésbe került a pápával, mert szerette volna érvényteleníttetni Aragóniai Katalinnal kötött házasságát, aki a Szent Római Birodalom császáranak, V. Károlynak a nagynénje volt. Károly már kifosztotta Rómát, ezért a pápa sokkal jobban félt Károlytól (aki a házasság fennmaradását akarta), mint Henriktől, és megtagadta az érvénytelenítés megadását. Henrik elméjében az érvénytelenítés nyilvánvaló volt Katalinnak a bátyjával, Arthurral kötött korábbi házassága miatt. Az is nyilvánvaló volt, mert Henrik most találkozott valakivel, akivel inkább szeretett volna házasságban élni, és aki fiút szülhetett volna neki, Anne Boleynnel, egy olyan asszonnyal, akinek családja mély reformer rokonszenvet táplált.

Henrik vágya, hogy szabaduljon a pápai tekintélytől, lehetővé tette, hogy a reformra hajló rokonszenvezők Angliában felvirá-

3 Wesley, "On the Trinity," in *Works*, 2:377–78.

gozzanak és hatalomra emelkedjenek. Bár ez a reform kora volt, a kivégzések kora is volt. A reform politikája gyakran olyan gyorsan változott, hogy valaki egyik évben hatalmon volt, a következőben pedig egy pillanat alatt kivégezték. Anglia Rómától való elszakadásának egyik kiemelkedő építője Thomas Cromwell volt, akit 1540-ben kivégeztek. William Tyndale-t 1536-ban végezték ki, miután befejezte az első angol nyelvű Bibliát 150 év óta. A Henrik alatti angol reformáció politikailag rengeteget ért, beleértve az összes egyházi vagyon államnak való kisajátítását és e javak elajándékozását a király politikai szövetségeseinek. Mégsem VIII. Henrik hosszú uralkodása idején, hanem fia, VI. Edward rövid uralkodása alatt hozta létre az angol reformáció azokat a szövegeket, amelyek tartós örökségét megszilárdították Angliában és világszerte: a Book of Common Prayert (beleértve a Hitcikkelyeket) és a Book of Homiliest. Ezek voltak azok a szövegek, amelyek évszázadokon át jelölték és formálták az angol egyház liturgikus életét, ezért a következő fejezet eltér a történelmi elbeszéléstől, és közelebbről megvizsgál két könyvet, amelyek nélkül John és Charles Wesley, vagy apjuk és nagyapjuk angol egyházbeli papsága sosem létezett volna.

4. FEJEZET

Cranmer öröksége

A *Book of Common Prayer*, a Harminckilenc Hitcikkely és a *Book of Homilies* mögött álló építész nem volt olyan magabiztos reformátor, mint a többi alak, akivel eddig találkoztunk. Thomas Cranmer 1489-ben született egy mérsékelt jómódú, de bizonyosan nem nemesi családban. 1503-ban Cambridge-be ment, és 1515-ben a Jesus College tagja lett. Erősen hatott rá az olyan alakok humanizmusa, mint Erasmus és Jacques Lefèvre, de amikor Luther kiszegelte Kilencvenöt Tételét és kihívta a pápa tekintélyét, Cranmer rájött, hogy egyetért vele. Korai szembenállása Rómával lehetővé tette gyors felemelkedését, amint a pápa hevesebben szembefordult vele. 1533-ban Canterbury érsekévé nevezték ki, és kötelességtudóan szolgálta posztját. 1534-ben elfogadták a Supremáció Törvényét, amely Henriket az egyház fejévé tette. Cranmer pozíciója most az ország második legmagasabb pozíciója volt, drámai eltolódás ahhoz képest, hogy csupán egy provinciális nemzeti egyház feje volt. Mégsem volt ez addig — egy évtizeddel később — amíg el nem kezdődött az út, amely Cranmer tartós befolyásához vezetett.

1544-ben VIII. Henrik elrendelte, hogy a nép számára érthető angol nyelvű litániát készítsenek és terjesszenek széles körben. A Rómától való csaknem húsz éves elszakadás után Henrik elkezdett gondolni a köznép szükségleteire. Cranmer kötelességtudóan vállalta a kihívást, és megtették az első formális lépéseket

az istentisztelet latinról angolra való átvitele felé. Három évvel később Henrik halott volt, és fiát, VI. Edwardot kilencéves korában királlyá koronázták.

Edward hatéves uralkodása alatt valósult meg az igazi liturgikus reform. A középkori Anglia jámbor föld volt, sokféle imakönyvvel és istentiszteleti szertartással, amelyek a nép áhítati életét vezérelték. Az első és második *Book of Common Prayer* megszervezésével Cranmer egyesíteni tudta a köznép áhítati életét, valamint olyasvalamit adhatott a népnek, amibe kapaszkodhatott az arisztokrácia szeszélyein túl, békében vagy háborúban.

A király tekintélye és egy parlamenti törvény révén az első *Book of Common Prayer* 1549-ben fogadták el országszerte, súlyos büntetésekkel ösztönözve minden plébániát az elfogadására. Egyes vidékeken, mint Cornwall, szerény lázadás tört ki, mivel a legtöbb ember nem beszélt angolul. Ily módon a *Book of Common Prayer* nem arra szolgált, hogy az istentiszteletet az anyanyelvre, hanem a királyi hatalom nyelvére vigye (szemben a pápai hatalommal). A heti úrvacsora is újdonsága volt az imakönyvnek, amelyet sokan kényelmetlennek találtak. A köznép számára az úrvacsorát leggyakrabban a házassággal vagy egy beteg és haldokló utolsó kenetével társították.

Az 1552-es kiadás még reformáltabb volt az elsónél. A kontinensről érkezett reformátorok ajánlott javaslatokat nyújtottak be, és maga Cranmer azon dolgozott, hogy egységesítse és egyszerűsítse a liturgiát a félreértelmezés elkerülése érdekében, ezt írva: „Szerktartásaink túlzott sokasága olyan nagy volt, és sok közülük olyan homályos, hogy inkább összezavarták és elhomályosították.

4. fejezet

ták, mintsem kinyilatkoztatták és előtárták volna nekünk Krisztus jótéteményeit.”¹

A következő száz év során az imakönyv különböző kiadásai jelentek meg, de 1662-ben adták ki az utolsó hivatalos kiadást, azt a könyvet, amelyről John Wesley 1784-ben ezt írta:

Úgy hiszem, nincs liturgia a világon, sem ősi, sem modern nyelven, amely szilárdabb, szentírásibb, ésszerűbb kegyességet lehelne, mint az anglikán egyház Common Prayeré.²

Mielőtt az imakönyv kifejlődött volna, Cranmer tíz hitcikkelyt hirdetett ki, hogy elősegítse az anglikán egyháznak a Rómától elkülönült fejlődését. Ezek 1552-ben negyvenkét cikkelyre bővültek, majd 1563-ban az egyház Erzsébet-kori reformjai során harminckilencre csökkentek. Cranmert 1556-ban, a katolikus Mária királynő uralkodása alatt ölték meg, így nem dolgozhatott a cikkelyek végső változatán, de öröksége megszilárdult bennük — mind a tanítási tartalomban, mind abban a tényben, hogy a harmincötödik cikkely ajánlja az embereknek Cranmer első és második prédikációskönyvének olvasását.

Maguk a prédikációk a korai metodizmus idején még hihetetlenül befolyásosak voltak. Elsősorban azért írták és terjesztették őket, hogy segítsék az angol nyelvű istentisztelet előmozdítását. Bármely pap, aki katolikus volt, sosem prédikált volna angolul, ezért szüksége volt egy forrásra ahhoz, hogy milyen lenne egy angol nyelvű prédikáció. A prédikációk, ahogy a harmincötödik cikkely kimondta, istenfélő és üdvös

1 Church of England, *The Second Prayer-Book of King Edward the Sixth, 1552*, ed. H. J. Wotherspoon and George W. Sprott (Edinburgh: William Blackwood and Sons, 1905), 71.

2 John Wesley, *The Sunday Service of the Methodists in North America, with Other Occasional Services* (London, 1784), preface.

tanítást is tartalmaztak, amely a cikkelyek bővítéseként szolgált. John Wesley így beszélt róla: „A könyv, amely a Szentírás után a legnagyobb hasznukra volt abban, hogy megállapodjanak ítéletükben a hit általi megigazulás nagy pontját illetően, a *Book of Homilies* volt.”³

Bár a harmincötödik cikkelyt John Wesley eltávolította, amikor elküldte az amerikai metodistáknak a Hitcikkelyek általa készített változatát, Wesley megtartotta a prédikációk logikáját azzal, hogy szabványos prédikációit a metodista körutazó prédikátorok használatára ajánlotta. E fiatal férfiak (és néhány nő) többsége nem volt felületesnél magasabb szinten képzett, ezért Wesley prédikációi szabványt adtak nekik, amely alapján prédikációkat dolgozhattak ki. Emellett a prédikációk tanították a metodizmus sajátos tanításait, és felolvashatták őket az istentisztelet alatt egy eredeti prédikáció helyett, ha a körülmények úgy kívánták.

Cranmer öröksége befolyással bírt John és Charles Wesleyre. Mindkét férfit abba az egyházba szentelték fel, amelyet Cranmer fejlesztett ki. Mindkét férfit azok a szövegek formálták, amelyeket Cranmer írt. Ám az angliai és észak-európai reformmozgalmak nem maradtak észrevétlenek Rómában. Wesley azt írta, hogy Calvin és Luther nem szakadt el a római egyháztól, „hanem erőszakkal kilökték őket onnan”.⁴ A lökés arra készítette Rómát, hogy megforduljon és változzon, hogy szembenézzen múltjával és jövőjével, olyan módokon, amelyeknek a következő évszázadokban következményei lettek Európára és a metodizmusra nézve a római ellenreformációval.

3 Wesley, "On God's Vineyard," in *Works*, 3:505.

4 Wesley, "On Schism," in *Works*, 3:61.

5. FEJEZET

Egy ellenreformáció

Nem sokkal hivatali idejének lejárta után az Egyesült Királyság egykori miniszterelnökét, Tony Blairt teljes közösségbe fogadta a római katolikus egyház. Sir Robert Walpole, az első modern miniszterelnök számára, aki 1721 és 1742 között volt hatalmon, ez elképzelhetetlen tett lett volna. A katolikusok abban az időben nem birtokolhattak ingatlant Nagy-Britanniában, így nem szavazhattak. Az 1701-es és 1705-ös trónöröklési törvények után a királyi család tagjai akár jogaikat is elveszíthették, ha katolikussal kötöttek házasságot, vagy katolikus hitre tértek.

Ahogy közeledünk a Wesley fivérek éveihöz, II. Jakab uralkodása és a dicsőséges forradalom nagy hatással lesz arra, ahogyan az Angliában és Walesben élők a katolicizmust szemlélték, ám miközben a tizenhatodik században állunk, az észak-európai és nagy-britanniai reformmozgalom választ követelt Rómától.

Az ellenreformáció kifejezést német protestáns történészek alkották meg jóval az események után. A katolikusok nem használják ezt a kifejezést, és inkább a katolikus reformot vagy a katolikus megújulást emlegetik. John Wesley kora gyermeke volt, és nagyrészt lekicsinylően beszélt a rómaizáló vagy pápista teológusokról és írókról. Számos prédikációjában az inkvizíció a pokol hasonlataként szerepel. Például *A kísértésről* című prédikációjában így szól:

Abban a vágóhídban, a római inkvizícióban, azoknak a szent mészárosoknak az a szokásuk, hogy miközben a kínpadon tépik szét egy ember inait, a ház egyik orvosát mellettük állítják.¹

És mégis dicséri Szalézi Szent Ferencet és Juan de Castanizát „Isten szőlőskertjéről” című prédikációjában a megszentelődésről szóló munkájukért, igaz, némiképp kétélű bók formájában. Ezt a technikát alkalmazza Wesley „A Szentháromságról” című prédikációjában is, ahol ezt írja:

Lehet valaki teljesen helyes a véleményeiben, és mégsem lehet semmiféle vallása; másfelől pedig lehet valaki igazán vallásos, miközben sok téves vélemény mellett tart ki. Kétkedhet-e ebben bárki is, amíg vannak rómaiak a világon? Mert ki tagadhatná nemcsak azt, hogy közülük sokan korábban igazán vallásosak voltak, mint Kempis Tamás, Gregory Lopez és Renty márkija; hanem azt is, hogy közülük sokan, még a mai napig is, valódi belső keresztények? És mégis micsoda halom téves véleményt tartanak fenn, amelyek hagyomány útján szálltak rájuk atyáiktól?²

Amire ez az idézet különösen rámutat, az az, hogy Wesley a római egyház intézményét egészen különállónak látja a római katolikus egyházon belüli egyénektől. Az intézmény gyökéréig gyanús, ám egyes egyének mindennek ellenére csaknem véletlenül is keresztények lehetnek.

A római katolikus egyháznak az az intézménye, amely a tizenkilencedik században tartott első vatikáni zsinatig fennmaradt, a katolikus reform szívében, a tridenti zsinaton formálódott ki. Sok más esemény és mozgalom is besorolható ebbe az időszakba, a jezsuiták megalapításától kezdve Avilai Teréz és Keresztes Szent János miszticizmusán át Caravaggio, Bernini és mások

1 Wesley, "On Temptation," in *Works*, 3:163.

2 Wesley, "On the Trinity," in *Works*, 2:374–75.

munkájában megjelenő barokk művészetig és építészetig. Mindazonáltal Trient és Trient következményei mindazt irányítják, ami ezután következik.

V. Károly, a Szent Római Birodalom császára igen jól megértette, hogy egyedül egy egyetemes zsinat képes megválaszolni azokat az aggályokat, amelyeket Luther és mások a reformáció során felvetettek, anélkül hogy a katolikus hit teljesen felbomlana. Csakhogy a zsinatok nem egyik napról a másikra jönnek létre. 1529 novemberében, miután kifosztotta Rómát és túszul ejtette VII. Kelemen pápát, Károly úgy gondolta, hogy egy zsinat küszöbön áll. Ám nem így lett. A francia I. Ferencsel való nézeteltérések csaknem háborúhoz vezettek, a VIII. Henrikkel folytatott viták pedig Henriknek Károly nagynénjével, Katalinnal kötött házassága érvénytelenítése körül oda vezettek, hogy Anglia kivált a római katolikus egyházból. Anglia és Ferenc szövetségre lépett a schmalkaldeni szövetséggel, a császár ellen összefogó német fejedelmek és városállamok szövetségével.

Az európai uralkodók és püspökök közötti ellenségeskedés nem csillapodott Kelemen utódjának, III. Pálnak a megválasztásával. Mégis III. Pál tizenöt éves pápasága alatt látjuk a katolikus hiten belüli reform első nagy gyümölcsét: a jezsuiták és az orsolyita apácák jóváhagyását, hetven új bíboros kinevezését, valamint egy zsinat előkészítésével megbízott bizottság létrehozását. III. Pál azonban semmit sem tett a Datária (egy pápai hivatal, amely díjszabási rendszer útján adott kegyelmeket) szívében rejlő pénzügyi korrupció ellen, mert az adta az évi mintegy 100 000 dukátot kitevő pápai költségvetés felét. Ez folyamatos felháborodáshoz vezetett Luther és Kálvin követői körében, és csökkentette az egyházak közötti megbékélés esélyeit, amelyek ekkor még lehetségesek voltak.

1542 májusában III. Pál hivatalosan az év végére összehívandó egyházsintű zsinatra szólított fel, ám néhány héttel később Ferenc hadat üzent Károlynak, és ismét eljött a halogatás. Csak

miután Károly győzelmet aratott a csatatéren, a crépy-i béke révén állapodtak meg egy zsinatban, amely 1545-ben kezdődött az Alpok egyik falujában, Trientben, a mai Olaszországban, de akkor még császári földön.

A zsinatnak minden oldalról óriási kihívásokkal kellett szembenéznie, a háborútól a pestisig és a császár és a pápa közötti éles nézeteltérésekig. Az 1545-ben összehívott zsinaton csak 1563-ban lehetett bármiféle lezáráshoz közeli eredményt elérni. A tizennyolc év, három pápa és huszonöt dokumentumokat tárgyaló ülészak során az egyház megreformálódott. A püspököket és papokat folyamatosan szentségre és feddhetetlenségre szólították fel: „Az egyházi rendnek mentesnek kell lennie a kapzsiság minden gyanújától; a püspökök és mások, akik felszentelnek, valamint tisztségviselőik semmilyen alapon nem fogadhatnak el semmit, még ha azt önként kínálják is, bármely rend kiszolgáltatásáért.”³

Ezenkívül az eucharisziáról (beleértve az átlényegülést), a gyónásról és az utolsó kenetről szóló katolikus tanítást a protestánsok kihívásával szemben még tovább formalizálták. A megigazulás tanítását, Luther dacának középpontját, a zsinat olyan módon fogalmazta újra, amely a kegyelemből hit által való üdvösséget hirdette. A megigazulásról szóló 3. kánon Wesley megelőző kegyelemről vallott felfogásához is közel áll: „Ha valaki azt mondja, hogy a Szentlélek megelőző sugallata és az ő segítségével nélkül az ember úgy tud hinni, remélni, szeretni és bűnbánatot tartani, ahogyan kell, hogy a megigazulás kegyelme megadassék neki: legyen átkozott.”⁴

3 Council of Trent, "Decree on Reform," Session 21, chap. 1, in *Decrees of the Ecumenical Councils*, ed. Norman P. Tanner (Washington, DC: Georgetown University Press, 1990), 2:728.

4 Council of Trent, "Decree on Justification," Session 6, Canon 3, in Tanner, *Decrees*, 2:680.

5. fejezet

Hasonlítsuk ezt össze azzal, ahogyan Wesley elkezdte „A hit általi üdvösség” című prédikációját: „Mindazok az áldások, amelyeket Isten az emberre árasztott, az ő pusztá kegyelméből, bőkezűségéből vagy jóindulatából valók: az ő szabad, érdemtelen jóindulatából, mindenestül érdemtelen jóindulatából, hiszen az embernek a legcsekélyebb irgalmasságához sincs igénye.”⁵

Még az együttműködésről szóló tridenti nyelvezet sem lett volna idegen a későbbi Wesley számára.

E közös vonások ellenére is Wesley kora gyermeke volt, amint az egy 1749-ből származó, egy római katolikushoz írt leveléből látható:

Mégsem tudom semmiképpen helyeselni azt a gyalázkodást és megvetést, amellyel a rómaiakat gyakran kezelték. Nem merek gúnyolni vagy lenézni egyetlen embert sem, még kevésbé azokat, akik vallják, hogy ugyanabban az Úrban hisznek. De nagyon szánom őket; mert ugyanaz a bizonyosságom van afelől, hogy Jézus a Krisztus, és hogy egyetlen római sem remélheti, hogy az ő szövetségének feltételei szerint üdvözüln. Mert így szól a mi Urunk: „Valaki azért csak egyet is megront e legkisebb parancsolatok közül és úgy tanítja az embereket, a mennyeknek országában a legkisebb lészen.” És: „Ha valaki ezekhez told, e könyvben megírt csapásokat veti Isten arra.” De minden római mint olyan mindkettőt megteszi. Tehát.⁶

Wesley így folytatja:

A kistélt nem protestáns szerzőktől, sem saját közösségük egyes íróitól bizonyítom, hanem a római egyház nyilvános, hiteles okirataiból. Ilyenek a tridenti zsinat kánonjai és határozatai. És a

5 Wesley, „Salvation by Faith,” in *Works*, 1:117.

6 Wesley, „A Letter to a Roman Catholic,” in *Works*, 10:80.

kiadás, amelyet használok, Kölnben nyomtatták, és hatóságilag jóváhagyták.⁷

Tíz évvel később Wesley más szemszögből közelített a katolicizmushoz. 1759-ben egy másik római katolikushoz írva, miután felsorolt számos közös vonást, ezt írja:

De ha Isten még mindig szeret bennünket, nekünk is szeretnünk kell egymást. A vélemények körüli e véget nem érő civakodás nélkül kell egymást szeretetre és jó cselekedetekre serkenteni. Hagyjuk félre azokat a pontokat, amelyekben különbözünk: itt van elég, amiben egyetértünk, elég ahhoz, hogy minden keresztény lelkiület és minden keresztény cselekedet alapja legyen.⁸

A bonyolultságok folytatódnak. Wesley kommentárt írt a kora egyik római katekizmusához, kifejtve mindazokat a sokféle módokat, ahogyan azt tévesnek találta; ugyanakkor a megszentelődést és a keresztény tökéletességet illetően fel is használt és helyeselt is katolikus írókat és szenteket műveik és életük tekintetében.

Amit azonban látunk, különösen az ellenreformációval és általában a katolikus egyházzal kapcsolatban, az az, hogy Wesley számára ellentétként szolgál. Amint 1745-ben írta:

Nem nevezd magad protestánsnak? Miért is? Tudod, mit jelent ez a szó? Mi az a protestáns? Gondolom, olyasvalakit értesz rajta, aki nem pápista. De mi az a pápista? Ha nem tudod, mondd ki; ismerd el, hogy nem tudod megmondani. Nem ez a helyzet? Protestánsnak nevezd magad; de nem tudod, mi az a protestáns. Pápisták ellen beszélsz; és mégsem tudod, mi az a

7 Wesley, "Letter to a Roman Catholic," in *Works*, 10:80.

8 Wesley, "A Second Letter to a Roman Catholic," in *Works*, 10:86.

5. fejezet

pápista. Miért tetteted hát az ismeretet, amellyel nem rendelkezel?
Miért használz olyan szavakat, amelyeket nem értesz?⁹

John és Charles Wesley olyan írók voltak, akik arra törekedtek, hogy hiteles tanúságot tegyenek egy mély és lelki hitről, és ez azzal a hajlandósággal járt, hogy a brit közvélemény határain túl is forrásokat keressenek. A katolikusok Írország nagy részét tették ki, ám magában Angliában üldözött kisebbség voltak. A későbbi Wesley különböző pontokon talált némi egyetértést a katolikusokkal, de összességében nem tőlük kapott ellenállást. A metodizmus elleni mély ellenállás nem a katolikusoktól, hanem Kálvin János szellemi leszármazottaitól érkezett, azoktól, akik nem csupán protestánsnak, hanem reformátusnak nevezték magukat.

9 Wesley, "A Word to a Protestant," in *Works*, 14:152.

6. FEJEZET

A korai református gondolkodás

Ha az elmúlt két évtizedben volt bármiféle tapasztalata az egyetemi campusi szolgálatban, bizonyára észrevette a magukat nyíltan reformátusnak valló keresztények újbóli térnyerését, akik büszkén hirdetik a TULIP tanításait. A TULIP a teljes romlottságot, a feltétel nélküli kiválasztást, a korlátozott engesztelést, az ellenállhatatlan kegyelmet és a szentek állhatatosságát jelenti. A metodizmus korai ellenzőinek sokan, ha nem a legtöbben, református nézeteket vallottak a szabad akaratról és az eleve elrendelésről. Ám amint látni fogjuk, és amint mindabból kitűnik, amit tárgyaltunk, a tanítás soha nem légtüres térben fejlődik. Azok az eszmék, amelyeket a tizenyolcadik század közepén a református teológusok és prédikátorok vallottak, nem voltak ugyanazok, mint a tizenhatodik század közepének eszméi, jóllehet sok közös vonás van köztük.

És így vissza kell térnünk Kálvin Jánoshoz, a teológussá lett francia jogászhoz, akit a 3. fejezet írt le. Amint akkor említettük, maga Kálvin nem volt különösebben jelentős a metodizmus története szempontjából, ám örökösei a leginkább azok voltak. Hogy megértsük a református dogmatika fejlődését, amely ellen Wesley írt, a Kálvinban való megalapozásukkal kell kezdenünk.

Kálvin János Noyonban született, egy régi városban Észak-Franciaországban, ahol Nagy Károlyt 768-ban a frankok királyává koronázták. Kálvin Párizsban és a bourges-i egyetemen tanulhatott, ahol görögül tanult és kora humanista tudósaival együtt folytatta tanulmányait. 1533-ban Kálvin vallási megtérést élt át a protestantizmusra. Az eseményről egy zsoldárkommentárhoz írt előszavában írt:

És először is, mivel túlságosan makacsul ragaszkodtam a pápaság babonáihoz ahhoz, hogy könnyen kiszabadulhassak a sárnak ily mély szakadékából, Isten egy hirtelen megtéréssel megfékezte és taníthatóvá tette elmémet, amely az ilyen dolgokban keményebb volt, mint amennyit életem ennyire korai szakaszában lévő embertől várni lehetett volna. Miután így némi ízelítőt és ismeretet nyertem az igazi istenfélelemről, azonnal oly heves vágy lángolt fel bennem, hogy abban előrehaladjak, hogy bár más tanulmányaimat nem hagytam egészen abba, mégis kisebb hévvel folytattam azokat.¹

Protestáns megtérése után Kálvinnak hamarosan rejtőzködni kellett. 1535-re a svájci Bázélbe jutott el, a legszebb nevű reformátor, Johannes Oecolampadius szülővárosába. Huldrych Zwinglit, egy másik korai reformátort 1531-ben megölték, miután Zürichet katolikus seregek megszállták, és így Bázél biztonságosabb hely volt a pihenés megtalálására.

1536-ban Kálvin kiadta *A keresztyén vallás rendszere* című művének első kiadását, egy olyan művet, amelyet élete hátralévő részében szerkeszteni és módosítani fog. Kálvin hamarosan Genfben találta magát, ahol felkérték, hogy írjon hitvallást a város számára, és segítsen átszervezni a várost, népét és egyházait azon teológiai felfogása köré, hogy egy várost hogyan kell megszervezni. Ez nem ment jól, és Kálvint hamarosan

¹ John Calvin, *Commentary on the Book of Psalms*, trans. James Anderson (Edinburgh: Calvin Translation Society, 1845), 1:xl.

számúzték. Egy időre állást vállalt Strasbourgban. Három évvel később, 1541-ben Kálvint felkérték, hogy térjen vissza Genfbe, ahol akadálytalanul folytatta reformjait. Hamarosan átírta a liturgiát és az énekeskönyvet, és katekizmust adott ki a város számára.

Ezen időszak alatt Kálvin folyamatosan szerkesztette és bővítette *Rendszerét*, miközben Európa-szerte a reform jelképes alakjaként is szolgált. A „kálvinizmus” kifejezést először Kálvin berni ellenfelei használták gúnynévként, de Kálvin örökösivel volt az, hogy a tanításról szóló értekezéseit és a Szentíráshoz fűzött számos bőkezű kommentárját felerősítették és rendszerezték. Mindenki másnál inkább ezt erősítette meg Kálvin tekintélyének örököse Genf felett, Théodore de Bèze.

Bèze a franciaországi Burgundiában született 1519-ben, egy bizonyos hírnévnek örvendő jómódú családban. Kálvinhoz hasonlóan ő is a bourges-i egyetemen tanult. Ifjúságának nagy részét feltűnés nélkül töltötte, mígnem 1549-ben kiadott egy *Juvenilia* című latin verseskötetet, amelyet később trágár tárgya miatt megtagadott. Nem sokkal korábban menekült el Franciaországból Genfbe, hogy elkerülje az üldözést. Találkozott Kálvin Jánossal, és ezeket a kapcsolatait fel tudta használni, hogy Lausanne-ban biztosítson magának állást. 1558-ban Kálvin felkérte, hogy jöjjön Genfbe tanítani a nemrég alapított Akadémián, amely később a Genfi Egyetemé válik. Amikor Kálvin meghalt, Bèze lett az utódja a konzisztórium (a várost vezető vallási tanács neve) és az Akadémia élén.

1564-től 1605-ben bekövetkezett haláláig Bèze legfőbb befolyással bírt Genf és az európai református egyházak felett, különösen Franciaországban. Genf megőrizte pozícióját mint a protestánsok biztonságos menedéke, még a francia hugenották elnyomása után is, amely a Szent Bertalan-éji mészárlásban tetőzött. Az esemény egybeesett a király hűgának, Margitnak a protestáns navarrai Henrikhez kötött házasságával. Így Párizs

városa megtelt protestánsokkal, akik ujjongtak a tekintély új helyzete miatt, amelyet trónörökösként élveztek, mivel a király, IX. Károly gyermektelen volt, de ez nem tartott sokáig. 1572. augusztus 23-án éjjel öt- és tizenötezer közötti francia protestánt öltek meg országszerte, főként Párizsban.

Fontos emlékezni a tizenhatodik század erőszakával kapcsolatban arra, hogy a protestánsok és katolikusok közötti vitákat nem lehet tanításbeli nézeteltérésekre visszavezetni, hanem azok mindennél inkább a modern nemzetállam születéséhez kapcsolódnak, amint William Cavanaugh rámutatott *A vallási erőszak mítosza* című művében.

Ez részben látható a korai református időszak egyik legfontosabb dokumentumának létrejöttében: a pfalzi katekizmusban, vagy ahogyan később ismertté vált, a heidelbergi kátéban. A dokumentumot először III. Frigyes pfalzi választófejedelem rendelte meg. A választófejedelmek jelentős európai uralkodók voltak, akiknek beleszólásuk volt a következő Szent Római Császár megválasztásába. A hét választófejedelem három érsekből (Mainz, Trier és Köln érsekeiből), valamint Csehország királyából, a pfalzi választófejedelemből, Szászország hercegéből és Brandenburg őrgrófjából állt. Szászország a protestantizmus szülőhelye volt, lévén Luther otthona, és Brandenburg Joachim alatt a lutheránus rendet követte. Csehország a Luther előtti protestantizmus korai színhelye volt, lévén Husz János otthona, ám akkoriban I. Ferdinánd vezette, V. Károly császár öccse, aki harciasan katolikus volt. Ferdinánd 1558-ban, bátyja halálakor követi majd őt Szent Római Császárként.

E helyzetben a pfalzi III. Frigyes olyan katekizmust akart kidolgozni földjei számára, amely vetekedhetett a szászországi és brandenburgi lutheránus katekizmusokkal. Így megbízta a heidelbergi egyetemet egy ilyen dokumentum elkészítésével. Zacharias Ursinus vezetésével a heidelbergi kar egy ötvenkét szakaszra osztott katekizmust dolgozott ki, az év ötvenkét hetére. A tárgyalat

témák között szerepel az eredendő bűn, Isten, az emberiség és más témák, közvetlen bibliai idézeteket tartalmazó válaszokkal. Az első téma valószínűleg a leghíresebb:

K. Mi néked egyetlen vigasztalásod úgy életemben, mint halálomban? F. Az, hogy mind testestől, mind lelkestől, akár élek, akár halok, nem a magamé, hanem az én hűséges Megváltómnak, Jézus Krisztusnak a tulajdona vagyok. Ő drága vérével minden bűnömért tökéletesen eleget tett, és az ördög minden hatalmából megszabadított. Úgy oltalmaz engem, hogy mennyei Atyám akarata nélkül egy hajszál sem hullhat le fejemről; sőt mindennek üdvösségemre kell szolgálnia. Azért Szentlelke által is engem az örök életről biztosít, és szív szerint hajlandóvá és készvé tesz arra, hogy ezután őérette éljek.²

Az Egyesült Metodista Egyház *Fegyelmi Könyve* a heidelbergi kátéra mint az evangélikus testvéri hagyomány egyik forrására hivatkozik. Bár a dorti zsinat, amely elvetette az arminianus gondolkodást, népszerűsítette, a kátén belül kevés van, ami teológiaiailag problematikus volna egy metodista számára. Ugyanez nem mondható el a *belga hitvallásról*.

A Németalföld déli részéből származó Guido de Brès lelkész írta (a Belgica volt a latin kifejezés a teljes Alföldre, amelyből a mai Belgium, Hollandia és Luxemburg lett), és a hitvallás harminchét cikkből áll. A tárgyalt témák összevethetők a harminckilenc cikkkel és a heidelbergi kátéval. Mind a heidelbergi káté, mind a belga hitvallás eleve elveti a keresztény tökéletességet, ezt az álláspontot pedig sok olyan gondolkodó követte, akik Wesley *A keresztény tökéletesség egyszerű leírása* című művét támadták. E hitvallásokban foglalt álláspontok miatt sok tizenharmadik századi református gondolkodó nem volt képes teljesen megbirkózni a kegyelemből való tökéletesség

² *Heidelberg Catechism*, 3rd ed., trans. and ed. Allen O. Miller and M. Eugene Osterhaven (New York: United Church Press, 1962), Q. 1.

szentírási állításával, amelyek a wesleyánus gondolkodás alapját képezték.

A belga hitvallás egy cikke azonban kiemelkedik: a 16-os.

16. cikk: A kiválasztás tanítása

Hisszük, hogy — miután Ádám minden leszármazottja Ádám bűne által így kárhozatba és romlásba esett — Isten megmutatta, hogy olyan, amilyen: irgalmas és igazságos. Isten irgalmas abban, hogy kivonja és megmenti e kárhozatból azokat, akiket az örök és változhatatlan isteni végzésben pusztá jóságából, cselekedeteik bárminemű figyelembevétel nélkül kiválasztott és kiválasztott a mi Urunk Jézus Krisztusban. Isten igazságos abban, hogy a többieket abban a romlásban és bukásban hagyja, amelybe maguk vetették magukat.³

E cikkben a kettős eleve elrendelés tanítása fekszik előttünk: az a gondolat, hogy Isten nemcsak a kiválasztottakat rendeli eleve, hanem a kárhozottakat is eleve elrendeli. Az eleve elrendelés körüli egyik fő vita nem arról szólt, hogy igaz-e, hanem arról, hogy szupralapszáriánus-e vagy infralapszáriánus — azaz hogy az emberek a bukás előtt vagy után voltak-e eleve elrendelve. Théodore de Bèze szigorú szupralapszáriánus volt, aki ezt az álláspontot tanította és népszerűsítette. Ám a tizenhatodik század végén az eleve elrendelés körüli református nézetek erősen mozgásban voltak, mély következményekkel. Volt tér az infralapszáriánusok és az eleve elrendelést feltételesnek tekintők felemelkedésére. A metodisták és az Európa-szerte élő reformátusok számára mindenki közül a legkiemelkedőbbek Jacobus Arminius nézetei voltak, aki Bèze tanítványa volt, és a kettős eleve elrendelés harcias ellenzójává vált, és szellemi koherenciát adott egy rivális álláspontnak a kialakulóban lévő merev kálvinizmussal szemben.

³ *Belgic Confession*, art. 16, in *Ecumenical Creeds and Reformed Confessions* (Grand Rapids: CRC Publications, 1988).

7. FEJEZET

Jacobus Arminius

Pályafutása vége felé John Wesley elkezdett kiadni egy folyóiratot, amelynek az *Arminian Magazine* címet adta, a holland lelkészről és teológusról, Jacobus Arminiusról elnevezve. Wesleynek nem volt sok más, más személyekről elnevezett folyóirata. Sőt, a metodizmus történetének nagy részében az egyház tanítását kötőjeles formában wesleyánus–arminiánusként írták le. Hát ki volt Jacobus Arminius? Miért nevezett el róla Wesley egy folyóiratot? És a kálvinisták miért vetik meg őt annyira?

Amint az előző fejezetben láttuk, a korai református teológia nem volt olyan egységes, mint ahogyan azt olykor ábrázolják. Amint Stephen Gunter rámutat: „annak, hogy mit jelentett protestánsnak lenni Arminius ifjúkorában, semmi köze nem volt a református tanítás finomabb pontjairól szóló vitákhoz; az a katolikus egyház elleni tiltakozás volt. Amikor Arminius felnőtt, Németalföldön legfeljebb minden tizedik ember vallotta magát nyíltan protestánsnak, mert jelentős kétértelműség volt a római akolból való kilépést illetően.”¹

Arminius Jacobus Harmenszoon néven született 1559. október 10-én Oudewaterben, a későbbi Németalföldön. A Jacobus

1 W. Stephen Gunter, *Arminius and His Declaration of Sentiments: An Annotated Translation with Introduction and Theological Commentary* (Waco, TX: Baylor University Press, 2012), 53.

Arminius az a latin név volt, amelyet az egyetemre lépéskor felvett, ami akkoriban szokás volt. Születése idején Németalföldet a Habsburg II. Fülöp, Spanyolország királya uralta. Fülöp az V. Károly fia volt, akit az ellenreformációról szóló fejezetben tárgyaltunk. Németalföld tizenhét tartományra oszlott, és a birodalomban *Les Pays de par deçà*, azaz „az ott lévő föld” néven volt ismert. Ezért hivatkoznak rá angolul Németalföldként. Ide tartozik mindaz, ami ma Hollandia, Belgium és Luxemburg, valamint a mai Franciaország és Németország néhány része.

1566-ban felkelés kezdődött a kálvinista képprombolás, a Beeldenstorm körül. A protestánsok elkezdtek ledönteni Jézus és Mária ikonjait és képeit. A protestánsok nem voltak többségben, de néhány helyi nemes, mint Orániai Vilmos (a jövőbeli, azonos nevet viselő angol király őse), támogatta a képprombolókat, és felhasználta az alkalmat arra, hogy formális lázadást szítson a Habsburgok ellen. A nyílt háború megszakításokkal folytatódott egészen az 1648-as vesztfáliai békéig, ami egyeseket arra készítetett, hogy a holland lázadást a nyolcvanéves háborúnak nevezzék.

Arminius korai életének e háttere lényeges, mert egész élete forradalommal volt teli. A halála utáni évben, 1609-ben kezdődött a tizenkét éves fegyverszünet, a konfliktus leghosszabb békeidőszaka. Természetesen azt mondani, hogy Németalföld háborús állapotban volt, nem azt jelentette, hogy minden nap csaták folytak, hanem hogy két kormány tartott igényt ugyanarra a földre. Fülöp és örökösei mindezt Habsburg földnek tekintették; a hollandok nem így látták, és elkezdtek helyi kormányzati rendszereket kialakítani.

Oudewater, Arminius szülőhelye, csak 1574-ben nyilvánította magát protestánsnak (a Habsburgok dacára), amikor Jacob a tizenéveiben járt. Arminius iskolába járt, anyja családja támogatásával, később pedig Leidenben, Genfben és Bázelen tanult (rövid ideig Padovában). Théodore de Bèze még élt

Arminius diákévei alatt, jóllehet a kar és a város akkoriban nem volt egységes Bèze keményebb vonalas, eleve elrendelésről vallott álláspontjainak támogatásában. Carl Bangs, Arminius kiváló életrajzírója, ironikusan még „a holland arminianizmus melegágyának” is nevezte Genfet.²

Egy jelentős szellemi befolyás ebben az időben Európa-szerte, és különösen Arminiusra, Petrus Ramus logikai írásai voltak. Ramus írt egy Arisztotelész-kritikát, amely megpróbálta egyszerűsíteni a logikát a lehetséges érvek számának csökkentésével és egy érv gyakorlati céljaira való összpontosítással. Amszterdamban és Leidenben sok későbbi ellenfele rendíthetetlen arisztotelianus volt, ami fokozta kényelmetlenségüket Arminius tanításbeli állításai körül.

1587-ben Arminius visszatért szülőföldjére, és rövid idő után jóváhagyták és lelkésszé szentelték Amszterdamban. Ebben az időben öt lelkész volt, akik az év során váltakozva látták el a feladatokat.

Már 1592-ben panaszt tettek Arminius ellen, hogy pelagiánus, és nem tartja be a belga hitvallást és a heidelbergi kátét, a németalföldi református egyház két fő tanításbeli vezérfonalát. Ezt az érvelést az amszterdami konzisztórium heti ülése elé vitték, amely egyfajta egyházi tanács volt, amely a város egyházi ügyeit intézte. Bár végül úgy döntöttek, hogy nem történt eretnekség, az Arminius és a konzisztórium szigorúbb református lelkészei és tagjai közötti konfliktus nem ért véget gyorsan vagy zökkenőmentesen.

A polgármesterek voltak a terület polgári hatósága. Mindez új volt és mozgásban a Habsburgok elleni nyílt lázadás kontextusa miatt. Bár Arminius ma leginkább arról ismert, hogy a szabad akaratot az eleve elrendeléssel szemben szorgalmazta, talán

2 Carl Bangs, *Arminius: A Study in the Dutch Reformation*, rev. ed. (Grand Rapids, MI: Francis Asbury Press, 1985), 77.

életében egy még nagyobb vitapont az egyház és az állam közötti viszony volt. Orániai Vilmos az egyházi tekintély tág értelmezését részesítette előnyben, ami némi függetlenséget eredményezett a polgárok számára és korlátozta a konzisztórium tekintélyét. Vilmos öccse, Móric, aki 1585-ben jutott hatalomra Vilmos egy évvel korábbi halála után, az egyházi tekintély szűkebb értelmezését támogatta, amely nagyobb tekintélyt adott a konzisztóriumnak minden ügyben. Ennek tetőpontját az 1618-as dorti zsinaton fogjuk látni, de még hosszú út áll előttünk.

1603-ban Arminius állást kapott a leideni egyetemen. Leident 1574-ben Orániai Vilmos szabadította fel a Habsburgoktól, és a város szinte azonnal úgy döntött, hogy protestáns egyetemet alapít ott, az országban az első. Így Arminius kinevezése kiemelkedő és befolyásos volt egy fiatal országban, amely jónak látta, hogy egy háború közepette iskolákat építsen.

1605-ben megválasztották Rector Magnificusszá, az egyetem legfőbb akadémiai tisztviselőjévé. Ugyanebben az évben terjesztették elő az utolsó kör vádakat Arminius és teológiája ellen. A vita gyorsan túlnőtt az akadémiai, amikor Arminiust az ország minden részéből felkeresték lelkészek.

A vita az eleve elrendelést és Isten isteni előretudását érintette, a merevebb kálvinisták azt állították, hogy Arminius eretnek módon prédikál és tanít, a belga hitvallás 16. cikkével ellentétes módon, a feltételesség nyelvezetét használva a kiválasztás körül. Akárcsak 1592-ben, Arminius minden vádra közvetlenül válaszolt, elég erősen cáfolva azokat ahhoz, hogy az egyetem kormányzói végül lezártnak lássák az ügyet.

Arminius soha nem írt az eleve elrendelés ellen (mint ahogyan néhány későbbi arminianus tette volna). Ehelyett azt mondta és írta, hogy vádlói eltorzították a Szentírást a belga hitvallás Bèze-féle értelmezéséhez való ragaszkodás kísérleteik során.

1606-ban, a vita lezárásának módjaként, Arminius egy nemzeti zsinatot szorgalmazott, amelyet a magisztrátusok hívjanak össze, nem pedig az egyházi vezetők. Ezt teológiailag tette, összekapcsolva a magisztrátusok tekintélyét az isteni megbízatással és „az ősi zsidó gyakorlattal, amelyet később a keresztény egyház vett át, és amely csaknem a kilencedik századig folytatódott, mígnem a római pápa zsarnokság útján kezdte magához ragadni ezt a tekintélyt.”³

Arminius álláspontja ezzel kapcsolatban erasztianizmus néven ismert, és lehetetlen az állami tekintély kérdéseit szétválasztani az akkori egyéb teológiai aggályoktól. A holland köztársaság még ötvenéves sem volt, és még mindig aktív lázadás állapotában voltak, a Habsburg invázió fenyegetése állandó volt. Folyamatosan azt kérdezték maguktól: Hogyan kormányozzuk magunkat? Ez egy olyan kérdés, amely soha nem választható el attól, hogy ki Isten, és hogyan kell értelmeznünk Isten szuverenitását.

Kálvin saját nézete az egyházkormányzatról ugyanúgy Jeromos pátriárkától származott, mint a Szentírásból, amint az látható *A keresztényen vallás rendszere* negyedik könyvének az ősi egyházkormányzatról szóló szakaszában. Ezenkívül az egész *Rendszer* utolsó fejezete a polgári kormányzatnak van szentelve.

Amikor Arminiusnak Wesleyre gyakorolt befolyását vizsgáljuk, a fő befolyás az, hogy szorgalmazta Isten szabad kegyelmét korlát nélkül, és szellemileg megvédte ezt az álláspontot a belga hitvallás és a heidelbergi káté körüli kálvinista merevséggel szemben. Wesley olyasvalakit látott Arminiusban, aki gyökeréig szorgalmazta az eredendő bűn és a kegyelemből való megigazulás tanításait, de akinek nem volt szüksége a későbbi kálvinisták zord eleve elrendelés-felfogására ahhoz, hogy szentírásilag következetes legyen.

3 Gunter, *Arminius and His Declaration of Sentiments*, 81.

A másik fő befolyási pont a beállítottságban volt. Arminius a Szentírást a református hitvallások értelmezései fölé helyezte, és minden vitában lehetőséget látott arra, hogy rendszeres rövidítés nélkül visszatérjen a Szentíráshoz. Wesley is így tett. Wesley *homo unius libri*nek, egy könyv emberének látta magát, és amikor kérdések merültek fel, vissza akart térni a könyvhöz, és a könyvről vitatkozni — nem egy modern hitvallásról, még csak nem is a harminckilenc cikkelyről.

A következő fejezet John Wesley egy röpiratának olvasatát tartalmazza, amelynek címe: „A kérdés, »Mi az arminianus?« A szabad kegyelem egy barátja által megválaszolva.”

8. FEJEZET

Mi az arminiánus?

Az 1770-es konferencián vitatott eszmecsere zajlott a kálvinizmusról a metodista társaságokon belül. John Wesley úgy érezte, hogy az ügy a konferencián nem zárult le, ezért megírta és kiadta a kis röpiratot, amelynek címe: „A kérdés »Mi az arminiánus?« A szabad kegyelem egy barátja által megválaszolva.”

Az alábbiakban e röpirat teljes olvasata következik, hogy pontosan megérthessük Wesley álláspontját.

1. Azt mondani: „Ez az ember arminiánus”, sok hallgatóra ugyanazt a hatást teszi, mint azt mondani: „Ez egy veszett kutya.” Egyszerre rémületbe ejti őket: minden sebességgel és igyekezettel elfutnak előle; és aligha állnak meg, hacsak nem azért, hogy követ dobjanak a rettenetes és kártékony állatra.
2. Minél érthetlenebb a szó, annál jobban megfelel a célnak. Akikre ráakasztják, nem tudják, mit tegyenek: nem értve, mit jelent, nem tudják megmondani, milyen védekezést tegyenek, vagy hogyan tisztázzák magukat a vád alól. És nem könnyű eloszlatni az előítéletet, amelyet mások magukba szívtak, akik nem tudnak róla többet, mint hogy az „valami nagyon rossz”, ha nem „minden, ami rossz”!

3. E kétértelmű kifejezés jelentésének tisztázása tehát sokak hasznára lehet: azoknak, akik oly készségesen tűzik másokra ezt a nevet, hogy ne mondjanak olyat, amit nem értenek; azoknak, akik őket hallgatják, hogy többé ne éljenek vissza velük olyan emberek, akik nem tudják, mit beszélnek; és azoknak, akikre a nevet ráakasztják, hogy tudják, hogyan feleljenek meg magukért.
4. Szükséges lehet megfigyelni, először is, hogy sokan összetévesztik az arminiánusokat az áriánusokkal. De ez teljesen más dolog; az egyiknek semmi hasonlósága a másikhöz. Az áriánus az, aki tagadja Krisztus istenségét; aligha kell mondanunk, a legfőbb, örök istenséget; mert nem lehet más Isten, mint a legfőbb, örök Isten, hacsak nem akarunk két Istent csinálni, egy nagy Istent és egy kicsit. Mármost senki sem hitte soha szilárdabban, vagy állította erősebben Krisztus istenségét, mint sok (úgynevezett) arminiánus tette; bizony, és teszi a mai napig. Az arminianizmus tehát (bármilyen legyen is az) teljesen különbözik az arianizmustól.
5. A szó eredete ez volt: JAMES HARMENS, latinul Jacobus Arminius, először Amszterdam egyik lelkésze volt, majd a teológia professzora Leydenben. Genfben nevelkedett; de 1591-ben kezdett kételkedni azokban az elvekben, amelyeket addig elfogadott. És egyre inkább meggyőződve arról, hogy tévesek, amikor a professzori székbe iktatták, nyilvánosan tanította, amit igazságnak hitt, mígnem 1609-ben békében meghalt. De néhány évvel halála után néhány buzgó ember az Orániai Herceggel az élükön dühösen megtámadta mindazokat, akik az úgynevezett véleményeit tartották; és miután elérték, hogy ünnepélyesen elítéljék azokat a híres dorti zsinaton (amely nem volt olyan népes vagy tanult, de éppoly pártatlan, mint a tridenti zsinat vagy szinódus), néhányakat kivégeztek, néhányakat száműztek, néhányakat életfogytiglan bebörtönöztek, mindannyiukat

elbocsátották állásukból, és alkalmatlanná tették bármilyen hivatal viselésére, akár az egyházban, akár az államban.

6. Az ezekre (rendszerint arminianusoknak nevezettek) ellenfeleik által rótt tévedések száma öt: (1.) Hogy tagadják az eredendő bűnt; (2.) Hogy tagadják a hit általi megigazulást; (3.) Hogy tagadják az abszolút eleve elrendelést; (4.) Hogy tagadják, hogy Isten kegyelme ellenállhatatlan; és (5.) Hogy azt állítják, egy hívő kieshet a kegyelemből. E vádak közül az első kettőt illetően nem bűnösnek vallják magukat. Ezek teljesen hamisak. Senki, aki valaha is élt, maga Kálvin János sem, nem állította soha sem az eredendő bűnt, sem a hit általi megigazulást erősebb, világosabb és kifejezettebb szavakkal, mint ahogyan Arminius tette. E két pontot tehát ki kell venni a kérdésből: ezekben mindkét fél egyetért. E tekintetben egy hajszálnyi különbség sincs Mr. Wesley és Mr. Whitefield között.
7. De tagadhatatlan különbség van a kálvinisták és az arminianusok között a másik három kérdést illetően. Itt válnak szét; az előbbieket abszolút, az utóbbiak csak feltételes eleve elrendelésben hisznek. A kálvinisták azt tartják, (1.) Isten örök időktől fogva abszolút módon elrendelte, hogy ilyen és ilyen személyeket megment, és senki mást; és hogy Krisztus ezekért halt meg, és senki másért. Az arminianusok azt tartják, Isten örök időktől fogva elrendelte, mindazokat illetően, akiknek van írott igéjük: „Aki hiszen, üdvözülni fog; aki nem hiszen, kárhozatra jut.” És ennek érdekében: „Krisztus mindenkiért meghalt, mindazokért, akik holtak voltak vétkeikben és bűneikben”; azaz Ádám minden gyermekéért, mivelhogy „Ádám mindenkiért meghalt.”
8. A kálvinisták másodszor azt tartják, hogy Isten üdvözítő kegyelme abszolút módon ellenállhatatlan; hogy senki sem

képes annak jobban ellenállni, mint a villámcsapásnak. Az arminianusok azt tartják, hogy bár lehetnek bizonyos pillanatok, amelyekben Isten kegyelme ellenállhatatlanul cselekszik, mégis általában bárki ellenállhat, mégpedig örök romlására, annak a kegyelemnek, amely által Isten akarata az volt, hogy örökre üdvözüljön.

9. A kálvinisták harmadszor azt tartják, hogy a Krisztusban igazán hívő semmiképpen sem eshet ki a kegyelemből. Az arminianusok azt tartják, hogy egy igaz hívő „hajótörést szenvedhet a hitben és a jó lelkiismeretben”; hogy nemcsak gyalázatosan, hanem véglegesen is eleshet, úgyhogy örökre elvész.
10. Valóban, a két utóbbi pont, az ellenállhatatlan kegyelem és a tévedhetetlen állhatatosság, az előbbinek, a feltétel nélküli végzésnek a természetes következménye. Mert ha Isten örökre és abszolút módon elrendelte, hogy ilyen és ilyen személyeket megment, abból következik mind az, hogy nem állhatnak ellen üdvözítő kegyelmének (különben elszalaszthatnák az üdvösséget), mind az, hogy nem eshetnek ki véglegesen abból a kegyelemből, amelynek nem állhatnak ellen. Úgyhogy valójában a három kérdés egybe fut: „Abszolút vagy feltételes-e az eleve elrendelés?” Az arminianusok azt hiszik, hogy feltételes; a kálvinisták, hogy abszolút.
11. El tehát minden kétértelműséggel! El minden kifejezéssel, amely csak megzavarja az ügyet! Hadd beszéljenek a becsületes emberek nyíltan, és ne játsszanak kemény szavakkal, amelyeket nem értenek. És hogyan tudhatja bárki, mit tartott Arminius, aki egyetlen lapot sem olvasott írásaiból? Senki ne ordítson az arminianusok ellen, míg nem tudja, mit jelent a kifejezés; és akkor majd tudni fogja, hogy az arminianusok és a kálvinisták éppen egy szinten vannak. És az arminianusoknak éppen annyi joguk van

haragudni a kálvinistákra, mint a kálvinistáknak haragudni az arminianusokra. Kálvin János kegyes, tanult, józan ember volt; és így volt James Harmens is. Sok kálvinista kegyes, tanult, józan ember; és így sok arminianus is. Csak az előbbieket abszolút eleve elrendelést tartanak; az utóbbiak feltételeset.

12. Még egy szót: Nem kötelessége-e minden arminianus prédikátornak, először is, soha, sem nyilvánosan, sem magánéletben, nem használni a kálvinista szót a gyalázás kifejezéseként; lévén az se nem jobb, se nem rosszabb, mint a névvel illetés? — egy gyakorlat, amely éppoly kevésbé egyeztethető össze a józan ésszel vagy a jó modorral, mint a kereszténységgel. Másodszor: megtenni mindazt, ami tőle telik, hogy hallgatóit ettől visszatartsa, megmutatva nekik annak bűnét és balgaságát? És nem éppoly kötelessége-e minden kálvinista prédikátornak, először is, soha, sem nyilvánosan, sem magánéletben, sem prédikálásban, sem beszélgetésben, nem használni az arminianus szót a gyalázás kifejezéseként? Másodszor: megtenni mindazt, ami tőle telik, hogy hallgatóit ettől visszatartsa, megmutatva nekik annak bűnét és balgaságát; mégpedig annál buzgóbban és szorgalmasabban, ha hozzászórtak ennek tételéhez? talán éppen az ő saját példája által felbátorítva!¹

A későbbi fejezetek visszatérnek a remonstráns vitához Arminius halála után és a dorti zsinathoz, ám vissza kell térnünk Britanniához, amely nem volt néma szereplő a holland függetlenségért folytatott háborúban. A britek a hollandok fő pénzügyi támogatói voltak; ezenkívül sok brit férfi harcolt azokban a zsoldoscsapatokban, amelyeket a hollandok béreltek fel a Habsburgok

1 John Wesley, "The Question, 'What Is an Arminian?' Answered by a Lover of Free Grace," in *The Works of John Wesley*, ed. Thomas Jackson (London: Wesleyan Methodist Book Room, 1872), 10:358–61.

elleni harcra. Az angolok gyűlölték a Habsburgokat, és a pápai elnyomás képviselőinek látták őket, akik ellen harcolni kell, bárhol találják is meg őket — egy tizenhatodik századi Truman-doktrína.

A britanniai élet nem volt mozdulatlan, így megnézünk néhány változást, amely Erzsébet uralkodásából unokaöccse, James Stuart uralkodásába való átmenetben végbement. A politikán túl azonban azt látjuk, hogy egy angol egyház a saját jogán bontakozik ki Richard Hooker teológiai munkájában, valamint a fordítás és a költészet nagy bravúrában, amelyet King James-Bibliaként ismerünk.

9. FEJEZET

Erzsébettől Jakabig

Az utolsó, Angliában játszódó fejezet Thomas Cranmer életére és műveire összpontosított, ám körülötte rengeteg minden zajlott. Anglia és egész Európa a tizenhatodik század folyamán is hol háborúba sodródott, hol kilábalta belőle.

VIII. Henrik örökösei eszmeileg számos irányba kilengtek. VI. Eduárd uralkodása nem tartott sokáig, mégis mélyen rányomta bélyegét az anglikán egyház történetére. Eduárd 1553 júliusában halt meg, de halála előtt végrendeletébe foglalta, hogy unokahúga, Lady Jane Grey örökölje a koronát, amit az meg is tett kilenc napon át. Ez idő alatt Mária, Eduárd idősebb nővére, illetve trónigénye egyre népszerűbbé vált.

Mária igénye, amelyet a parlament már 1543-ban, VIII. Henrik harmadik trónöröklési törvényével megerősített — ez Máriát és Erzsébetet visszahelyezte a hivatalos trónöröklési sorrendbe —, erős volt. Sokan akkoriban, miként a legtöbb mai történész is, úgy látják, hogy Lady Jane Grey trónöröklési sorba illesztése apósa, John Dudley, Northumberland hercege kísérlete volt arra, hogy a mélyen katolikus Máriát távol tartsa a tróntól. Dudley attól tartott, hogy Mária visszatéríti az országot a katolikus hithez és a pápa fennhatóságához.

Ám mesterkedései nem bizonyultak elegendőnek, és Máriát hamarosan királynővé koronázták. Módszeresen hozzálátott, hogy lebontsa mindazokat a protestáns törvényeket, amelyeket Henrik uralkodásától kezdve elfogadtak. Cranmert és másokat bebörtönöztek, Angliát pedig hivatalosan visszatérítették a pápai engedelmességhez. Az imakönyveket éppúgy visszavonták, mint a harminckilenc hitcikkelyt és a papi házasság engedélyezését. Több százan haltak meg a lollardság eretneksége miatt, köztük Cranmer is. A lollardság régi elnevezése volt annak a mozgalomnak, amelyet John Wycliffe vezetett a tizennegyedik században, és pejoratív kifejezésként szolgált az angol protestánsok mindenféle válfajára. 1554-ben Mária házasságra lépett II. Fülöppel, Spanyolország királyával, V. Károly német-római császár fiával. Olyan frigy volt ez, amely egész Európában szétzúzhatta volna a reformációt, ám Mária 1558-ban gyermektelenül halt meg, és féltestvére, Erzsébet lépett a trónra.

Spanyol Fülöp ekkoriban Németalföld hivatalos uralkodója is volt, aki ellen a holland protestánsok fellázadtak, amint arról az Arminiusról szóló fejezetben szó esett. Erzsébet megkoronázásával az egyház iránya és ereje gyökeresen megváltozott. Erzsébet az 1559-es első parlamentjével arra törekedett, hogy az anglikán egyházat Rómától elválasztva egyesítse, és az egyházat nemzeti szinten szilárdítsa meg.

Az első kísérletek meghiúsultak a Lordok Háza felsőkamarájában lévő katolikus többség miatt, ám a nemzet egységének és a fivérével, Eduárddal, valamint apjával, Henrikkel való folytonosságnak a megőrzésére irányuló célkitűzései arra ösztönözték, hogy néhány hónappal később ismét megpróbálkozzon ugyanazon eredményre törő két különálló törvényjavaslattal. Először a szupremácia törvényében az anglikán egyházat azzal a renddel hozták létre, hogy az uralkodó a legfőbb kormányzó. Majd az egységesség törvényében az 1552-es imakönyvet ismét hivatalossá tették, ám ez egyúttal

lehetővé tette a harminckilenc hitcikkely tágabb értelmezését is.

Az egyház korántsem volt egységes. A jövőbeli, anglikán egyházon belüli szakadások számos magvát ezekben a napokban vetették el. Erzsébet türelemről alkotott nézetei azonban nagyrészt lehetővé tették, hogy az angliai protestánsok különböző irányokba fejlődjenek. A katolikusok nem részesültek efféle türelemben. Tucatnyi papot, mint Edmund Campion, letartóztattak és kivégeztek, miként olyan világi férfiakat és nőket is, mint Anne Line, akit később VI. Pál Szent Annaként szentté avatott, s akiket azért öltek meg, mert papoknak adtak otthonukban menedéket.

A „pápista” ekkoriban pejoratív kifejezéssé vált. Wesley gyakran használta írásaiban, ám sokkal kevésbé erős élel. Ahogy I. Erzsébet uralkodása folytatódott, a kérdések, hogy ki örökli majd utána a trónt, mélyen összekapcsolódtak az egyház jövőjét firtató kérdésekkel. A stabilitás történelmileg valószínűtlen helyen lelt otthonra: Skóciában. Bár a koronákat később egyesítik, Skócia minden Anglia-ellenes ellenség történelmi szövetségese volt, kiváltképp a franciáké. A skótokat nem egyszerű északi rokonokként látták, hanem más nemzetként, oly különbözőként, amennyire két nemzet csak különbözhet egymástól: az ország fő nyelve a skót gael volt, a nemesség pedig többnyire franciául beszélt, nem angolul.

VIII. Henrik nővére, Margit IV. Jakab skót királyhoz ment feleségül. Fiuk, V. Jakab a Skócia és Anglia közötti solway-moss-i csatában esett el — e csatát az okozta, hogy Jakab nagybátyja, VIII. Henrik kérése ellenére sem volt hajlandó elhagyni Rómát —, de nem azelőtt, hogy felesége leányt szült volna, Máriát, aki hatnapos volt, amikor V. Jakab elesett.

Mária jobbára Franciaországban nőtt fel, és lenyűgöző élete volt, amely e kötet keretein túlmutat. Mindezek során azonban végül egy félunokatestvéréhez, Henry Stuarthoz ment feleségül, akitől gyermeke született, James Stuart, aki VI. Jakab néven Skócia királya lett. Erzsébet királynő halálakor I. Jakab néven Anglia királya lett. Skócia Jakab alatt nem volt mentes az Észak-Európán végigsöprő reformációtól, jóllehet bizonyosan megvolt a maga sajátos zamata. V. Jakab halála után a csecsemő Mária volt a királynő, ám sok régens uralkodott a nevében. Hamarosan néhány skót Zwingli és a reformáció kálvinista oldalának hatása alatt prédikálni kezdett Róma fennhatósága ellen. Egyeseket kivégeztek, másokat száműztek Skóciából, mint John Knoxot, aki Angliába ment, befolyásossá vált Eduárd király udvarában, és segédkezett az 1552-es imakönyve megalkotásában. Knox visszatért, és segített kiterjeszteni a protestantizmust Skóciában, valamint néhány kisebb nemest az ügy mellé állítani. 1559-től kezdve, taktikus nyomtatványok sorozatán keresztül, a protestánsok elegendő helyi támogatást tudtak szerezni ahhoz, hogy megrendítsék a régenst, Guise-i Máriát (a skót Mária királynő anyját) és a skóciai katolikus pártokat.

A katolikusok a franciáktól kértek segítséget, a protestánsok pedig az angoloktól. A végeredmény angol győzelem és minden külföldi haderő visszavonulása lett, ami lehetővé tette, hogy az 1560 augusztusi parlamentnek protestáns többsége legyen, amely gyorsan jóváhagyott egy református hitvallást. 1567-ben Máriát lemondásra kényszerítették tizenhárom hónapos fia, VI. Jakab javára. John Wesley sok kortársával ellentétben nagyra becsülte Máriát. 1761-ben Wesley meglátogatta Edinburgh-t, és naplójában a palotáról és a portrégalériáról írt:

Egyik oldala képtár, amelyben az összes skót király festménye látható, és egy eredeti kép a híres Mária királynőről. Aligha lehetséges, hogy bárki, aki erre tekint, oly szörnyetegnek vélje őt, amilyennek némelyek lefestették, sem pedig az, hogy bárki, aki

9. fejezet

halálának körülményeit megfontolja, ne tartaná azt egy hajdani vértanúéval egyenértékűnek.¹

Wesley később, 1769-ben közvetlenül összehasonlította Máriát Erzsébettel, amikor ezt írta:

Mindent egybevetve, az a nagyon meggyalázott királynő, Mária látszik messze a kor legnagyobb asszonyának, személyében kifinomultan szép, finom modorú, mély, tettetésmentes kegyességű, és ifjúkorában is erősebb értelmű, mint Erzsébet királynő hatvanévesen.²

A csecsemő Jakabot protestánsnak nevelték, ám Skócia katolikus történelmének ismeretében. Jakab azon képessége, hogy egyensúlyt teremtett Skócia különféle egyházi erői között, jól felkészítette az angol koronára. 1603-ban, amikor I. Erzsébet meghalt, Jakabot I. Jakab néven Anglia királyává koronázták. Uralkodása alatt készült el az első hivatalos angol Biblia, amely az ő nevét viseli. Emellett néhány nagyon eredeti angol teológia is született, amely lenyűgöző jelentőséggel bír a metodizmus történetére nézve.

Mielőtt azonban odapillantathatnánk, vissza kell térnünk a kontinensre, hogy a dorti zsinattal befejezzük Arminius és a remonstránsok történetét.

1 John Wesley, Journal Entry for May 28, 1761, in *Works*, 21:320.

2 Wesley, Journal Entry for May 1769, in *Works*, 22:210.

10. FEJEZET

Dort és utóélete

Anglia tele volt trónöröklési válságokkal a katolikus Máriától a protestáns Erzsébetig, majd a skót Jakabig tartó éles átmenetekben. Mária férje, Spanyol Fülöp hamarosan újra megnősült, Valois Erzsébetet vette el, aki két leányt szült neki, mielőtt belehalt a szülésbe.

Fülöp negyedik felesége, Ausztriai Anna, az unokahúga, végül olyan örököszt szült neki, aki megérte a felnőttkort, ami biztosította a Habsburg-uralom folytonosságát.

E fejezet a holland Dort városában tartott egyházi konferenciáról szól, II. Spanyol Fülöp feleségei és gyermekei mégis szerves részei e történetnek. A teológia és az egyház történetét túlságosan gyakran beszéljük el az adott politikai környezet nélkül. Ettől úgy tűnik, mintha a tantételeket valamiféle elvont térben kovácsolnák ki, az evő és alvó, szerető és harcoló, szenvedő és meghaló emberek mindennapi életétől függetlenül. Az Arminius és a kontraremonstránsok közötti makacs tantételi csata egy új nemzet születése körüli e mély konfliktusban zajlott. És hogy néhány fogalmat tisztázzunk: a remonstránsok Arminius akkori követői. A kontraremonstránsok azok, akiket később kálvinistáknak neveznénk, ám valójában mindkét fél igényt tartott ekkor Kálvinra, és hiteles okuk is van erre. Számukra azonban nem

Kálvin vagy Luther vagy a reformáció bármely más alakja volt a fontos, hanem az Isten Bibliában lévő Igéjéhez való hűség.

Az Egyesült Tartományok, más néven Németalföld, az 1560-as évektől kezdve csaknem szakadatlanul háborús állapotban volt abban a konfliktusban, amelyet majd nyolcvanéves háborúnak neveznek. Miként a tizenhatodik századi hadviselés java része, a nyolcvanéves háború is sokkal inkább a modern nemzetállam kialakulásáról szólt, semmint a katolikusok és protestánsok közötti konfliktusról. Amikor Fülöpöt 1556-ban Spanyolország királyává koronázták, számos különböző állam volt a fennhatósága alatt, mindegyik egyedi nyelvvel, kormányzással, történelemmel és gazdasággal. Spanyolország királya, Portugália királya, Németalföld ura, Lothier hercege, Brabant hercege, Limburg hercege, Luxemburg hercege, Namur őrgrófja, Burgundia palotagrófja, Flandria grófja, Hainaut grófja és Artois grófja volt.

1598-ban Fülöp meghalt, és fia, III. Fülöp követte. Portugália királyaként III. Fülöp élénken érdeklődött az indiai kereskedelem iránt, és az Alföldön zajló konfliktuson kívül a Holland Kelet-indiai Társaság egyre inkább megnyirbálta a portugál fölényt az indiai kereskedelmi útvonalakon, miként az egész világon kihívást intézett a birodalom ellen. A spanyol korona és az Egyesült Tartományok közötti lehetséges békéről 1607-ben kezdődtek komolyan a tárgyalások. A tárgyalások eredetileg tartós béke reményében indultak, ám a kereskedelem és a vallás körüli konfliktus túl nagy volt, és mindössze egy tizenkét éves fegyverszünetet sikerült ratifikálni.

A fegyverszünet életbe lépésével a hollandok belső kérdésekre összpontosítottak, kiváltképp az egyházon belüliekre, és arra, hogyan kövessék legjobban a reformáció hagyományát. Az egyik fő vitás kérdés az volt, kinek van felhatalmazása a leideni egyetem professzorainak kinevezésére. Jacob Arminius utódját, Conrad Vorstiust egyesek eretneknek tartották. Vorstiust a re-

monstráns mozgalom egyik vezetője, Johan van Oldenbarnevelt, Holland tartományi főügyésze (lényegében a miniszterelnök) nevezte ki, ám a vallási ortodoxiáját illető nézeteltérések sokakat az országon belül és kívül arra késztettek, hogy hűségüket az inkább kálvinista Orániai Móricra ruházzák.

A Németalföld és Spanyolország között addig fennálló konfliktushoz hasonló mérvű konfliktus most az országon belül folytatódott, végül a kormány feloszlataához, Oldenbarnevelt kivégzéséhez és — sok más következmény mellett — a dordrechi zsinathoz, vagy angolul a dorti zsinathoz vezetett.

A zsinat egy egyházi tanács formális elnevezése. Az 1610-es évek egyházi zűrzavarának közepette Francis van Aarssens, egy jeles nemes és diplomata (aki Oldenbarnevelt alatt franciaországi nagykövet volt, ám 1614-ben visszahívták) 1617-ben előzetes tárgyalásokat kezdett egy nemzeti zsinatról az Egyesült Tartományok egyházának egyesítése végett. Az is híresztelték, hogy a remonstránsok (vagy arminiánusok) titokban tárgyalnak a spanyolokkal, és a fegyverszünet lejárta után el fogják árulni a hollandokat, így a zsinatot fel lehetett használni arra, hogy csökkentsék azoknak a hatalmát, akiket a szabadságmozgalomhoz elégtelenül hűségesnek láttak.

A zsinat egy Simon Episcopus nevű teológus vezette remonstráns küldöttséggel kezdődött, ám őket hamarosan kiszavazták a kontraremonstráns többség miatt.

A dorti zsinat központi jelentősége a mai emberek számára vajmi kevésbé függ össze a nemzetállam kialakulásával vagy a nyolcvanéves háborúval. Wesley korában, amikor valaki kálvinistának nevezte magát, az nem azt jelentette, hogy Kálvin János szavaihoz tartja magát, hanem sok tekintetben a dorti zsinat által hirdetett tanításhoz. Dort öt fő pontra szűkítette a kálvinizmust. E pontok azonban különböznek attól az öt ponttól, amelyet David Steele és Curtis Thomas népszerűsített a TULIP betűszó révén: teljes romlottság (Total Depravity),

feltétel nélküli kiválasztás (Unconditional Election), korlátozott engesztelés (Limited Atonement), ellenállhatatlan kegyelem (Irresistible Grace) és a szentek állhatatossága (Perseverance of the Saints). Egyesek úgy látják, hogy az ötponos kálvinizmus egy korábbi dokumentumból, az 1611-es kontraremonstranciából bontakozik ki, amelyet a remonstrancia öt cikkelyére adott válaszként írtak.

Fontos azonban felismerni, hogy az ötponos kálvinizmus azon redukcionizmusa, amellyel ma sok Acts 29-gyülekezetben és felekezeten kívüli gyülekezetben találkozni, a hagyomány elcsökevényesedett formája. Nem az a fajta református gondolkodás volt ez, amely ellen Wesley érvelt.

A Dortban megfogalmazott öt fő tantétel a következő: (1) az isteni eleve elrendelésre vonatkozó ítélet, (2) Krisztus halála és az általa való emberi megváltás, (3 és 4) az emberi romlottság, az Istenhez való megtérés és annak módja, és (5) a szentek állhatatossága.

A zsinat közvetlen eredménye inkább politikai volt, semmint teológiai. Johan van Oldenbarneveltet, a tartományi főügyészt letartóztatták és kivégezték. Hugo Grotiust és másokat letartóztattak, Orániai Móric herceg pedig, a Dort mögött álló hatalmas alak, az Egyesült Tartományok legbefolyásosabb vezetője lett. Móric azonban hozzájárult a harmincéves háború kirobbantásához, amely egész Európán végigtombolt, azzal, hogy unokaöccsét, V. Frigyes pfálzi választófejedelmet a cseh korona elfogadására bátorította. A harmincéves háborúban sem Frigyesnek, sem a hollandoknak nem ment jól, ám a hosszú és véres végén, a münsteri és a vesztfáliai békével 1648-ban az ország végre szabaddá vált.

Mármost, ahogy korábban említettük, a Dortban lezajlott viták és tárgyalások erősen befolyásolták az angol kálvinistákat Wesley idejében. Wesley 1741. július 6-i naplójában ezt írja:

Egy könyvet keresve a (lincolni) kollégium könyvtárában tévedésből Episcopius műveit vettem le, amely a dorti zsinatról szóló beszámolóknál nyílt ki, és úgy véltem, hasznos lehet végigolvasnom. De micsoda jelenet tárul itt fel: nem csodálkozom Isten súlyos átkán, amely oly hamar ezután sújtott egyházunkra és nemzetünkre. Mily kár, hogy a *szent* tridenti zsinat és a dorti nem ülésezett egy időben; oly közeli rokonok voltak, nemcsak a tan tisztaságát illetően, amelyet mindegyik megalapozott, hanem a szellemet illetően is, amellyel cselekedtek; ha az utóbbi nem múlta felül.¹

Ez ugyanaz az év volt, amikor Wesley és George Whitefield a kálvinista tan pontjai miatt elvált útjuk, és Whitefield odáig ment, hogy kijelentette:

Ő meg én két különböző evangéliumot prédikáltunk; és ezért nemcsak hogy nem volt hajlandó csatlakozni hozzám, vagy a testvériség jobbját nyújtani nekem, hanem eltökélte, hogy nyilvánosan ellenem és fivérem ellen prédikál, bárhol prédikáljon is egyáltalán. Hall úr (aki velem ment) emlékeztette őt arra az ígéretre, amelyet alig néhány nappal korábban tett, hogy bármi legyen is a magánvéleménye, sosem fog nyilvánosan ellenünk prédikálni. Azt mondta, az az ígéret csupán emberi gyengeség folyománya volt, és ő most már más véleményen van.²

A vallási és politikai konfliktus aközött, amit később kálvinistáknak és arminianusoknak neveznének, akörül összpontosult, hogyan olvassa az ember a Bibliát. Angliában ez kihívásokkal teli kérdés volt. Volt néhány angol nyelvű Biblia, de egyik sem volt királyilag hivatalos. Az Egyesült Tartományokban történetekhez hasonló konfliktusok elkerülésére tett szüntelen kísérletei miatt I. Jakab király egy tudóscsoportot bízott meg

1 Wesley, Journal Entry for July 6, 1741, in *Works*, 19:204.

2 Wesley, Journal Entry for March 28, 1741, in *Works*, 19:189.

azzal, hogy állítson össze egy új bibliafordítást. Ez nem volt vitáktól mentes esemény.

11. FEJEZET

A King James-féle Biblia

A Biblia, amelyet John Wesley pályafutása nagy részében olvasott és tanulmányozott, nem az a King James-féle Biblia, vagyis KJV volt, amelyet ma a legtöbben felismernénk. A különböző kiadásokban különböző szedési hibák voltak, mint az 1631-es úgynevezett „Gonosz Bibliában”, amely a Tízparancsolat egyikét tévesen úgy nyomtatta ki, hogy „Paráználkodjál”, vagy az „Igazságtalan Bibliában”, amely a korinthusiakhoz írt első levelet tévesen úgy nyomtatta ki, hogy „Az igazságtalanok öröklük Isten országát”. A KJV-t eredetileg 1611-ben nyomtatták, ám 1769-ig nem volt egységes változata, amikor Benjamin Blayney elkészítette javított szövegét az Oxford University Press számára. De a King James-féle Biblia története nem 1769-ben és nem is 1611-ben kezdődik, hanem a reformáció gyökereinél. Így a King James-féle Biblia történetének elbeszéléséhez még messzebbre kell visszamennünk, azokba az évekbe, mielőtt Luther Márton kiszegte volna kilencvenöt tételét a wittenbergi templom kapujára.

A Biblia angolra fordítása magának az angol nyelvnek a kialakulásával kezdődött. John Wycliffe követői lefordították a latin Vulgatát angolra, és ez elterjedt Anglia-szerte, ám számunkra a dolog veleje Erasmus görög Újszövetségének 1516-os új kiadásával kezdődik, amely a történelemben *Textus Receptus* néven ismert. Hirtelen az egész Európában szétszórt

tudósok használni tudták görögtudásukat (amelyet a klasszikus szövegek tanulmányozásában csiszoltak) ahhoz, hogy az eredeti görög legjobb szövegegybevetését szemügyre vegyék, és — még radikálisabban — elkezdjék teljesebben elképzelni a Bibliát a maguk helyi anyanyelvén. Az elsők egyike, aki ezt megtette, William Tyndale volt.

Tyndale 1494-ben született a gloucestershire-i Dursley faluban, 1506-ban az oxfordi Magdalen Hallba ment, majd később, 1517-ben a cambridge-i egyetemre. Tyndale tehetséges volt a nyelvekben, folyékonyan beszélt franciául, görögül, németül, héberül, olaszul, latinul és spanyolul, és cambridge-i ideje nem sokkal Erasmus ottani tartózkodása után, valamint a *Textus Receptus* megjelenése után esett. 1523-ban Tyndale engedélyt kért püspökétől, hogy az eredeti nyelvekből angolra fordítsa a Bibliát. A püspök elutasította. Tyndale végül a kontinensre utazott, és valószínűleg Wittenbergben, Luther Márton otthonában volt, amikor 1525-ben befejezte az Újszövetség fordítását. Anglia még nagyon katolikus volt, és a püspökök és hatóságok többsége helytelenítette Tyndale fordítását. Talán túlélte volna Henrik, Eduárd és Mária uralkodását, ha nem írt volna röpiratot VIII. Henrik Aragóniai Katalintól való válása ellen, ami annyira sértette Henriket, hogy attól fogva Henrik Tyndale halálára tört. 1536-ban Tyndale-t elfogták Antwerpenben, és kivégezték. Tyndale nem fejezte be ószövetségi fordítását, de a feladatot gyorsan átvette Miles Coverdale és John Rogers, és hamarosan Thomas Matthew álnéven jelent meg, hogy védjék a fordítókat.

VIII. Henrik, egy immár Rómától teljesen elkülönült egyház feje, tudta, hogy szüksége van egy angol nyelvű Bibliára, amely alátámasztja tekintélyét, és kancellárja, Thomas Cromwell, aki a Matthew-Biblia anyagi támogatója volt, megbízta Coverdale-t egy új változat szerkesztésével, amelyből minden kifogásolható tartalmat eltávolítanak.

Ez Nagy Biblia néven vált ismertté, nagyrészt azért, mert nagy volt (tizenegy hüvelyk széles és tizenhat és fél hüvelyk hosszú).

De aztán, mint tudjuk, Henrik meghalt, és Eduárd csak néhány évig uralkodott. Amikor Mária lépett a trónra, sok angol tudós elmenekült (köztük Coverdale), és Genfben kötött ki. Szükségét érezték egy új kiadásnak, és hamarosan megszületett a Genfi Biblia. A Genfi Biblia magyarázó jegyzeteket tartalmazott, amelyeket erősen befolyásolt fordítóinak kálvinista teológiája. Széles körben nyomtatták, és nyomtatták egy kisebb, oktávó kiadásban is, római betűkkel (mint a mai legtöbb betűtípus) a Nagy Biblia és a nehezen olvasható Matthew-Biblia gót betűi helyett. A Genfi Bibliát magánjellegű tanulmányozásra szánták. Emellett a fordítók közül soknak a püspökellenes hajlama az egész művön át nyilvánvaló volt.

Válaszként az anglikán egyház megalkotta a maga vetélytársát a Genfi Bibliának, a Püspöki Biblia néven, ám ez a mű nem érte el a Genfi Biblia népszerűségét, és olyan mérete és nyomtatási költsége volt, amely megnehezítette, hogy a nagyközönség megszerezze. Mindazonáltal a Püspöki Biblia volt az ország Bibliája, amikor James Stuart Erzsébet királynő halála után I. Jakab néven Anglia királya lett.

Az új király londoni útján ezer lelkész írt alá egy petíciót, amely kétségbe vonta az anglikán egyház akkori helyzetét, és azt, hogy Jakab miként fogja királyként kormányozni az egyházat. Jakab rendkívül művelt ember volt, és két jelentős politikai teológiai művet adott ki, miközben Skócia királya volt, így a lelkészek úgy érezték, valódi párbeszédpartnerük van. Ez vezetett az 1604-es hampton-court-i konferencia összehívásához.

John Wesley a következőképpen írja le a konferenciát:

[Jakab] csakugyan úgy tett, mintha konferenciát tartana Hampton Courtban, néhány püspök között az egyik

oldalán és tizenhét lelkész között a másikon. És személyesen is megjelent ott, nem bíróként, hanem dühödten pártemberként. Lehordta és gyalázta a lelkészeket, és súlyosan megfenyegette őket, ha nem alkalmazkodnak az egyházi fegyelemhez.¹

És mégis, valami nagy horderejű dolog történt azon a konferencián. A második napon John Rainolds azt javasolta, hogy legyen egy új bibliafordítás, mivel a többi változat romlott. Jakabnak tetszett az ötlet. A Genfi Bibliában számos olyan konkrét szakasz volt, amelyet Jakab a monarchia ellen valónak érzett, és aszerint, ahogyan ő a királyok isteni jogait értette. Jakab ezenfelül történelmi párhuzamot látott az új Biblia hat fordítótársasága és a Septuaginta fordítói között. Richard Bancroft, London püspöke tizenöt fordítási szabályt írt, amelyeket Jakab király 1604-ben jóváhagyott. Íme az első néhány:

1. A templomban olvasott szokásos Bibliát, amelyet közönségesen Püspöki Bibliának neveznek, kell követni, és oly kevésbé megváltoztatni, amennyire az eredeti igazsága engedi.
2. A próféták és a szent írók nevei, a szöveg többi nevével együtt, megtartandók, amennyire csak lehet, aszerint, ahogyan közönségesen használták őket.
3. A régi egyházi szavak megtartandók, tudniillik a „church” szó ne legyen „congregation”-nak fordítva, stb.

A hat társaság tagjai rendkívül tanult és nagy tudású személyek voltak, köztük Lancelot Andrewes, Westminster esperese. Miles Smith a King James-féle Bibliához írt előszavában utal néhány évszázadok óta létező anyanyelvi Bibliára, köztük „az Újszövetség szír fordítására, amely a legtudósabb emberek

¹ John Wesley, *A Concise History of England, from the Earliest Times, to the Death of George II* (London: R. Hawes, 1776), 3:89.

könyvtáraiban megtalálható”. Az a néhány ember, aki Oxfordban és Cambridge-ben tanult, valamicskét értett abból, amit ma arámnak nevezünk.

Smith köszönetet mond Jakab királynak is mint „a mű fő mozgatójának és szerzőjének”, ami egyértelmű utalás Aquinói Tamás Isten létezése melletti érvelésére.

A KJV egyik egyedülálló vonása a jegyzetek mellőzése volt, amelynek célja annak biztosítása volt, hogy az engedélyezett változat se a magasegyházi embereket, se a meggyőződéses puritánokat ne sértse. Ez ellentétben áll a Genfi Bibliával és más angol Bibliákkal, mint a néhány évvel korábban elkészített katolikus Douay–Rheims. A jegyzetek mellőzése volt az egyik olyan vonás, amely hosszú életűségéhez vezetett, abban, hogy az anglikán egyházon belül egyik fél sem tudta teljesen magáénak nyilvánítani, sem a másikat teljesen kizárni.

A tizenhetedik század folyamán nyomtatott különböző változatok nem voltak egységesek, és különféle javításokat és hibákat tartalmaztak. A szöveg egyik első jelentős változtatását valójában John Wesley végezte el 1755-ben kiadott *Magyarázó jegyzetek az Újszövetséghez* című művében. Kiadása bekezdéses formában jelent meg, szemben az eredeti változat versről versre haladó formátumával, ahol minden vers a maga bekezdéseként szolgált. Wesley Újszövetséghez írt előszava a következő fejezetben szerepel. A lényege az, hogy amint Wesley felfedezte a német tudós, Johann Albrecht Bengel görög Újszövetségének új kiadását, valamint jegyzeteit, Wesley úgy döntött, kiadja a maga változatát. Bengel görög szövege nagymértékben javított Erasmus *Textus Receptus*-án és a KJV fordítótársaságain, így Wesley csaknem 12 000 helyen tudta frissíteni a fordítást. Bengel kiadása hatással volt Zinzendorf grófra és a morva egyházra is, amely tárgyat egy későbbi fejezetben tárgyaljuk.

A szellemi tulajdon a tizennyolcadik században nagyon különbözött attól, ami ma. Wesley idézte Bengelt, de nem fizetett neki díjat. Tíz évvel később, 1765-ben Wesley kiadta a *Jegyzetek az Ó- és Újszövetséghez* című művét, amely Matthew Henry hatkötetes kommentárjának kifejezett rövidítését tartalmazta, ezt írva:

Minden hozzáértő ítésszerint erős értelmű, sokféle tudású, szilárd kegyességű és Isten útjaiban nagy tapasztalatú személy volt. És magyarázata általában világos és érthető, a gondolatok egyszerű szavakban kifejezve.²

Amit meg kell értenünk, az az, hogy a KJV hatása Angliára messze nagyobb volt, mint Wesleyre gyakorolt hatása. Négykötetes *Anglia története* című művében Wesley sosem említi a fordítást. Wesley számára a Biblia Isten Igéje volt. Eredetileg görögül és héberül íródott, így ezek voltak a fő nyelvek, ám minden hívőnek esélyt kell kapnia arra, hogy találkozzon Istennel a Szentírásban, így a fordítások létfontosságúak voltak ehhez. Wesley nem azt kívánta, hogy minden keresztény görög tudós legyen, hanem azt, hogy szent ember legyen. Wesley a Bibliát ennek szerves részeként látta. De a KJV nélkül az egyetlen angol Biblia az erősen református Genfi kiadás lett volna.

És így a King James-féle Bibliát a fordítás monumentális teljesítményeként kell látnunk, ám nem a benne foglalt Szentíráson túlmutató különleges tárgyként. Azon szentírási kereszténység számára, amelyről Wesley prédikált, a Szentírás a fordításon túl Isten számunkra szóló üzenetének szívéig hatolt.

² John Wesley, *Explanatory Notes upon the Old Testament* (Bristol: William Pine, 1765), preface.

12. FEJEZET

John Wesley előszava az Újszövetséghez írt magyarázó jegyzetekhez

1753 vége felé Wesley nagyon megbetegedett, és lábadozása alatt ágyhoz kötötten feküdt. Ez időt adott neki, hogy egy olyan munkán dolgozzon, amelyhez sok éve remélt hozzájutni. Amint az előző fejezetben említettük, Wesley felhasználta a tudós Johann Bengel (itt Bengelius néven) munkáját, valamint mások jegyzeteit, mindezt a céllal, hogy forrást nyújtson azoknak, akik nélkülözik a hivatalos képzést, ám vágnak arra, hogy közelebb kerüljenek Istenhez. Íme Wesley saját szavai arról, mit tett fordításával és kommentárjával, és miért tette.

1. Sok éven át vágytam arra, hogy lejegyezzem és egybeállítsam mindazt, ami olvasás, gondolkodás vagy beszélgetés közben elmémbe ötlött, ami segíthet a komoly személyeknek, akik nincsenek a tanultság előnyében, az Újszövetség megértésében. De szüntelenül visszatartott attól, hogy bármi ilyesmibe belevágjak, saját alkalmatlanságom mély érzése: hiányom nemcsak az ilyen műhöz való tanultságból, hanem sokkal inkább a tapasztalatból és a bölcsességből. Ez gyakran okozta, hogy félretettem a gondolatot. És amikor sok unszólásra rávettek, hogy

újra felvegyem, mégis eltökéltem, hogy a lehető legtovább halogatom, hogy (ha Istennek úgy tetszik) együtt fejezhessem be a munkámat és az életemet.

2. De minthogy mostanában hangos hívást kaptam Istentől, hogy keljek fel és menjek el innen, meggyőződésem, hogy ha egyáltalán bármi ilyesmibe belevágok, nem szabad tovább halogatnom. Napom messze elszállt, és (még természetes módon is) sebesen jönnek az este árnyai. És inkább arra ösztönöztem, hogy megtegyem azt a keveset, amit e módon tehetek, mivel mást nem tudok tenni: minthogy jelenlegi gyengeségem megakadályoz mind az utazásban, mind a prédikálásban. De áldott legyen Isten, még tudok olvasni, írni és gondolkodni. Ó, bárcsak az ő dicsőségére lenne!
3. Könnyen kivehető, már abból is, amit eddig mondtam, és még inkább magukból a jegyzetekből, hogy nem elsősorban tanult embereknek szánták őket, akik sok más segédeszközzel el vannak látva: és még kevésbé azoknak, akik hosszú és mély tapasztalattal bírnak Isten útjaiban és igéjében. Vágyom arra, hogy a lábuknál üljek, és tanuljak tőlük. De főként egyszerű, tanulatlan embereknek írok, akik csak anyanyelvüket értik, mégis tisztelik és szeretik Isten igéjét, és vágynak arra, hogy megmentsék lelküket.
4. Hogy ezeknek oly mértékben segítsek, amennyire képes vagyok, először is szándékom lejegyezni magát a szöveget, jobbra a közönséges angol fordításban, amely általában (amennyire meg tudom ítélni) bőven a legjobb, amit láttam. Mégsem mondom, hogy ne lehetne több helyen közelebb hozni az eredetihez. Azt sem fogom állítani, hogy a görög másolatok, amelyekből e fordítás készült, mindig a legheylesebbek. És ezért szabadságot veszek magamnak, ahogy az alkalom kívánja, hogy itt-ott egy kis változtatást tegyek.

5. Nagyon is érzem, hogy ez kifogásoknak lesz kitéve: sőt, egészen ellentétes fajtájú kifogásoknak. Egyesek valószínűleg úgy gondolják majd, hogy a szöveget túlságosan megváltoztattam; mások pedig, hogy túl keveset változtattam rajta. Az előbbieknak megjegyezném, hogy soha tudatosan, akár csak egyetlen helyen sem változtattam meg a változtatás kedvéért: hanem ott, és csakis ott, ahol először az értelem jobbá, erősebbé, világosabbá vagy a szövegkörnyezettel összhangzóbbá vált: másodsor, ahol az értelem egyformán jó lévén, a kifejezőmód jobb volt vagy közelebb az eredetihez. Az utóbbiaknak, akik úgy gondolják, hogy a változtatások túl kevesek, és hogy a fordítás még közelebb lehetett volna, azt felelem, ez igaz: elismerem, hogy lehetett volna. De mi értékes célt szolgált volna olyan jelentéktelen változtatásokat sokasítani, amelyek sem világosságot, sem erőt nem adnak a szöveghez? Erre nem tudtam rávenni magamat: annál is kevésbé, mivel — felfogásom szerint — nem tudom, mi, de van valami sajátosan ünnepélyes és tiszteletre méltó fordításunk régi nyelvezetében. És tegyük fel, hogy ez téves felfogás, és az emberi gyarlóság példája; mégis, nem megbocsátható gyarlóság-e vonakodni megválni attól, amihez régóta szoktunk; és szeretni magukat a szavakat, amelyek által Isten oly gyakran közvetített erőt vagy vigaszt lelkünknek!
6. Igyekeztem a jegyzeteket a lehető legrövidebbre tenni, hogy a magyarázat el ne homályosítsa vagy el ne nyelje a szöveget: és a lehető legegyszerűbbre, fő szándékom követésében, hogy a tanulatlan olvasónak segítsék: ezért gondosan kerültem nemcsak minden kíváncsi és kritikai vizsgálódást, és a tanult nyelvek minden használatát, hanem minden olyan érvelési módszert és kifejezőmódot, amelyekkel a közönséges életben az emberek nem ismerősek: ugyanezen okból, mivel inkább igyekszem elejét venni, semmint felvetni és megválaszolni kérdéseket, úgy

szándékosan tartózkodom attól, hogy mélyen belemenjek sok nehézségbe, nehogy magam mögött hagyjam a közönséges olvasót.

7. Egykor azt terveztem, hogy pusztán azt jegyzem le, ami saját elmémbe ötlük, senki mást nem véve tanácsadóul, csak az ihletett írókat. De alighogy megismerkedtem a keresztény világ ama nagy fényével (aki nemrég elnyerte jutalmát), Bengeliusszal, teljesen megváltoztattam tervemet, alaposan meggyőződve arról, hogy nagyobb szolgálatot tehetne a vallás ügyének, ha pusztán lefordítanám az ő Gnomon Novi Testamentijét, mintha sok kötetet írnék róla. Sok kitűnő jegyzetét ezért lefordítottam. Sok továbbit megrövidítettem, elhagyva azt a részt, amely pusztán kritikai volt, és megadva a többi lényegét. Azokat a különféle olvasatokat hasonlóképpen, amelyekről kimutatta, hogy az ősi másolatok és fordítások hatalmas többsége az ő oldalukon áll, gondolkodás nélkül beépítettem a szövegbe; amelyet az ő módja szerint mindig felosztottam (jóllehet nem mellőzve a fejezetekre és versekre való szokásos felosztást, amely különféle szempontokból hasznos), aszerint, amit tartalmaz, nagyobb vagy kisebb szünetet tartva, éppen ahogy az értelem kívánja. És még ez is olyan segítség sok helyen, hogy aki nem próbálta, aligha foghatja fel.
8. Hasonlóképpen hálával tartozom néhány hasznos észrevételért Dr. Heylin Teológiai előadásainak: és sok továbbiért Dr. Guyse-nak, és a néhai jámbor és tudós Dr. Doddridge Családi magyarázójának. Egy ideig kétségem volt, vajon ne csatoljam-e minden tőlük átvett jegyzethez a szerző nevét, akitől származott; kiváltképp tekintve, hogy némelyiket lemásoltam, és sok továbbit megrövidítettem, csaknem a szerző szavaival. De további megfontolás után eltökéltem, hogy egyiket sem nevezem

meg, hogy semmi el ne térítse az olvasó elméjét attól, hogy szorosán a szem előtt tartott ponthoz tartsa magát, és csakis a maga belső értéke szerint fogadja, ami elhangzott.

9. Nem hízeleghetek magamnak annyira (hogy a fent nevezett írók egyikének szavaival éljek), hogy azt képzeljem, semmilyen hibába nem estem egy ily nagy nehézségű műben. De saját lelkiismeretem felment az alól, hogy szándékosan félrevezetően ábrázoltam volna a Szentírás bármely egyetlen szakaszát, vagy hogy egyetlen sort is olyan célzattal írtam volna, hogy a keresztényeket egymás ellen szítsam. Isten ments, hogy a leggyengédebb és legjóindulatúbb Jézus szavait olyan eszközzé tegyem, amely ilyen mérget közvetít. Bárcsak adná Isten, hogy mindazok a pártnevek, és nem szentírási kifejezések és formák, amelyek megosztották a keresztény világot, feledésbe merülnek: és hogy mindannyian megegyezhetnének abban, hogy alázatos, szerető tanítványokként együtt leüljünk közös Mesterünk lábához, hogy halljuk igéjét, magunkba szívjuk Lelkét, és átírjuk életét a magunkéba!
10. A Szentírásról általában megfigyelhető, hogy az élő Isten igéje, amely az első pátriárkákat is irányította, Mózes idejében íratott le. Ehhez adtak több egymást követő nemzedékben a többi próféta ihletett írásai. Azután, amit az Isten Fia prédikált, és amit a Szentlélek szolt az apostolok által, az apostolok és evangélisták leírták. — Ez az, amit ma Szentírásnak nevezünk: ez Istennek az az igéje, amely megmarad örökké: amelyből, jóllehet ég és föld elmúlik, egy jóta vagy egy pontocska sem múlik el. Az Ó- és Újszövetség Szentírása tehát az isteni igazság legszilárdabb és legdrágább rendszere. Minden része méltó Istenhez; és mind együtt egy teljes test, amelyben nincs hiány, nincs felesleg. A mennyei bölcsesség forrása ez, amelyet azok, akik képesek megízlelni, az emberek minden írása

fölé helyeznek, legyenek bármily bölcsek, tanultak vagy szentek.

11. Az igazság pontos ismeretét az ihletett írókban pontosan szabályos érvsorozat, jelentésük precíz kifejezése és a megfelelő érzelmek igazi ereje kísérte. Az érvelés láncolatát minden könyvben röviden bemutatja az elé illesztett táblázat, amely annak összegzését is tartalmazza, és nagyobb haszonnal lehet, mint az érvelést minden fejezet elé illeszteni; az Újszövetség fejezetekre való felosztása ugyanis a sötét korokban történt, és nagyon helytelenül; gyakran elválasztva azt, ami szorosan összetartozik, és összekapcsolva azt, ami egymástól teljesen különböző.
12. A szent írások nyelvezetében a legnagyobb mélységet figyelhetjük meg, a legnagyobb könnyedséggel együtt. Az emberi szerzemények minden eleganciája semmivé süllyed előtte: Isten nem emberként szól, hanem Istenként. Gondolatai nagyon mélyek: és ebből szavainak kimeríthetetlen ereje fakad. És hírnökeinek nyelvezete is a legmagasabb fokon pontos: mert a szavak, amelyek adattak nekik, pontosan megfeleltek az elméjükre tett benyomásnak: és ezért mondja Luther: „A teológia nem más, mint a Szentlélek nyelvének nyelvtana.” Hogy ezt alaposan megértsük, meg kell figyelnünk a hangsúlyt, amely minden szavon nyugszik; az általa kifejezett szent érzelmeket, és a minden író által tanúsított lelkületeket. De mily kevésbé veszik ezeket, kiváltképp az utóbbiakat, figyelembe! Jóllehet csodálatosan szét vannak terítve az egész Újszövetségen át, és valójában folytonos magasztalása annak, aki cselekszik, szól vagy ír.
13. Az Újszövetség mindazon szent írás, amelyben az újszövetség vagy az újszövetségi szövetség leíratik. Ennek korábbi része az evangélisták és apostolok írásait tartalmazza: az utóbbi Jézus Krisztus jelenéseit. A korábbiiban van

először Jézus Krisztus története, testben való eljövételétől mennybemeneteléig; majd a keresztény egyház alapítása és története, mennybemenetelének idejétől fogva. A jelenések azt adják elő, ami eljövendő, Krisztust, az egyházat és a világmindenséget illetően, mindenek beteljesedéséig.

Bristol Hot-Wells, 1754. január 4.¹

A Szentírás központi szerepét Wesley számára kiváltképp az utóbbi ötven évben értették meg, Albert Outler azon megfogalmazásával, amelyet Wesleyánus négyszögnek nevezett: Szentírás, hagyomány, ész és tapasztalat. Outler ennek egy részét az 1888-as Lambeth-négyszögből (amely az egyházi ökumenisták körében jól ismert volt) és Richard Hooker hármas tekintélyforrásából kölcsönözte: Szentírás, hagyomány és ész.

Hookerhez és teológiai kortársaihoz fordulunk a következő fejezetben.

1 John Wesley, *Explanatory Notes upon the New Testament* (London: William Bowyer, 1755), preface.

13. FEJEZET

Richard Hooker

Az angol polgárháború eljövételével a kronológia utolér bennünket, és egészen az epworthi paplakig vezet, ahol Susanna életet adott John és Charles Wesleynek. Mielőtt megérkeznénk a polgárháborúhoz, a korona és a parlament, a magas egyház és az alacsony egyház, a kerekfejűek és a királpártiak közötti nagy küzdelemhez, szeretném szemügyre venni a tizenhatodik század egy utolsó teológusát: Richard Hookert.

1750-ben, amikor John Wesley először adta ki ötvenkötetes gyűjteményét, amelyet később harminc kötetbe sűrítettek *Keresztény könyvtár* címen, egy kötetet, amelyet Izaak Walton írt, Richard Hooker, Sir Henry Wotton, John Donne és George Herbert életének szentelt. A *Keresztény könyvtár* további megfontolásra méltó, mert lenyűgöző forrásmű, amelyet ma a Northwest Nazarene University Wesley Center Online-ja tárol. Ma könnyen hozzáférhetünk a mű egészéhez, és láthatjuk benne, mely írásokat tartott Wesley az olvasók számára hasznosnak. A kötetek közül sokat eminens személyiségek életrajzai töltenek meg, mint például a tizenötödik kötetet. Mégis, ahogy mindennel, amit Wesley kiadott, e szövegek lényege nem az, hogy egy teológiai gondolatrendszerbe illeszkedjenek, hanem hogy alkalmat kínálnak az embereknek a megszentelődésben való növekedésre.

E fejezetben Richard Hookerre összpontosítunk, akinek élete rövid volt, ám befolyása óriási. Hooker képes volt megfogalmazni egy sajátosan angol teológiát, amely összetartotta a kontinens református hagyományát csakúgy, mint az Erzsébet-kori egyház valóságait. Wesleyhez hasonlóan, csaknem kétszáz évvel később, Hooker a kálvinisták nyomására a protestáns angliai egyház világos látomásával válaszolt, amely felemelte a Szentírást, valamint a múlttal való folytonosságot. Ahogy Izaak Walton írja egy Wesley által újra kiadott könyvben: „RICHARD HOOKER ÚR Heavy-Tree-ben, Exeter közelében született, 1553 körül, olyan szülőktől, akik nem annyira származásukról vagy gazdagságukról voltak nevezetesek, mint inkább erényükről és szorgalmukról, valamint Isten áldásáról mindkettőn.”¹

Hooker I. Erzsébet királynő uralkodása idején nőtt fel. Erzsébet uralkodásának formáló politikai eseményei, mint a szupremácia törvénye és az egységesség törvénye (amelyeket a 9. fejezetben tárgyaltunk), formálták Hookert, ám egyszersmind kontextust és egy védelemre méltó egyházat is adtak neki. Az egyházi törvényt Hookernél nagyobb hatalmak hirdették ki, ám ő meglátta a lehetőséget arra, hogy logikát fogalmazzon meg e törvények mögé olyan módon, amely választ adott ugyanazon puritánok aggályaira, akik később, ahogy a 11. fejezetben említettük, Londonba tartó útján petíciót nyújtottak be Jakab királyhoz.

Hooker nagy műve *Az egyházi kormányzás törvényei* címet viselte, és először 1593-ban jelent meg. Előszavában pontosan elmagyarázza, miről szól a szöveg, és miért akarta megírni:

Ha más okból nem is, de legalább azért — hogy az utókor tudja, nem engedjük lazán, hallgatás által semmivé válni a dolgokat, mint egy álomban —, ezért írok, számot adva az utókornak az angol egyház jelenlegi állapotáról és törvényes berendezkedéséről,

1 Izaak Walton, *The Lives of Dr. John Donne, Sir Henry Wotton, Mr. Richard Hooker, Mr. George Herbert, and Dr. Robert Sanderson* (London, 1675), 10.

valamint igazolva azokat, akik oly keményen küzdöttek annak megőrzéséért és fenntartásáért.²

Hooker életében az I–V. könyvet tudta kiadni. Létezik még három könyv, amelyek szerzősége vitatott, bár ezek is hatással voltak az angol egyházra. Az első könyv magára a törvényre vonatkozó kérdésre összpontosít, a természetjog fogalmaitól haladva a Szentírás elégségeségéről szóló állítások felé. A második könyv még többet tárgyalja a Szentírást, és azt a kérdést vizsgálja, hogy egyedül a Szentírás kormányozhat-e minden emberi cselekedetet. A harmadik könyv azt vizsgálja, mennyire lehet hasznos a Szentírás az egyházi kormányzás irányításában, különösen azt a kérdést, hogy a Szentírás kínál-e az egyházi kormányzásnak egy változhatatlan eszményt, amelyre a keresztényeknek mindig törekedniük kell. A negyedik könyv az egyházi szerkezettől a liturgia, vagyis az egyház istentiszteleti módja felé fordul. A liturgia és a kormányzás két nagyon különböző dolognak tűnhet, ám a tizenhatodik században élők nem így értették a dolgokat. Hooker az egyház formáját illető érvekre válaszolt. Egy gyakori érv azt állította, hogy az angol egyházi kormányzás megromlott a pápista szertartások, rítusok és ceremóniák miatt. A IV. könyv nyitánya ízelítőt ad érveléséből és gyönyörű prózájából:

Olyan volt az ősi egyszerűség és lelki gyengédség, amely egykor uralkodott a világban, hogy azok, akiknek szavai szinte jóslatok voltak az emberek között, mindig vonakodtak ítéletet mondani bármi felett, amit az Isten egyháza nyilvánosan elfogadott, hacsak nem volt feltűnően nyilvánvalóan gonosz; mert nem annyira hajlottak arra a szigorra, amely abban leli kedvét, hogy megfeddje a legcsekélyebb dolgot is, amit hibásnak lát, mint inkább arra a szeretetre, amely nem hajlandó megnézni semmit, aminek

2 Richard Hooker, *Of the Laws of Ecclesiastical Polity*, ed. Arthur Stephen McGrade (Cambridge: Cambridge University Press, 1989), preface.

megfeddésére a kötelesség kötelezi. E jelen kor állapota, amelyben a buzgóság elfojtotta a szeretetet, az ügyesség pedig a szelídséget, immár nem engedi, hogy bárki is csodálkozzék, bármit halljon is megfeddve, bárki által.³

Az V. könyv az erényekről és a keresztyén életéről szól, és hosszabb, mint az első négy könyv együttvéve. Az V. könyvnek számos csodálatos tulajdonsága van, ám mivel Wesley sohasem idézi közvetlenül, e tárgyaláshoz nem különösebben releváns.

Ahelyett, hogy további részletekbe bocsátkoznék, Richard Heitzenrater Hooker-elbeszéléséhez fordulnék, amely standard szövegében, a *Wesley és a metodistáknak nevezett nép* című munkájában szerepel, amely a legtöbb metodista vagy wesleyánus szemináriumban bevezető szöveg. Heitzenrater ezt írja:

Richard Hooker arra vállalkozott, hogy kifejtse az egyházi kormányzást és tanítást egy olyan műben, amely az Erzsébet-kori rendezés végleges magyarázatává vált: *Az egyházi kormányzás törvényei* címen. Művében Hooker először felveti azt a döntő kérdést, hogy milyen tekintélyeknek kell az egyházi szerkezet és gondolkodás alapvető kérdéseire válaszolniuk. Válasza, tudatosan egyensúlyozva korának gondolkodási pólusai között (hogy az angol egyház közvetítő, *via media* hagyományának mintájává váljék), háromrétű volt: (1) a **Szentírás** (de nem úgy, ahogy a puritánok használták) szolgáltatja az igazság fő forrását és a keresztyén igazságosság alapvető próbáját, ám nem a puritánok *sola scriptura*-értelmezésének módján használandó — a Szentírás nem olyan kézikönyv volt, amely minden kérdésre konkrét válaszokat ad, és amelyet betű szerint kell követni: megtéve mindent, ami ott le van írva, kihagyva mindent, ami ott nem található. Hooker azt javasolta, hogy a Szentírást, az igazság elsődleges forrását, egészében kell látni, és sok területen iránymutatást nyújthat a gondolkodásra és cselekvésre. (2) A **hagyomány** (de nem úgy,

3 Hooker, *Laws of Ecclesiastical Polity*, bk. 4, chap. 1.

ahogy a római katolikusok használták) a kereszténység legkorábbi évszázadaiból nyújt képet az életről és gondolkodásról, amely a legközelebb áll az apostoli tanúságtétel tisztaságához, és (konszenzusában) leginkább alkalmas arra, hogy a bibliai bizonyágtétel hiteles tükörképe és magyarázata legyen — bizonyosan *nem* a Szentírással egyenlő mértékben tisztelendő (ahogy a tridenti zsinat elrendelte), és mindenképpen az egyház első néhány évszázadára korlátozva, kizárva a középkori egyház „újításait”. Hooker a hagyomány értékét a szentírási igazságok korai, tekintélyes magyarázataként látta. (3) Az ész (de nem úgy, ahogy a platonisták használták) szolgáltatja az eszközt, amellyel a Szentírást és a hagyományt gondolkodó személyek megvizsgálhatják és megérthetik — a kinyilatkoztatott igazság olykor felül lehet az észen, ám sohasem lehet az észsel ellentétes. Hooker hajlandó volt összefüggéseket felismerni a kinyilatkoztatás és az ész között mint az igazság forrásai és mércéi között, hogy meggyőző és hihető tanításokat dolgozzon ki. Hooker teológiai és kormányzási körvonalazása szolgáltatta a *via media* és az Erzsébet-kori rendezés végleges vázlatát és védelmét nemzedékekre. A tizenharmadik századra Hooker standard tekintély volt. Samuel Wesley *Tanács egy fiatal lelkésznek* (1735) című műve feltételezi, hogy minden törekvő lelkész jól meg lesz alapozva Hookerben, és John Wesley saját tekélyi keretrendszere nyilvánvaló adóssággal tartozik a hookeri perspektívának, amely az ő idejére már átfogóvá vált.⁴

Wesley adaptált Hooker-életrajza kerüli a teológia súlyos tárgyalását, ehelyett életének szokásaira és megszentelődésére összpontosít, ám máshol, *Anglia története* című művében Wesley úgy írja le Hookert (csakúgy, mint Sir Walter Raleigh-t), mint „nyelvünk első jobbítóinak egyikét”. Nyelven természetesen az angolt érti. Máshol, a lelkesedés egy védelmében Wesley felidézi Hooker nevét:

4 Richard P. Heitzenrater, *Wesley and the People Called Methodists*, 2nd ed. (Nashville: Abingdon Press, 2013), 10.

Ám te azt kérde: „Vajon Isten valaha is megparancsolta-e nekünk, hogy így cselekedjünk?” Hiszem, hogy a Szentírásban sem nem parancsolta, sem nem tiltotta meg. De akkor emlékezz arra, hogy „a Szentírás” (hogy azokat a szavakat használjam, amelyeket „a mi tudós és bölcs Hookerünktől” idézel) „nem az egyetlen szabálya mindazon dolgoknak, amelyeket ez életben az emberek megtehetnek.”⁵

Hooker fiatalon halt meg, és bizonyos értelemben az egyház, amelyet szeretett és épített, hamarosan szintén pusztulásnak indult. Hooker kora és Wesley születése között zajlott az angol polgárháború, egy olyan esemény, amelyről amerikai kontextusban ritkán esik szó, ám amely az Atlanti-óceán mindkét partját óriási mértékben formálta. Angliának korábban is voltak belső háborúi a korona különböző trónkövetelői között; a polgárháború abban volt egyedülálló, hogy ahelyett, hogy királyit állított volna szembe királyival, a parlament kelt fel a király ellen. Miért? Miféle érvek tudták egymással szembefordítani az angolokat?

5 Wesley, “The Principles of a Methodist Farther Explained”, in *Works*, 9:203.

14. FEJEZET

Út a polgárháborúhoz

Az angol polgárháború kevesebb mint egy évszázaddal John Wesley születése előtt zajlott. A konfliktus és a konfliktusra adott válasz formálta a világot, amelyben élt, és nem érthetjük meg őt, sem a korai metodizmust e korszak felületes ismerete nélkül. Mindezenáltal a polgárháború nem légtüres térben zajlott. A háború közvetlen okai egyedülálló módon vegyítik a vallásit és a politikait. E fejezet némileg hosszabb, a szokásosnál több névvel, ám érzékeltetni fogja egy háború küszöbén álló ország és egyház összetett — még leegyszerűsített formájában is — tájképét.

Anglia története című művében John Wesley I. Károly uralkodásáról szóló elbeszélését a következő szavakkal kezdi: „Kevés fejedelem lépett trónra látszólag több előnnyel, mint Károly, és egyik sem ütközött valaha is több nehézségbe.”¹

E szavak ugyanígy leírhatnák Angliát, Skóciát, Írországot és Walest a tizenhetedik század elején. Új mezőgazdasági technikák nagy aratásokhoz vezettek szerte a vidéken. Emellett a jamestowni gyarmat is nagyszerű dolgokat látszott előrejelezni az ország számára.

1 Wesley, *Concise History of England*, 3:110.

Károlynak nem kellett volna királynak lennie. VI. Jakab (mielőtt Anglia királyává tették volna) és Dán Anna második fia volt. Bátyja, Henrik, 1603-ban, I. Erzsébet királynő halála után apjával Angliába ment. Károly kistermetű volt (gyermekkorában angolkórban szenvedett), míg bátyja erőteljes és bátor. Henrik azonban tizenennyolc évesen tifuszban meghalt, és Károly maradt Anglia és Skócia örököse. Károly szerette a könyveket és a golfot (skót gyökereihez ragaszkodva), és naplót vezetett a hitéről. Nem kellett volna királynak lennie. Még miután Henrik halála miatt örökössé tették, I. Jakab király sem volt túlságosan jelen lévő apa. Jakab a barátaival töltötte az időt, és tankönyveket írt fiának arról, hogyan legyen király, ám szeretete eddig terjedt.

Sok éven át tervek voltak arra, hogy Károly elvegye Spanyol Máriát, IV. Fülöp Habsburg uralkodó leányát. Jakab király „barátjának”, Buckingham hercegének alkalmatlansága miatt (Károly uralkodásának korai éveinek egyik kulcstémája) az eljegyzés szétesett. Az angolok Spanyolország északi határa felé tekintettek, és sikerült eljegyzést kicsikarniuk IV. Henrik francia király legkisebb leányával.

Károly 1625. május elsején vette feleségül Henrietta hercegnőt, a Notre-Dame előtt, távollétében, miközben de Chevreuse herceg, Károly távoli rokona helyettesítette őt, lehetővé téve a katolikus esküvő megtartását. Egy hónappal később egy második esküvőre is sor került, bár ekkorra Jakab már meghalt, és Károly volt az új király.

Az Anglia és Skócia, amelyet Károly most uralt, sokat változott még Erzsébet idejéhez képest is. Erzsébet csodálatos politikus volt, aki keveseket tartott közel magához, és így képes volt kiegyensúlyozni a bárók és nemesek elvárásait szerte az országban. I. Jakabnak voltak kedvencei, amelyek az évek során változtak. Jakab pazar esküvőket rendezett olyan embereknek, akiket alig ismert. Állítólag korán reggel, az esküvőt követő napon felkereste a frissen házasodottak ágyát is, és meghívás nélkül lustálkodott

a szobájukban. Jakab kedvenceinek címeket, földeket és pénzt adott, senkinek annyira, mint George Villiersnek, egy jelentéktelen személy fiának, aki felkeltette a király figyelmét, és hamarosan ruhákat és pénzt kapott. Villierst gróffá, majd márkivá tették, végül a Buckingham hercege címet adományozták neki. I. Jakab kora óta folytatódnak a viták a király Buckinghamhez fűződő kapcsolatának valódi természetét illetően.

Buckingham pazar életmódja, valamint katolikus sógorsága egy új, határozottan spanyol hajlamú Angliát képviselt. Sokan akkor, csakúgy, mint sok történész ma, feltételezik, hogy kapcsolatuknak volt szexuális vonatkozása, amint azt néhány levél és tanúk beszámolóí bizonyítják. Ez is beleépült abba az elképzelésbe, hogy Anglia változik, és spanyol és pápista ügynökök rontják meg.

Hibái ellenére (és Wesley sokat látott közülük) I. Jakab olyan politikus volt, aki lecsillapította azokat, akiket frusztrált az angliai és skóciai status quo, különösen a parlamentet.

Károlynak nem volt meg apja tehetsége. Jakab halála után Buckingham hercege befolyásos maradt az udvarban. Károly házasságuk korai éveiben és uralkodása korai éveiben nem volt közel Henrietta királynéhoz, ám közel volt apja barátjához. Buckinghamet röviddel Jakab halála előtt a flotta lordjává nevezték ki, és ebben a pozícióban elhamarkodottsága és alkalmatlansága számos haditengerészeti és katonai katasztrófához vezetett. Mindezek a katasztrófák pénzbe kerültek — sokba. Különösen aggasztó katasztrófa volt Buckingham kísérlete a La Rochelle-i francia protestáns hugenották megvédésére, amelyet elszúrtak, és amely még jegesebb kapcsolatokhoz vezetett Anglia és Franciaország, valamint a parlament és a király között.

Wesley részletezi történetében a Buckingham és az alsóház közötti konfliktust. Buckingham pocsék tengernagy és tábornok volt, és gyakran vesztett, így az alsóház nem támogatta, ám Károly mégis. A parlament megtagadta, hogy a király adókat

kapjon, hacsak nem foglalkoznak a Buckinghamre vonatkozó kérdésekkel, a király pedig megtagadta, hogy foglalkozzon velük. Károly, apja befolyását követve, úgy gondolta, hogy a királyok mindenki felett állnak, és senkinek sem felelnek, csak Istennek. A parlament tartotta az erszény zsinórjait, ám Károly más módokat talált katonai kudarcainak finanszírozására, amelyek közül a legfőbb az 1626-os kényszerkölcson-vita volt, amely egy kiskapu volt, amelyet Károly talált, hogy pénzt szerezzen az emberektől. Mint minden jó kiskapu, ez is tökéletesen törvényes volt, és amikor a parlamenti ellenzők megpróbálták bíróságon megtámadni, hogy hatályon kívül helyezték, Károly megnyerte a pert.

1628-ban Buckingham hercegét egykori katonája meggyilkolta. Ez drámaian megváltoztatta Károlyt. Először is, ez visszavezette a feleségéhez. Házasságuk első néhány évének jegessége most őszinte szeretetté változott.

Wesley helyesli Károly tetteit Buckingham halála után, hogy Sir Thomas Wentworth (hamarosan Strafford grófja) és William Laud (hamarosan Canterbury érseke) tanácsadóként való bevonásával. Wesley Laudot „merevnek, szigorúnak, pontosnak és szorgalmasnak” nevezi, ezek mind pozitív tulajdonságok Wesley számára, mégis Wesley azt is úgy találta, hogy Laud „vágya az [egyházi ceremónia] fenntartására körültekintetlen és túlzott” volt.²

Buckingham halála arra is rávezette Károlyt, hogy feloszlassa a parlamentet, és egy évtizedig ne hívja össze, egy időszak, amelyet Személyes Uralomnak neveznek. Az angol történelem ezen pontján nem voltak rögzített időpontok a parlamenti választásokra. A parlament akkor jött össze, amikor a király összehívta. Az embereket szerte az országban megválasztották, gyakran szó szerint úgy, hogy egy városi téren álltak, és támogatást kértek. A

2 Wesley, *Concise History of England*, 3:123.

parlament fő szerepe az adókat érintette, ám ahogy Károly már a kényszerkölcsön-esettel felfedezte, a királynak voltak hatalmai pénzeszközök előteremtésére; az egyiket előjogának nevezték, amely hamarosan komoly kérdéssé válik.

Fontos emlékezni arra, hogy Károly Személyes Uralma idején a kontinentális Európában a harmincéves háború szíve zajlott, sok angol és skót katonával, akik a konfliktus mindkét oldalán harcoltak. Ezeket néha vallásháborúknak nevezik, ám protestánsok voltak mindkét oldalon, és katolikusok is mindkét oldalon. Károly megpróbálta kívül tartani Angliát a konfliktusból, mert nem akart parlamentet összehívni, hogy adókat vessen ki a hadsereg támogatására.

1633-ban Károly William Laudot nevezte ki Canterbury érsekévé a puritán George Abbot helyére, aki 1611 óta volt érsek. Abbot pusztá jelenléte képes volt lecsillapítani a református hangokat Angliában. Laud sokkal liturgikusabb egyházszemlélettel rendelkezett, amely arminianus hiedelmekkel párosult, amit akkoriban Angliában a pápizmussal vagy a római katolicizmussal azonosítottak. Emellett Laudnak tüskés személyisége volt, amely gyorsan elidegenítette az embereket. Laud egyházi munkája lett a fő oka az Anglia és Skócia (amelyek még mindig két különálló királyság voltak ugyanazon uralkodóval) közötti püspökök háborújának, ám Laud nem volt teljesen hibáztatható.

Wesley a püspökök háborújának gyökereit 1633-ig vezeti vissza, amikor Károly megpróbálta megkapni a királyi előjogot Skóciától, amelyet Angliában már megkapott, mióta Buckingham halála után feloszlatta a parlamentet. Vitatott szavazás volt. Mindkét oldal győzelmet hirdetett, ám Károly elintézte a dolgot, és új ellenségeket szerzett Edinburghban.

Történetében Wesley egy pillanatra megáll, hogy hozzáadja Richelieu bíboros intrikáját, feltételezve, hogy keze benne volt a viszály szításában. Az összeesküvés és invázió állandóan ott

járt az angliai emberek fejében, és a katolicizmus mumusként szolgált a külföldi befolyás és invázió számára.

1635-ben Laud elkezdett oltárkorlátok mellett kardoskodni a templomokban. Ez ma jelentéktelen dolognak tűnik, ám sokak számára Angliában szélsőséges sértésnek számított. Egyesek Laudot egyenesen trójai falónak tekintették, amelyen keresztül a pápizmus bejuthat Angliába. Mély ellenségeskedés szított Laud, valamint Henrietta Mária királyné ellen, akinek személyes katolicizmusa nagyon nyilvános volt. Gyakran misét celebráltatott, és bátorította a katolikus követeket, hogy vegyenek részt rajta. 1638-ban Londonban még zavargás is volt, miután a spanyol követ nagycsütörtökön körmenetet tartott.

Károly nem segített a dolgokon azon vágyával, hogy Skócia valódi gyakorlatát jobban összhangba hozza az angol egyházzal. A skót egyház, vagyis a Kirk, Jakab királlyal sokkal reformátusabb vonalak mentén jött létre, mint az angliai egyház. Emellett Skóciát a Kirk olyan módon egyesítette, ahogy egyébként megszokott lett volna. Az Alföldek angol-skótkul beszéltek (gondoljunk Robert Burnsre), míg a Felföldek gaelül, mint Írország. Károly össze akarta hozni a Kirköt az angol egyházzal, és így megbízta Laudot, hogy írjon egy skót imakönyvet. 1636 októberében a skót titkos tanács (lényegében az ország kabinetje) elrendelte az új imakönyv elfogadását. Ez nem ment jól.

Miután a liturgiát felolvasták, zavargás tört ki, és a grófok felkeltek az új imakönyv ellen. Néhány változtatás, amelyet Laud tett, fennmaradt, és II. Károly vezette be az 1662-es *Közös imádság könyvében*, amelyet Wesley olvasott és használt, beleértve az Úri ima befejezését: „Tiéd az ország és a hatalom és a dicsőség mindörökké. Ámen.” A skótoknak gondjuk volt a liturgiával, ám különösen a püspökök szerepével. A skót egyháznak nem voltak püspökei, Károly pedig püspököket akart. Az országban lévő új püspökök felhígtatták volna a grófok és lordok hatalmát, így minden osztály emberei elleneztek az imakönyvet. 1638-ban

nemesek egy bizottsága felállította a Szövetséget, amely előmozdította a Károly apja által 1581-ben aláírt hitvallást, amely a skót egyházat és a Stuart-monarchiát támogatta. A Szövetség Istennel kötött, nem Károllyal. A szövetségesek felállították saját gyűlésüket, és 1638 novemberében Glasgow-ban összejöttek, hogy szembeszálljanak az imakönyvvel.

Ez végül a szövetségesek és Károly király közötti püspökök háborújához vezetett. Bár Anglia jóval nagyobb volt, a skótok sokkal jobban kiképzettek és finanszírozottak voltak, és volt egy tábornokuk Alexander Leslie személyében, aki a harmincéves háborúban II. Gusztáv Adolf svéd királlyal harcolt, és megértett néhányat Adolf újító taktikai közül. A skótok jelentette kihívás miatt Károlynak 1640 áprilisában vissza kellett hívnia a parlamentet, hogy pénzeszközöket teremtsen elő. Egy John Pym nevű elszánt puritán azonban és mások a parlamentben megtagadták, hogy megadják a királynak az adóztatás hatalmát, hacsak Károly nem válaszol előjogának egy aspektusáról, az úgynevezett hajópénzről szóló kérdésekre, amely a tengerparton lakó népekre kivetett díj volt. Három hét után Károly feloszlatta azt, ami a Rövid Parlament néven vált ismertté. Sehová sem jutott, ám továbbra is szüksége volt a pénzre.

1640 végén Károly ismét összehívta a parlamentet, remélve, hogy a radikális elemek ezúttal hiányozni fognak. Súlyosan tévedett. Több mint 15 000 ember írta alá a királynak átadott Gyökér és ág petíciót, amely sok más követelés mellett a püspökök eltörlésére szólított fel. Nem járt sikerrel, ám rámutatott e új parlament hatalmára és csípésére. John Pym most a legbefolyásosabb tag volt, és ösztökölte Károlyt. Sir Thomas Wentworth, immár Strafford grófja, visszatért egy írországi posztról, és azt ajánlotta Károlynak, hogy tartóztassa le a parlamenti agitátorokat. Károly habozott, és Pym elrendelte Strafford letartóztatását, akit a londoni Towerbe vittek. A parlament hatalma ekkoriban olyan nagy volt, hogy elfogadtak egy úgynevezett kárhóztató törvényt, amely lehetővé tette Strafford kivégzését tárgyalás nélkül, és

Károly még alá is írta azt. Strafford kivégzése után a parlament elkezdte finanszírozni Károlyt, ám egyszersemind elkezdtek több követelést is támasztani, és Károly továbbra is engedett. Az 1641 októberi ír felkelés kitörésével azonban a nyomás jelentősen megnőtt. Ha volt valami, amiben a parlament és a király egyet tudott érteni, az az volt, hogy mindketten gyűlölték az íreket. Mindkét oldal tudta, hogy valamit tenni kell, és hadsereget kell felállítani, ám egyik oldal sem bízott a másikban az említett hadsereggel. A parlament hívei attól tartottak, hogy Károly ír seregével szétzúzza őket, és fordítva.

Mialatt ez zajlott, a katolikusellenes és püspökellenes csőcselék tovább nőtt Londonban, ami miatt egyes püspökök az életüket féltették, és így nem vettek részt a Lordok Háza ülésein. Károly úgy gondolta, hogy ez az ő megoldása a parlament problémájára. Úgy gondolta, érvénytelenítheti a (nem egészen olyan) Hosszú Parlament cselekedeteit, mert a Lordok minden tagja nem ült. Tizenkét püspök írta alá Károly petícióját, ám hamarosan mind letartóztatták őket.

Végül 1642. január 3-án Károly árulási vádiratot készíttetett Edward Montagu, Manchester grófja és a parlament öt tagja ellen, köztük John Pym ellen. Akkoriban a parlament a Szent István-kápolnában ülésezett, egy szűkös helyen, nem messze a Whitehall-palotától. A fegyverhordó őrmester a vádiratot a parlamentbe vitte, válasz nélkül. Másnap maga Károly menetelt katonák és királypártiak egy csoportjának élén a parlamentbe azzal a tervvel, hogy letartóztatja a vádlott férfiakat. A király bement, és kérte az elnöktől a székét. Soha király nem lépett be az alsóházba. Az elnök félreállt, bizonytalanul, hogy mit tegyen. Aztán a király leült, és bejelentette azokat az embereket, akiket le akart tartóztatni, és kérte, hogy lépjenek elő. Egy hang sem hallatszott. Ismét kérte; még mindig csak csend. Ekkor a Ház elnöke, William Lenthall, térden állva így szólt: „Felségednek úgy tetszhet, hogy e helyen sem szemem nincs a látáshoz, sem

nyelvem a beszédhez, csak amint a Ház irányítani méltóztat engem, akinek itt szolgálja vagyok.” A király így válaszolt: „Minden madaram elszállt.” Senki sem lépett elő. Pymot és a többieket figyelmeztették, és bujkáltak.

Levert állapotban a király elhagyta az alsóházat, és elhagyta Londont. A parlament gyorsan elfogadott egy törvénycsomagot, amely átvette London irányítását. A parlamentbe való belépéssel Károly még a támogatóit is megsértette. A parlament és Károly hónapokon át oda-vissza tárgyaltak. Végül azonban túl sok lett ez Károlynak. Károly a következő módon válaszolt a parlamentnek:

Ha megadnám e követeléseket, mondta válaszában, várhatnának rám pusztá kézzel; megcsókolhatnák kezem, megmaradna nekem a felség címe, és a király tekintélyét mindkét parlamenti házban jelezve, parancsaitok stílusa továbbra is lehetne; kardokat és buzogányokat hordozhatnának előttem, és gyönyörködhetnék egy korona és jogar látványában (bár még e gallyak sem virágoznának sokáig, amikor a törzs, amelyen nőttek, halott); ám ami az igaz és valós hatalmat illeti, nem maradnék más, mint egy király külseje, képe, jele.

E szavakhoz fűzött megjegyzésében Wesley ezt írta: „A háború bármilyen feltételek mellett tehát előnyösebbnek tartatott, mint egy ilyen szégyenletes béke.”³

Milyen volt e háború módja? Meddig tartott, és hogyan formálta a nemzetet?

3 Wesley, *Concise History of England*, 3:186.

15. FEJEZET

Az angol polgárháború

1910-ben az Oxfordi Egyetem újkori történelem Regius professzora, Charles Harding Firth, előadást tartott Cambridge-ben „Párhuzam az angol és az amerikai polgárháború között” címmel. Firth párhuzamokat látott a szereplők és a konfliktus némely körülménye között, ám a kiemelendő központi párhuzam az volt, hogy mind az angol, mind az amerikai polgárháború olyannyira híressé tette a konfliktus egyes szereplőit, hogy nemzedékekre formálta a köztudatot. Hány amerikai tudja megnevezni akár egyetlen tábornokot az első világháborúból? Talán Pershinget. Az amerikai polgárháború tele van olyan alakokkal, akiket az elmúlt 160 évben bálványoztak és magasztaltak. Az uniós hősöknek megvan az ellentétük a konföderációs hősökben, és fordítva. Megvan Grantünk és Lee-nk, Lincolnunk és Davisünk, Shermanünk és Jacksonünk. Az angol polgárháború ugyanilyen nagy személyiségekkel volt tele, Cromwell ma a leghíresebb, ám sokan mások is hírességek, hősök és gazemberek voltak sokak számára Wesley idejében.

Maga Wesley így ír a háború alakjairól:

Egyetlen korszak sem, amióta Anglia létezik, mutathatott fel annyi példáját a bátorságnak, a tehetségeknek és az erénynek, mint a jelen végzetes ellenállás, amely cselekvésre hívta őket. Most volt

az idő, amikor mindenféle tehetségeket szólítottak elő az élet alsóbb rétegeiből, hogy a hatalomért és az elsőbbségért versengjenek. Mindkét oldal, egyformán bizakodva ügye igazságosságában, Istenhez fellebbezett, hogy ítéljen szándékaik helyességéről. A parlament meg volt győződve arról, hogy a mennyért harcol, az istentisztelet egy sajátos módja iránti tiszteletét érvényesítve: a király pedig nem kevésbé volt meggyőződve arról, hogy igényei szentek, mindig isteni eredetűeknek tekintve azokat.¹

1642. augusztus 25-én I. Károly király felvonta zászlóit. A nap nem ment jól. Károly kiáltványt adott ki, hogy minden fegyverforgatásra képes ember jelenjen meg azon a napon, ám egyetlen ember sem jelent meg. A zászlók háborút jelentettek. Károlynak voltak előnyei. A királyt támogató királpártiakat királpártiaknak [Cavaliers] nevezték, különösen a király unokaöccse, Rupert herceg merészsége folytán, aki Károly nővérének, Erzsébetnek és a pfalzi választófejedelemnek, V. Frigyesnek a fia volt. Rupert egyik nővére, Hannoveri Zsófia, végül a Wesley születésekor uralkodó király, I. György anyja lesz, ám hosszú út áll még előttünk az 1701-es trónöröklési törvényig.

1620-ban Frigyeset Csehország királyává nevezték ki annak megakadályozására, hogy a bécsi Habsburgok átvegyék az uralmat, ám a Habsburgok betörték, Frigyes seregét legyőzték, és családját száműzetésbe küldték Hollandiába. Frigyes egyik nagybátyja Móric orániai herceg volt, akiről a Jacobus Arminius-ról szóló 7. fejezetben szoltunk. Rupert Hollandiában nőtt fel, és tizenévesen harcolt csatákban a harmincéves háború és a nyolcvanéves háború idején. Amikor nagybátyja, Károly, felvonta a zászlót, Rupert és öccse, Móric, végül eljött. Mindketten ügyes lovasok voltak, és határozott előnyt biztosítottak a királpárti lovasságnak.

¹ Wesley, *Concise History of England*, 3:180.

A királlyal szemben álló parlamenti ellenzőket kerekfejűeknek nevezték, mert a konfliktus elején soknak rövidre nyírt haja volt. A metodista kifejezéshez hasonlóan mind a „kerekfejű”, mind a „királpárti” eredetileg gúnynévként kezdődött, amelyet később a csoportok elfogadtak. Manchester és Essex grófjai névlegesen a parlamenti erők parancsnokai voltak, ám ez meglehetősen szervezetlen káosz volt. A parlament Londont és a nemzet vagyonának nagy részét uralta, ám nem volt hatékony módjuk ezen előny kihasználására.

Az angol és az amerikai polgárháború egyik fő különbsége az volt, hogy nem volt Mason–Dixon-vonal. Nem volt világos földrajzi elhatárolás. A legtöbb kerekfejű erődítmény az ország keleti részén volt, ám voltak némelyek nyugaton is, és fordítva. Mégis az egyik világos hasonlóság az volt, hogy mind a királpártiak, mind a parlamentpártiak úgy érezték, Isten az ő oldalukon áll. Károly király minden írását vallási hév itatja át. Emellett, ahogy Michael Walzer érvel, a parlamenti hatalom felemelkedése a kálvinista jámborságnak az angol köznemességbe való beoltásából eredt. A parlamentpártiak nem csupán a király ellenfelei voltak, hanem Isten eszközei.

Bár mindkét oldalnak megvoltak az erősségei és gyengeségei, az 1642 októberi első edgehilli csata gyakorlatilag patthelyzettel végződött. Mégis, a csaták között zajlott a háború első szakaszának igazi jellemzője: az ostrom. Ostromokra került sor szerte Angliában és Skóciában. Némelyik hónapokig tartott, mások évekig. Várakba zárkózva a gazdák nem tudták művelni földjüket, és a pásztorok nem tudtak gondoskodni juhaikról; így az angol mezőgazdaság pontos egyensúlya az ország számos helyén szétesett. Az éhínség és a betegség az ostrom gyermekei voltak.

1642 hátralévő részében sok ostromra és csatára került sor, mindkét oldal nyert vagy veszített egy adott helyszíntől vagy egy szándékolt céltól függően. A parlament fenntartotta a

haditengerészetet a flotta lordjának a parlamenti ügyhöz való átállása folytán, ám a királypártiakat a kontinensről utánpótolni lehetett.

1643 vége felé a parlament ratifikálta az *Ünnepélyes liga és szövetséget*, amely egyesítette a parlamenti erőket a skót erőkkal Alexander Leslie alatt, aki öt évvel korábban megalázta a királyt a püspökök háborújában. Anélkül, hogy mélyen a részletekbe bocsátkoznánk, csaták és ostromok zajlottak szerte az országban. Oliver Cromwell, Cambridge parlamenti tagja, döntő volt a parlamenti győzelemben York közelében, Marston Moornál 1644 közepén, ám még a királypártiak Anglia északi részéből való kiűzésének stratégiai győzelme sem hozta közelebb az országot a békéhez.

A parlament folyamatosan küldöttségeket küldött a királyhoz Oxfordba abban a reményben, hogy béketárgyalásokat folytat, ám ezek tovább széthullottak. Ismét emlékeznünk kell arra, hogy mindkét oldal úgy gondolta, Isten az ő oldalukon áll, mégsem volt egyiknek sem meg Abraham Lincoln második beiktatási beszédének tisztánlátása, hogy túllépjen ezen az igényen, és Isten oldalát keresse.

William Laud érsek mindeközben a londoni Towerben volt, és míg csaták és ostromok dúltak szerte az országban, Laudot fel-ségárusítás miatt perbe fogták és kivégezték. Ahogy Wesley írja:

Laud halálát az egyházi fegyelem teljes megváltozása követte. A liturgiát egy nyilvános aktussal eltörölték a napon, amikor meghalt, mintha ő lett volna az egyetlen akadálya eltávolításának. Az angol egyházat minden tekintetben a presbiteriánus berendezkedéshez igazították; míg London polgárai és a skót sereg nyilvános hálát adtak egy ilyen szerencsés változásért.²

2 Wesley, *Concise History of England*, 3:190–91.

Az országbeli vallási buzgóságnak Londonon túl is voltak hatásai. Ahogy Wesley írja:

Ezek olyan emberek testülete voltak, amely most tekintélyre kezdett szert tenni; nyilvánvaló szentségük, lelkesedés által felgerjesztett természetes bátorságuk és szüntelen kitartásuk jelentős hatásokat kezdett kifejteni; és bár az alsóházban kisebbségben voltak, a hadseregben többséget alkottak.³

1645 elején a parlamentnek határozott előnyei voltak, ám még mindig sok korlátja volt a parlament ország feletti uralmának: valaminek változnia kellett. Így született meg az Új Minta-hadsereg. Sir Thomas Fairfax alatt, egy másik katona alatt, aki a kontinensen Gusztáv Adolf alatt harcolt, ezt az új katonai erőt nem korlátozta volna a földrajz. Közvetlenül a parlament fizetné őket, és képesség és jámborság alapján toboroznák őket, nem vér szerint. E kifejezett szándék nélkül a parlamentpártiak megteremtették az egyik első érdemalapú hadsereget, ahol az előmenetel tapasztalaton és képességen alapult, nem azon, hogy ki volt az apád. A híres vörös kabátok, amelyeket a britek viseltek az amerikai függetlenségi háború során, először az Új Mintahadseregben honosodtak meg. Emellett külön katekizmust írtak a hadsereg számára, hogy kifejezetten leírja „katonáink igazolását és minősítését. Írva mindazok bátorítására és oktatására, akik fegyvert ragadtak Isten ügyében.” Wesley ezt írja: „Soha nem gyűlt össze egyedibb hadsereg. A tisztok a lelkészek hivatalát gyakorolták; és a cselekvés szünetei alatt prédikációkkal, imádságokkal és buzdításokkal oktatták csapataikat.”

Cromwellt végül a lovasság parancsnokává tették, amelyet Rupert herceg Vasoldalának [Ironsides] nevezett, mert képesek voltak az ellenfél erőin keresztülvágni, mint egy hajó.

3 Wesley, *Concise History of England*, 3:192.

Új seregével Fairfax ostrom alá vette Oxfordot, ám ezt nyáron feloldotta abban a reményben, hogy a királypárti erőkkel a csatatéren találkozik. Az ostrom hosszú, a csata döntő, és a történelemben kevés olyan stratégiaiilag döntő csata volt, mint az 1645. június 14-i naseby-i csata. Minden hadianyagot és tüzérséget elfogtak; a királypárti veteránok felét elfogták vagy megölték. A király iratait elfogták, amelyek megmutatták kísérleteit ír katolikusok toborzására az oldalára. Naseby olyan, mintha Gettysburgnál az Unió elfogta volna az összes konföderációs tábornokot és ágyút.

Naseby után a polgárháború első szakasza gyakorlatilag véget ért. Károlynak nem volt útja vissza a hatalomhoz, ám közel sem volt ahhoz, hogy feladja. A királypártiak már nem tudtak versenyezni a nyílt mezőn. 1647-ben, miután szolgának öltözve kiosont Oxfordból, Károly megadta magát egy skót erőnek, amely végül 100 000 fontért átadta őt a parlamentnek.

1648-ban Károly tárgyalt a skóciai vezetőkkel, és egy skót sereg jött északról, egyesülve a királypártiakkal. Károly izgatott volt, ám Cromwell és az Új Mintahadsereg nem zavartatta magát. Alaposan legyőzték a skótokat a prestoni csatában. A katonák meglehetősen dühösek voltak emiatt, és tömegével fordultak a király ellen. A győzelem után a hadsereg Londonba menetelt. Most ők voltak a legnagyobb hatalom az országban. A parlament sok tagja félt a hadsereg radikalizmusától, és még mindig remélte, hogy egyezkedhet a királlyal, és ami után Wesley „heves vitának” nevez, a király szerződése átment. Ám túl késő volt. Az Új Mintahadsereg másnap megérkezett, körülvette a parlament házát, és letartóztatott több mint negyven parlamenti tagot. Mindössze hatvan taggal, attól kezdve a Hosszú Parlamentet Csonka Parlamentnek nevezték.

Hamarosan összehívtak egy legfelsőbb igazságszolgáltatási bíróságot, és 1649. január 20-án Károly királyt bíróság elé állították. Wesley azt írja, hogy „a király viselkedése az alantas

rosszindulat mindezen megnyilvánulásai alatt nagy, szilárd és kiegyensúlyozott volt”.⁴

Károlyt bűnösnek találták, és 1649. január 30-án lefejezték. Négy nappal korábban ötvenkilenc férfi írta alá halálos ítéletét. Wesley kemény volt ezekkel a férfakkal szemben, ám enyhe a királlyal szemben. Ezt írta:

Mindenki egyetért abban, hogy Károly király a jámborság, a józanság, a mértékletesség és a tisztaság mintaképe volt. Nem tudott elviselni egy obszcén vagy profán szót sem. Pontos volt áhítataiban mind nyilvánosan, mind magányosan. Szigorúan igazságos volt; ám feltehetően néha hiányzott belőle az őszinteség. Jó apa volt, jó úr és jó férj: igen, gyengéd is, ami bajainak fő forrása volt; a tetszőleges hatalom felé való téves hajlammal együtt, amelyet csecsemőkorától beleneveltek. Ám eltekintve ettől, az egyik legkiválóbb fejedelem lett volna, aki valaha az angol trónon ült.⁵

Károly halálával eljött a monarchia halála is, amilyen az volt. A következő időszakot Köztársaságnak [Commonwealth] nevezik, amelyet 1660-ban a monarchia restaurációja követett. Míg a polgárháború tűzvészként szolgált a múlton, hogy új Angliát építsen, a Köztársaság és a Restauráció két sikertelen kísérlet volt erre. Egyik sem tartott ki egy nemzedéket, ám mindkettő mély nyomot hagyott Wesley ifjúkorának Angliáján, és egy konfliktust formált a Wesley-háztartáson belül John Wesley anyja és apja között.

4 Wesley, *Concise History of England*, 3:216–17.

5 Wesley, *Concise History of England*, 3:221.

16. FEJEZET

A Köztársaság és a Restauráció

I. Károly király halála nem szüntette meg azonnal a monarchiát Angliában. Károlyt koholt árulási vádak alapján végezte ki a Csonka Parlament tagjai (amely, ha emlékszel, az a név volt, amelyet a parlament azon tagjainak adtak, akiket nem tartóztattak le, és nem menekültek el az Új Mintahadsereg londoni megérkezésekor). A királygyilkosságot támogató parlamenti képviselők úgy látták magukat, mint akik bibliai értékeket tartanak fenn a zsarnokság ellenzésével, ám még nem tudták, mi fogja felváltani azt. Meglehetősen gyorsan azonban rájöttek, hogy tenniük kell valamit, így néhány nappal I. Károly kivégzése után a parlament olyan törvényt fogadott el, amely árulássá tette, hogy bárki I. Károly legidősebb fiát, II. Károlyt Anglia királyának nevezze. Wesley nem volt túl elragadtatva II. Károlytól, akiről e fejezet végén többet fogunk szólni. Wesley azt mondta, hogy „Károlynak sem apja erényei, sem állhatatossága nem volt meg”. Az ifjú Károly mozgása Párizsból Jerseybe, majd Skóciába a kétségbeesés következetes képét festi. Károly úgy érezte, jogosult a trónra, ám az egyetlen emberek, akik valóban támogatták, a skótok voltak, akik az egész zűrzavart elkezdték a püspökök háborújával 1638-ban. Franciaország, frissen a harmincéves háborúban aratott győzelemből, kevés időt szánt arra az országra, amely nem támogatta őket a Habsburgokkal vívott háborújukban. Míg az ifjú Károly pénzeszközöket és

sereget próbált biztosítani, Oliver Cromwell határozottan más módon töltötte az idejét.

A történelmet a győztesek írják, ám ennél is inkább a hosszú távú győztesek írják. Cromwell vezette a sereget, amely legyőzte a királpártiakat, ám halála és a Stuartok visszatérése után olyan történészek, mint Clarendon grófja, elkezdték Cromwellt kezdettől fogva hatalomra éhesnek ábrázolni. Arról írnának, hogy célja végig a trón volt. A történelem e szegényes olvasata félreérti a Cromwell hatalomra emelkedésében szerepet játszó körülményeket és véletleneket. Mert, őszintén szólva, ha csak hatalmat keresett volna, 1649 nagyszerű idő lett volna ennek igénylésére. Ehelyett Cromwell Írországra hajózott, hogy leverjen egy királpártiakból és ír lázadókból álló sereget, akik összefogtak, hogy közös ellenséggel harcoljanak a frissen győztes parlamentpártiakban. Ám az Új Mintahadsereg nem volt közönséges ellenség, és Oliver Cromwell nem volt közönséges tábornok. Wesley azt írja, hogy Cromwell „hamarosan az egész országot lerohanta; és egy idő után minden város a javára pártolt, és kaput nyitott közeledtére”.¹ Ekkoriban Károly csatlakozott a skótokhoz, akik ismét Angliába törtek be. Cromwellt visszahívták, hogy ellenálljon az invázióknak, ám nem kapott azonnali parancsnokságot. A főkapitányi pozíciót először Sir Thomas Fairfaxnek ajánlották fel, a tábornoknak, aki még mindig Cromwell felettese volt, ám Fairfax elvi okokból visszautasította (Fairfax megtagadta, hogy presbiteriánusokat támadjon), és csak ekkor tették Oliver Cromwellt az Új Mintahadsereg hivatalos fejevé. Cromwell szétzúzott egy számbelileg fölényben lévő erőt Dunbarnál, és tovább üldözte a skótokat a worcesteri csatában aratott döntő győzelméig, ahol a skót tábornokot, Alexander Leslie-t elfogták, csakúgy, mint a skót tisztikar nagy részét. Károly azonban megmenekült.

¹ Wesley, *Concise History of England*, 3:226.

John Wesley többnyire pozitív beszámolót ad az ország vezetéséről ennek a később Köztársaságnak nevezett korszaknak a korai időszakában. Wesley azt írja:

Így az emberiség ámulattal látott egy hatvan-hetven homályos és tanulatlan tagból álló parlamentet, amely egy nagy birodalmat egyhangúsággal és sikerrel kormányoz. Bármiféle elismert alárendeltség nélkül, kivéve egy harmincnyc tagból álló államtanácsot, amelyhez minden megkeresést intéztek, hadseregeket állítottak fel, flottákat tartottak fenn, és törvényeket adtak Európa szomszédos hatalmainak. A pénzügyeket takarékosággal és pontossággal kezelték. Kevés magánszemély gazdagodott meg a köz kifosztásából: a korona jövedelmei, a püspökök földjei és egy havi százhuszezer fontos adó fedezte a kormányzat szükségleteit.²

A helyzet a Csonka Parlamentet illetően hamarosan megváltozott. Cromwell arra biztatta tisztjeit, hogy nyújtsanak be petíciót a hátralékos zsoldért, amelyet a parlament nem akart megadni. Emellett a tisztek arra biztatták a parlamentet, hogy írjon ki új választásokat, amit a parlament nem akart megtenni. Wesley a következő módon írta le válaszukat: „A ház erősen megsértődött a hadsereg vakmerőségén, bár nemrégiben látták, túlságosan is, hogy saját hatalmuk teljes egészében épp ezen a vakmerőségen alapult.” A parlament megpróbált törvényt elfogadni az ilyen petíciók ellen, ám túl későn jártak. Cromwell 300 katonával a parlamenthez sietett, és így szólt: „Szégyelljétek magatokat, takarodjatok. Adjatok helyet becsületesebb embereknek; azoknak, akik hűségesebben fogják teljesíteni megbízatásukat. Többé nem vagytok parlament; mondom nektek, többé nem vagytok parlament; az Úr végzett veletek.”

És abban a pillanatban a Csonka Parlament megsemmisült, és a kormányzat minden hatalma a hadseregre és Cromwellre szállt.

2 Wesley, *Concise History of England*, 3:238.

Néhány további politikai mesterkedés után Cromwellt Lord Protektorrá nevezték ki, és tanácsot jelölt ki az ország kormányzására. Az ország kormányzása protektorátusa idején erős módon folytatódott, Wesley szerint. Ezt írja:

(Cromwell) bizonyosan a legmagasabb csúcsra emelte a nemzet becsületét; Európa minden hatalma keresvén kegyét. És szabályos volt magánviselésében; mentes a falánkságtól, a részegségtől, a fényűzéstől és a kapzsiságtól. Erényes embereket mozdított elő, és hajthatatlan volt a bűn és az erkölcstelenség büntetésében. Soha senkit nem üldözött vallása miatt; ám mindig nagy buzgalmat fejezett ki a protestantizmus iránt. Másfelől határtalan nagyravágyása volt; a legmélyebb színleléssel. Egy szóval, nagy, rossz ember volt.³

Cromwell külpolitikája szinte egyetemesen sikeres volt. Látt a nyugat-indiai gyarmatok terjeszkedését, beleértve Jamaica megszerzését, valamint egy könnyű győzelmet a hollandok felett az első angol–holland háborúban, amely sok éven át szabad kereskedelmi útvonalakat hozott az angol hajók számára az Atlanti-óceánon.

Cromwell 1658-as halálakor fiát, Richardot nevezték ki Lord Protektorrá, ám Richardnak nem volt meg apja jelleme, és hamarosan zűrzavar lett az országban. Más tisztek vették át az irányítást, ám amint a Cromwell név kikerült a hatalomból, a kormány elvesztette tekintélyét. A polgárháborúk tisztjei hamarosan elkezdtek tervezni egy kiutat a jelenlegi rezsimből. Központi alak volt Monck tábornok, aki I. Károly király életében a királpártiakért harcolt, ám akit elfogtak, és a londoni Towerbe vittek. Londonban összebarátkozott Cromwell-lel, kegyelmet kapott, és Írországba küldték, ahol kiválóan teljesített. Az ilyen szolgálat miatt Cromwell Monckot Skócia kormányzójává nevezte ki. Cromwell halála után Monck délre jött Skóciából

3 Wesley, *Concise History of England*, 3:231.

egy 8000 fős skót sereg élén. Sir Thomas Fairfax kijött a nyugdíjból, hogy csatlakozzon hozzájuk. London előtt 3000 katona vonult ki, hogy szembeszálljon Monckkal, ám legtöbbjük hamarosan csatlakozott hozzá, parancsnokukat menekülésre hagyva, Londont pedig védelem nélkül. Londonba érkezvén Monck hamarosan visszahívta a parlamentet, és levelet küldött Károlynak, felajánlva neki a trónt. Monck tábornok volt a királycsináló, II. Károlyt hamarosan megkoronázták, és új korszak kezdődött.

Az 1662-től 1685-ig tartó időszakot egyesek Restaurációnak nevezik, mert a Stuart-monarchia restaurációja volt. Egyes történészek úgy döntenek, hogy ezt az időszakot II. Károly és testvére, II. Jakab uralkodásának összegeként határolják el, ám ezek a köztökdések más kötetekre tartoznak. A mi céljainkra a Restauráció II. Károly haláláig fog tartani.

Wesley a következő módon írta le II. Károlyt megkoronázásakor:

Amikor Károly trónra lépett, harmincéves volt, kellemes megjelenéssel, elegáns modorral és megnyerő stílussal bírt. Egész viselkedése jól számított arra, hogy a népszerűséget fenntartsa és növelje... Tunyasága és az élvezet szeretete idegenkedővé tette mindenféle üggyől; bizalmosságait alattvalói legrosszabbjaira pazarolta; és nem törődött azzal, hogy korábbi barátait megjutalmazza, ahogy semmilyen lépést nem tett, hogy korábbi ellenségein bosszút álljon.⁴

A Restaurációs időszak visszatérés Anglia és Skócia sok polgárháború előtti gyakorlatához. A Lordok Házát visszaállították, és a püspökök ismét megkapták helyüket. Sok dolog is megmaradt a Köztársaságból, Jamaica az egyik. Az Új Mintahadsereg

⁴ Wesley, *Concise History of England*, 3:268.

normáit, minőségét és még egyenruháját is fenntartották. Anglia és Skócia királypárti parlamentjei eleinte rendíthetetlen támogatást adtak Károlynak, a skót parlament még királypártibb volt, mint az angol. Röviddel a Restauráció után elfogadták az egységesség törvényét, amelyet John Wesley „a híres rettenetes törvénynek... nevez, amely megkövetelte, hogy minden lelkész újra felszenteljenek, ha nem kapott püspöki felszentelést; és hogy kinyilvánítsa egyetértését mindennel, amit a Közös imádság könyve tartalmaz”.⁵

Ez ugyanaz az időszak volt, mint az 1662-es imakönyv kiadása, amelyet Wesley egész életében használni fog. Mégis kevés szava van erre a kiadásra, ahhoz a gyűlölethez képest, amelyet az egységesség törvényére zúdít. Személyes volt számára. Anyja, Susanna, Samuel Annesley tiszteletes gyermeke volt, aki megtagadta, hogy kövesse az egységesség törvényét, és így elveszítette St. Giles, Cripplegate egyházközségét, ám Annesley tiszteletessel sokkal több időt fogunk tölteni egy későbbi fejezetben.

Wesley látta, hogy a király iránti kétség magvai felemelkednek az emberek között Károly tékozlása miatt, amelynek egy példája Dunkerque eladása a franciáknak a királyi adósságok kifizetésére. Károly Portugáliei Katalint is feleségül vette Tanger és Bombay gyarmatainak hozománya miatt, nem pedig bármely más tulajdonsága miatt.

1665-ben kitört a második angol–holland háború. Jól indult az angolok és a yorki herceg, a jövődő II. Jakab számára, ám a hollandok hamarosan győztek, köszönhetően a Franciaországgal és Dániával kötött szövetségeknek, szétzúzva Károly népszerűségét az országon belül. Mégis vereségben Károly meg tudta kapni a holland gyarmatot, Új-Amszterdamot, amely hamarosan New York lett.

5 Wesley, *Concise History of England*, 3:272.

Az ezt követő években a szövetségek eltolódtak. Anglia a franciákkal szövetséget kötött a hollandok ellen, csak hogy ismét veszítsen. Aztán Anglia a hollandokkal szövetséget kötött magát a franciák ellen. Ez idő alatt a yorki herceg legidősebb leányát, Máriát, eljegyezték Orániai Vilmostal, egy esküvő, amelyet szerte Angliában nagyon dicsértek Vilmos protestáns hitelessége miatt. Károlynak és Katalinnak ráadásul nem voltak közvetlen örökösei, mert Katalin meddő volt, és így Mária maradt a következő nemzedék örököse.

- II. Károly uralkodásának utolsó évei összeesküvésekkel és intrikákkal, jezsuita inváziós szóbeszéddel és a habeas corpus statútum első elfogadásával voltak tele, ám a király és a parlament közötti küzdelemmel is végződött. Ugyanaz a parlament, amelyet 1662-ben megválasztottak, még mindig Westminsterben ülésezett. Szinte rendíthetetlen módon támogatták a királyt, ám az 1670-es évek vége felé Károly végül feloszlatta. Nem sokkal később azonban pazarló életmódja parlamentet tett szükségessé a számlák kifizetésére, ám ahelyett, hogy Londonba hívta volna össze, a következő parlamentet Oxfordba hívta. Ez nem oldotta meg problémáit. Ahogy Wesley írja: „ez a parlament pontosan az előző nyomdokaiba lépett.” Károly ezt nem tűrte el, és hamarosan ismét feloszlatta őket, magára öltve egy zsarnok kellékeit, Wesley szerint. A korona hamarosan visszavonta London városának chartáját. Ahogy apja remélte, hogy lesz, és ahogy XIV. Lajos francia király a gyakorlatban volt, II. Károly abszolút uralkodóvá vált, bár ez nem tartott sokáig. 1685-ben, miután unokahúgát, Annát, hozzáadta a dán királyhoz, Károly megbetegedett, és napokon belül meghalt. Ötvenöt éves volt, és huszonöt évig volt király.

Wesley uralkodásának összegzése maró:

Minden tekintetben tökéletes képmutató volt, egyformán híján a jámborságnak, az irgalomnak, a becsületességnek és a hálának. A szelídség leple alatt kegyetlen és bosszúálló volt magas fokon. Minden bűnnek átadta magát. Rosszabb ember soha nem ült az angol trónon, és kevés rosszabb fejedelem.⁶

Károly örököse, testvére, Jakab, hamarosan II. Jakabbá lett koronázva, ám nem volt sokáig a trónon. Három éven belül Angliát egy idegen hatalom rohanta le, bár a történelem dicsőségesnek fogja nevezni ezt a forradalmat.

⁶ Wesley, *Concise History of England*, 3:316.

17. FEJEZET

A dicsőséges forradalom

A viking kor vége óta két sikeres tengeri inváziót ért meg Anglia. Az első 1066-ban volt Hódító Vilmostal. A második 1688-ban Orániai Vilmostal és egy olyan angol–holland flottával, amely nagyobb volt a spanyol Armadánál. A történészek megtörténtük óta törlik a fejüket az 1688-as eseményeken. Dicsőséges forradalomnak nevezték el, hogy szembeállítsák a polgárháborúval, az amerikai forradalommal és a francia forradalommal. Stabilitáshoz vezetett az angol monarchiában, valamint a korona, a parlament és az egyház viszonyában, de nem volt békés. Edmund Burke II. Jakab királyt modernistának, Vilmost pedig a régebbi formákhoz való visszatérésnek látta. Macaulay Vilmost az értelem angliai mozgásának logikus lépéseként látta. John Wesley tizenöt évvel 1688 után született, és annak az évnek az eseményei és eredményei formálták a világát. A tizennyolcadik századi Anglia érthetetlen a polgárháború konfliktusainak és az 1688-as megoldásnak a megértése nélkül, de mi is történt valójában? Előző fejezetünk végén II. Károly gyermek nélkül halt meg, és II. Jakabot koronázták királlyá. Innen folytatjuk, John Wesley Jakabról szóló leírásával.

York hercege, aki bátyját követte II. Jakab király címmel, pápistának neveltetett, és erősen elvakult volt elveiben. E fejedelem értelmi képességei természettől fogva gyengék voltak; neveltetése pedig még erőtlenebbé tette őket. A nép, bár megvetette elődje

kormányzását, mégis szerette a királyt. Hajlandók voltak elviselni egynek a hibáit, akinek viselkedése nyájas volt, de semmiképpen sem voltak hajlandók ugyanezt az elnézést megadni Jakabnak, mivel komornak, gőgösnek és kegyetlennek ismerték.¹

Wesley szavai tele vannak az utólagos bölcsesség hangjával, de sokan nagy reményeket fűztek Jakab uralkodásához. Sir Robert Southwell, egy ember, aki három év múlva a király ellen fordult, azt mondta: „Őfelsége szerencsés ünneplések közepette kezdi uralkodását az ország minden részéből. Mindenki azt hiszi, hogy szívéen viseli majd nemzete dicsőségét.”²

Maga Jakab is sok félelmet elcsitított a titkos tanácshoz intézett első beszédének köszönhetően. Szavait kinyomtatták, és másnap széles körben terjesztették:

És törekvésemmé teszem, hogy megőrizzem ezt a kormányzatot mind az egyházban, mind az államban úgy, ahogy az most a törvény által megalapított. Tudom, hogy az anglikán egyház elvei a monarchiát szolgálják, és tagjai jó és hűséges alattvalóknak mutatkoztak; ezért mindig gondot fogok fordítani arra, hogy megvédjem és támogassam azt. Azt is tudom, hogy Anglia törvényei elegendők ahhoz, hogy a királyt olyan nagy uralkodóvá tegyék, amelyet csak kívánhatok. És ahogy soha nem fogok eltérni a Korona jogos jogaitól és előjogaitól, úgy soha nem fogok behatolni egyetlen ember tulajdonába sem. Gyakran kockáztattam korábban életemet e nemzet védelmében, és továbbra is olyan messzire fogok menni, mint bárki, annak megőrzésében minden jogos joggal és szabadságával együtt.³

1 Wesley, *Concise History of England*, 3:317.

2 Steve Pincus, 1688: *The First Modern Revolution* (New Haven: Yale University Press, 2009), 94.

3 King James II, *An Account of What His Majesty Said at His First Coming to Council* (London, 1684).

Uralkodása kezdetén, 1685-ben, Jakab leverte az Argyile-féle felkelést Skóciában és a Monmouth-féle felkelést a nyugati grófságokban. Monmouth közvetlenebbül kötődött az ország jövőjéhez. James Scott, Monmouth első hercege II. Károly törvénytelen fia volt, és ő volt a trón jogos örökösének vallotta magát, mivel Jakab katolikus volt. Jakab azonban gyorsan leverte mindkét felkelést.

Ezek a katonai sikerek azonban arra vezették Jakabot, hogy túlfeszítse hatalmát. Áprilisban új parlamentet hívott össze, amely jóindulatú volt iránta. Mégis hamarosan komoly nézeteltérései támadtak a parlamenttel a katolikus tisztek miatt, ami részben oka volt annak, hogy 1687-ben feloszlatta azt. Ez az állandó hadsereg drámai bővítéséhez vezetett, amelyet Jakab az egész országban fitogtatni akart, valamint a vendégágyak kényszerű igénybevételének kiterjesztéséhez, amely megteremtette azt a precedenst, amelyet az Egyesült Államok alkotmányának harmadik kiegészítése próbált megállítani.

Jakab nem örülten cselekedett. Ehelyett megfontolt és következetes volt a királyi hatalom kiépítésére irányuló erőfeszítéseiben. Jakab tanult atyjától, I. Károlytól abban, hogy a királyi hatalmat nem lehet pusztán kinyilvánítani. Ehelyett Jakab tövestül átalakította az államot egészen a helyi szintig.

Jakab nem állt meg a hadseregnél vagy a parlamentnél. Egyházi Bizottságot is létrehozott az anglikán egyház felügyeletére hét taggal, akik legfőbb tekintéllyel bírtak az egyház papsága fölött. Wesley ezt egy lépésnek látta Jakab nagyobb céljának, az egyház Rómához való visszavezetésének irányába. Olyan lépésnek, amely közelebb került, miután Jakab Castlemaine grófját Rómába küldte, hogy kibékítse a koronát és a pápaságot. A jezsuiták szívesen látott vendégek voltak az országban, és katolikusokat kezdtek ajánlani cambridge-i és oxfordi állásokra.

Mély vita zajlott Oxfordban, leghíresebben a Magdalen College-ban. A rektor meghalt, és Jakab egy katolikust kívánt kinevezni a tisztségre. A college tagjai megtagadták ezt, és Jakab kiűzte őket, a nemzet megdöbbenésére, valamint az ifjú Samuel Wesley, John Wesley atyja megdöbbenésére is, aki éppen abban az időben fejezte be a B.A.-fokozatát az oxfordi Exeter College-ban. Samuel 1688-ban diplomázott, és ugyanabban az évben feleségül vette Susannát, de róluk sokkal több időt töltünk majd a későbbi fejezetekben.

Wesley története ebben az időben összemosza a nemzetit a személyessel, mert ekkoriban atyja nemzedéke állt a szószékeken. Ahogy Wesley írja: „a nemzet egyházi és polgári kiváltságainak minden megsértése csak fokozni látszott a király buzgalmát több után.”⁴ Miután a király egyházi bírósága új nyilatkozatot bocsátott ki, amelyet minden templomban fel kellett olvasni, és amelyet a türelmi nyilatkozatként vagy a vallásszabadsági nyilatkozatként ismertek, Wesley a következő anekdotát meséli el: „Az egyik lelkész azt mondta gyülekezetének, hogy bár neki határozott parancsa van a nyilatkozat felolvasására, nekik nincs parancsuk annak meghallgatására, és ezért elhagyhatják a templomot; a gyülekezet gyorsan engedelmeskedett ennek a célzásnak.”⁵

Jakab kiterjesztette a parancsot a püspökökre is, és egyenként szorongatta a püspököket, hogy támogatók-e azt. Hét püspök, köztük a canterburyi érsek, visszautasította, és letartóztatták és a londoni Towerbe vitték őket. Amikor a hét püspököt felmentették a felségárulás vádjá alól, ünneplések voltak az egész országban.

Vitatkoztak Jakab katolikus hitéről az évszázadok során. Egy francia jezsuita vezette eredetileg Jakab megtéréséhez 1669-ben.

4 Wesley, *Concise History of England*, 3:330.

5 Wesley, *Concise History of England*, 3:331.

Jakab atyjához hasonló módon volt jámbor, de a tizenhetedik század végén a katolicizmus megosztott volt XI. Ince pápa és XIV. Lajos francia király között, és Jakab rokonszenve Lajosé felé hajlott. A történelmileg gallikanizmusként ismert XIV. Lajos-féle katolicizmus erősen hangsúlyozta a királyok tekintélyét, de erős álláspontot is képviselt a protestánsokkal szemben. Franciaországban ez úgy nézett ki, hogy a hadsereget használták a protestáns hugenották ellen, hogy erőszakkal megtérítsék őket. Bár a nyilatkozat látszólag a vallási türelemről szólt, sokan láthatták, merről fúj a szél.

Mindezen viselkedés mögött az utódlás kérdése állt. Jakabnak volt egy lánya, Mária, egy korábbi házasságából, aki boldogan ment férjhez Hollandia helytartójához: az új Orániai Vilmoshoz. Ahogy az előző fejezetben említettük, sokan örültek Máriának mint örökösnek, és II. Jakab alatt sokan eltűrték viselkedését, mert tudták, hogy van egy protestáns lánya a háttérben. De 1688. június 10-én Jakab felesége, Modenai Mária, egészséges fiúgyermeknek adott életet: James Francis Edward Stuartnak. Az új herceg születése Orániai Vilmost arra készítette, hogy megváltoztassa Angliával szembeni viselkedését. Mivel felesége többé már nem volt örökös, ahelyett, hogy elnyomta volna az országban az elégedetlenséget, Vilmos elkezdte szítani azt. Wesley pozitív beszámolóval szolgál Vilmosról egész történetében:

Vilmos olyan fejedelem volt, aki a közügyekbe való legkorábbi belépésétől fogva veszélyekbe, csapásokba és politikába merült. Franciaország becsvágya és Hollandia féltékenységei élesítették értelmét, amely természettől fogva jó volt. Természete hideg és szigorú volt; szelleme tevékeny és átható; vitéz volt hivalkodás nélkül, és politikus ügyeskedés nélkül. Egész életében fáradhatatlan volt; és bár gyakran sikertelen tábornok volt a csatatéren, mégis félelmetes tárgyalófél maradt a kabinetben. Bölcsessége

által megmentette saját hazáját a pusztulástól; helyreállította Anglia szabadságait, és megőrizte Európa függetlenségét.⁶

Az ifjú James Francis születésének idején Vilmos egy újabb Franciaországgal való konfliktusra készült. Ha emlékeznek az előző fejezetből, a hollandok kétszer győzték le az angolokat II. Károly uralkodása alatt; meglehetősen jelentős globális hatalom voltak.

Fontos felismerni, hogy az 1688-as Hollandia nagyon különbözött az 1618-as Hollandiától és a dordrehti zsinattól, amikor utoljára időztünk Hollandiában. Miután 1648-ban végre békét kötöttek Spanyolországgal, a holland gazdaság a világ legerősebbjévé vált, ahogy a holland kereskedők szétáradtak a világon. Vilmos 1650-ben született, és csecsemőként lett Orániai herceg, miután atyja születése előtt nyolc nappal himlőben halt meg. Vilmos anyja Mária Stuart volt, I. Károly lánya. Vilmos 1672-ben lett helytartó, egy választott tisztség, amelyet atyja és nagyatyja is betöltött. Hollandia Franciaország fenyegetése miatt egyesült Vilmos alatt, egy konfliktusban, amelyet sikerült végigvezetnie, és a kis ország erősebben került ki belőle.

A férfi Stuart örökös születése után Vilmos egy diplomatát, Dykeveltet küldött át a csatornán, hogy „nevében forduljon a királyság minden felekezetéhez”. Vagyis mind az egyházi párthoz, mind a nonkonformistákhoz, akik II. Károly visszatérése után megtagadták az egységességi törvény fogadalmának letételét. A király elleni röpiratokat titokban vagy a kontinensen nyomtatták és hajózták át, megmutatva a nép Jakabbal való elégedetlenségét.

A királyság befolyásos emberei hamarosan a támogatás szavait küldték Vilmosnak, köztük Herbert admirális és Henry Sidney, a katolikus Sunderland gróf nagybátyja. Sidney híres levelet írt Vilmosnak, amelyet hat másik kiváló angol is aláírt: „Nagy

⁶ Wesley, *Concise History of England*, 3:336.

okunk van azt hinni, hogy napról napra rosszabb állapotban leszünk, mint amilyenben vagyunk, és kevésbé leszünk képesek megvédeni magunkat, ezért komolyan azt kívánjuk, bárcsak olyan szerencsések lehetnénk, hogy orvoslátot találunk, mielőtt túl késő lenne számunkra, hogy hozzájáruljunk saját megszabadulásunkhoz.”⁷

Szeptemberben Jakab híret vette, hogy Vilmos egy hatalmas angol–holland flottát készít elő, és a király megpróbálta sok intézkedését visszavonni. Jakab visszahelyezte a Magdalen College tagjait, és megszüntette az Egyházi Bizottságot, többek között, de már túl késő volt.

Októberben, amikor Vilmos véglegesítette az invázió terveit, kinyomtatott egy beszédet, amelyet a hágai nyilatkozatnak nevezett, amelyben szabad parlamentet és szabad egyházat ígért. A nyilatkozatból hatvanezer példányt nyomtattak ki és terjesztettek Angliában a partraszállás után.

Vilmos 1688 novemberében szállt partra a devonshire-i Torbaynál, Anglia délnyugati partján. Az armada, amellyel hajózott, nagyobb volt a száz évvel korábbi spanyol Armadánál. Ráadásul Vilmos több mint 11 000 gyalogossal, több mint 3000 lovassal, plusz több mint húsz 24 fontos ágyúval érkezett. Hoztak utánpótlást a dezertőröknek is. Ez egy hódító hadsereg volt. Maga a hadsereg tele volt angol és skót katonákkal, valamint hollandokkal, így nemzetközi ízű és Vilmoshoz hűséges volt.

Jakab nem volt passzív válaszában. Jakabnak 40 000 fős állandó hadserege volt. Ráadásul mindössze három évvel korábbi tapasztalata volt a Monmouth- és Argyle-féle felkelések leverésében. De még 1685-ben az angolok Jakab oldalán álltak. 1688-ban szinte senkije sem volt. Amikor Newcastle hercege embereket

⁷ “Letter sent to William of Orange by the Immortal Seven,” June 30, 1688: <https://www.nationalarchives.gov.uk/education/resources/significant-events/glorious-revolution-1688/>.

próbált összegyűjteni Yorkshire környékéről a hódítók visszaverésére, senki sem akart eljönni és harcolni a katolikus királyért a protestánsok ellen. Jakab nem talált tengerészeket a flottájához, és a szén ára az égbe szökött a gazdasági instabilitástól való félelmek miatt.⁸ Az emberek nyíltan abba hagyták az adófizetést is, és amint Vilmos partra szállt, közvetlenül neki kezdtek pénzt felajánlani.

Az angolok nem csatlakoztak közvetlenül Vilmoshoz. Wesley azt írja, hogy „[Vilmos] tíz napig várta, hogy az elégedetlenek csatlakozzanak hozzá, és végül kezdett kétségbeesni a sikerben. De éppen akkor, amikor erői újbóli behajózásáról kezdett tanakodni, néhány jelentős személy csatlakozott hozzá.”⁹

Ezek közé tartozott Devonshire köznemessége, mint Devonshire grófja és más regionális nemesek. Ezt aztán a hadsereg vezetői követték. Wesley a kegyelemdőfést Lord Churchill, a leendő Marlborough herceg és Winston Churchill őse átállásában látta.

Jakab hadserege még mindig félelmetes volt, és a katonák hivatásosak és hűségesek voltak ahhoz, aki fizetett nekik, de Jakab könnyűfalazott, és nem kereste a csatateret. Kedvenc lánya, Anna hercegnő, Devonshire grófjához és Nottingham grófjához csatlakozott a király ellen. A hír hallatán Jakab azt mondta: „Isten segítsen engem. Saját gyermekeim elhagytak engem.”

Jakab megpróbált visszatérni Londonba, de azt a legkevésbé sem találta biztonságos helynek. Végül Jakab azt tervezte, hogy elmenekül az országból Franciaországba. Feleségét és fiát Calaisba küldte. A Lordok Háza tárgyalta Vilmostal London békéjének megőrzéséről, és katonákat küldtek a király rezidenciájához,

8 Pincus, 1688, 232.

9 Wesley, *Concise History of England*, 3:341.

hogy felkérjék a távozásra. Ő is Franciaországban kötött ki, ahol XIV. Lajos még mindig királynak szólította.

Vilmos visszahívta a parlamentet, amely utoljára II. Károllyal ülésezett, és felhasználta annak tekintélyét, valamint a Lordok tekintélyét, hogy eljárjon. Mindkét ház elfogadott egy rendeletet, amely elítélte Jakabot. Ez így szól: „Hogy II. Jakab király, mivel jezsuiták és más gonosz személyek tanácsára megsértette az alapvető törvényeket, és visszavonta magát a királyságtól, lemondott a kormányzatról, és hogy a trón ezáltal megüresedett.”¹⁰

Ezután be kellett tölteniük ezt az üresedést. A nyilvánvaló vita az volt, hogy Vilmost régenssé, feleségét, Máriát pedig királynővé tegyék-e. Vilmos azt mondta, hogy nem fogja elfogadni, hogy régens legyen, és ha ez a parlament kívánsága, ő és Mária visszatérnek Hágába. Ahogy Wesley fogalmaz: „megegyeztek, hogy Oránia hercege és hercegnője közösen uralkodjanak Anglia királyaként és királynőjeként, miközben a kormány igazgatását egyedül a herceg kezébe helyezzék... a herceg elfogadta az ajánlatot; és még aznap Vilmost és Máriát Anglia királyává és királynőjévé kiáltották ki.”¹¹

Jakab és a trón Stuart-trónkövetelői nem tűntek el. Történelmileg jakobitákként ismertek őket, a Jakab latin szavából, *Jacobus*, eredeztetve. Nem összetévesztendő a francia forradalom jakobinusaival, ami egy radikális csoport neve volt, amely a Rue de Saint Jacques-on egy zárt kolostorban gyűlt össze. A jakobiták azonban állandóan jelen voltak Wesley életének hátterében. A tizennyolcadik század első felében folyamatos invázióveszély és néhány felkelés volt, amelyeket le kellett verni. Erre majd a maga idejében rátérünk. De egyelőre Vilmos és Mária koronázása

10 *Bill of Rights* 1689, 1 Will. & Mar. sess. 2, c. 2.

11 Wesley, *Concise History of England*, 3:348.

hamarosan elhozta volna az 1689-es türelmi törvényt és a disszidens egyházak megtűrését, mindaddig, amíg hűséget fogadtak az új uralkodóknak, de azok, akik nem fogadtak hűséget, esküt nem tevőkkel váltak. Tehát vannak nonkonformistáink, akik nem értettek egyet az 1660-as egységességi törvénnyel, esküt nem tevőink, akik nem értettek egyet az 1689-es törvénnyel, és egy egész sereg keresztény Angliában, akik a bevett egyházakon kívül imádkoztak és írtak. Kik voltak ők? Miben hittek? És hogyan formálták a Wesley családot?

18. FEJEZET

Nonkonformisták és esküt nem tevők

Tizenéves koromban nem szerettem azt csinálni, amit mások mondtak. Nem szerettem beilleszkedni a tömegbe. Úgy éreztem, harcolnom kell a bulizáshoz való jogomért. Néhányan talán nonkonformistának neveztek volna. Bár e szó modern használata illik ahhoz a jellemhez, amellyel tizenéveseimben rendelkeztem, az eredeti használat egy egészen más korból és helyről származik.

A nonkonformista és az esküt nem tevő két olyan kifejezés, amely gyakran a tizenhetedik századi establishment-ellenes egyház leírására szolgál. A tizenhetedik század zűrzavarán keresztül az angol egyház számtalan módon és irányba szakadt szét. Az észak-amerikai baptista egyházak, amelyek ma vannak, a partikuláris baptista és más anabaptista egyházaktól származnak ebből az időből, akárcsak a kvékerek, az unitáriusok és más radikálisok. A türelem és az establishment kérdései folyamatosan gennyedtek. Vagyis hogy mely egyházak voltak törvényesek és melyek nem.

Ennek nagy része túlmutat e kötet keretein, de a nonkonformista és az esküt nem tevő mozgalmak politikai szintű működésének mélyebb megértése szükséges annak a világnak a megértéséhez, amelyben a Wesley család felnőtt, és a metodizmus megformálódott. A következő fejezetben, amikor az angol spiritualitást

tárgyaljuk, részletesen kitérünk néhány ilyen íróra és gondolkodóra, valamint a tizenhetedik századi küzdelmekre adott más válaszokra, mint Anthony Horneck vallásos társaságaira, de ebben a fejezetben áttekintést adunk az angliai disszidens egyházakról a polgárháború idejétől a dicsőséges forradalom utóhatásáig.

1642-ben az angliai grófságok teológusokat küldtek Londonba, hogy döntsenek az anglikán egyház jövőjéről. Ez a testület a westminsteri zsinattá alakult, amely rendszeresen ülésezett 1643-tól 1653-ig. Az egyik tag a dorchesteri John White volt, Susanna Wesley nagyatyja.

A westminsteri zsinat legmaradandóbb hozzájárulása az 1647-es Westminsteri Hitvallás és a Westminsteri Káté volt, a híres első cikkellyel: „1. kérdés. Mi az ember fő célja? Felelet. Az ember fő célja, hogy dicsőítse Istent, és örökké élvezze őt.” Az *Az áteredő bűn tana* című értekezésében John Wesley 13 oldalt szentel a Westministeri Kis Káté védelmének John Taylor támadásaival szemben. Bele is foglalja az *Egy keresztény könyvtár* egyik kötetébe.

1643-ban valósult meg az ünnepélyes szövetség és kötelék is, amely Skóciát a parlamenttel szövetkeztette, és úgy reformálta meg az anglikán egyházat, hogy megszüntette a püspököket. Ez idő tájt a nem királpárti angol papság többnyire presbiteriánusokra és independensekre, vagy ahogy az Egyesült Államokban ismerjük őket, kongregacionistákra oszlott. Harold Wood a frakciókat merev presbiteriánusokra, parlamenti presbiteriánusokra és mérsékelt epizkopálisokra osztja (Richard Baxter példázza ezt, e fejezet és a következő egyik kiemelkedő alakja). Ahogy Christopher Hill történész rámutat, politikailag a presbiteriánus konzervatív parlamentaristát jelentett, az independens pedig olyat, aki a türelmet pártfogolta. Vagy e fortélyos címkék egy másik csavarjában, ahogy egy királpárti röpirat fogalma-

zott, a presbiteriánusok az arisztokráciát, az independensek a demokráciát pártfogolták.¹

1648 volt a presbiteriánusok csúcspontja, és elfogadtak egy rendeletet az eretnokségek elnyomására, halált írva elő a szociniánusoknak, az antitrinitáriusoknak és a Szentírás-ellenzőknek, börtönt pedig az anabaptistáknak, az arminiánusoknak, a kvékereknek és azoknak, akik tagadták a presbiteriánus egyházkormányzat szentírási felhatalmazását. Kevesebb mint egy év múlva azonban a király halott volt, és az egyház iránya egyáltalán nem volt biztosabb. Cromwell türelempártiként emelkedett hatalomra, inkább independens hajlamokkal. Úgy vélte, hogy a türelem segíti a hadsereg morálját, és megakadályozza, hogy a katonák egymással harcoljanak, hogy közös ellenségükkel harcolhassanak. És így a király halálával és Cromwell felemelkedésével a presbiteriánusok kiszorultak a kormányból.

Az independensek központi alakja egy John Owen nevű prédikátor volt. Owen még ma is híres a református körökben. J. I. Packer Owen-t „puritán kolosszusnak és talán a legjobb teológusnak, akit Anglia valaha termelt” nevezte.² Owen 1648-ban kiadott egy könyvet *A halál halála Krisztus halálában* címmel, amelyet Packer a kálvinista korlátozott engesztelés tanának maradandó bizonyítékaként tartott fel az arminiánus eszmékkel szemben. A szöveg azonban inkább azzal foglalkozik, amit szociniánus eretnokségnek neveztek, amelyet egy olasz jogászról, Faustus Socinusról neveztek el, aki antitrinitárius volt, és a kereszténységet a római jog lenséjén keresztül olvasta. Akárcsak a tizenhetedik század eleji Hollandia teológiai vitái, a tizenhetedik század közepi angol teológiát a polgárháború és az istenfélő

1 Christopher Hill, *The World Turned Upside Down: Radical Ideas During the English Revolution* (London: Penguin, 1991), 142.

2 Tim Cooper, *John Owen, Richard Baxter and the Formation of Nonconformity* (Burlington, VT: Ashgate, 2011), 12.

királyság kormányzásának kérdései vették körül. A Westminsteri Hitvallás és Káté politikai aktusok éppúgy, mint tantételek.

Owen összebarátkozott Sir Thomas Fairfax-szel, és Oliver Cromwell lelkesze volt egyik írországi hadjárátán. Az 1650-es évek elején Owen csatlakozott Thomas Goodwinhoz, egy híres kálvinista íróhoz, és másokhoz, hogy javaslatot tegyenek a türelemre és az egységre. Ez 1654-ben került vita alá, amikor az új köztársaság alkotmánya a vallási establishment és az egyháztámogatás kérdéseit vitatta meg. Owen befolyásos volt ezekben az eljárásokban, és, ismét, fő ellenfele a szocinianizmus volt. Baxter egy ponton még úgy is válaszolt, hogy mindaz, amivel Owen nem ért egyet, szocinianizmus. Az 1650-es évek vitái határozottan református keretek között zajlottak. Mindeközben szerte Angliában és Skóciában új szekták alakultak és terjedtek: baptisták, kvékerek és mások sarjadtak, és a különböző régiókban vagy békén hagyták, vagy elnyomták őket.

Cromwell 1658-as hirtelen halála után az egyházi viták kényelmes tempója véget ért, és a legtöbben tudták, hogy hamarosan változni fognak a dolgok. Egyes beszámolók szerint Owen volt felelős Richard Cromwell bukásáért, de az egyházban kevesen akarták, hogy a király visszatérjen. Még a Károlyhoz írt levél után is, hogy visszahívják, a hosszú parlament elfogadta a Westminsteri Hitvallást, és Monck tábornok, aki London felett rendelkezett, azt mondta, hogy egy mérsékelt prezbiteriánus kormányzatú nemzeti egyház fogja követni a királyt.³

A keményvonalasok, mint Owen, a király visszatérésében eretnek katasztrófát láttak. Richard Baxter és más mérsékelték tárgyaltak Károllyal abban a reményben, hogy megtartanak valamennyit azokból a vívmányokból, amelyeket úgy éreztek, hogy elértek Laud érsek halála óta. A tárgyalások többnyire az imakönyvről

3 Harold Wood, *Church Unity Without Uniformity* (London: Epworth Press, 1963), 120.

és a liturgikus öltözékek istentiszteleten való használatáról szölkak.

1660 októberében a király még egy egyházi ügyekről szóló nyilatkozatot is benyújtott, amely lehetővé tette volna egy mérsékelt puritán egyházat, és Harold Wood szerint nem járt volna a metodisták későbbi kiválásával.⁴ Vagyis nem lett volna szükség metodista mozgalomra, mert az anglikán egyháznak már megvoltak volna az értékeik.

A király összehívta az 1661-es Savoy-konferenciát, hogy tiszteletben tartsa a nyilatkozatot, és vita zajlott a puritánok és a Károly által nemrég újra kinevezett püspökök között. És mégis, miközben a konferencia ülésezett, a parlament egy törvényjavaslattal foglalkozott az imakönyv visszahozataláról, amely azon a skót imakönyvön alapult, amely 1638-ban elindította az egész kalamajkát. Az egységességi törvény visszaállította volna az anglikán egyházat a laudi módokhoz, és arra kényszerítette volna a püspökök által nem felszentelt papságot, hogy ilyen felszentelést keressen. Ráadásul már korábban felkérték őket, hogy hagyják el az ünnepélyes szövetséget és köteléket, amely 1643-ban összehozta az angol és a skót egyházat, de az időzítés bonyolultabb volt. Az új imakönyv csak augusztus közepén készült el, és a papságnak Szent Bertalan napjáig (augusztus 24.) egyet kellett értenie vele, különben kiűzték volna őket az egyházból.

Néhányan gyorsan megtették. Azokat, akik „elfogadták előbb a prezbiteriánus, majd a cromwelli államegyházat”, majd egyetértettek Károllyal, megvetően latitudinárosoknak nevezték.⁵ Ahogy a laudiánusok kihaltak, a latitudinárosok kerültek felül. Erre példa a régi szatirikus dal, „A brayi lelkész”, egy papról, aki meggyőződését aszerint változtatta, hogy ki

4 Wood, *Church Unity*, 168.

5 Hill, *World Turned Upside Down*, 209.

uralkodott az országban. Sokan nem tették meg. És itt jutunk el a „nonkonformisták” kifejezés gyökeréhez.

Több mint 2000 pap nem támogatta az imakönyvet, vagy már korábban távozott, mert nem adta fel az ünnepélyes szöveget. Sok különböző okból tették ezt. E nonkonformisták egyike Samuel Annesley tiszteletes volt, Susanna Wesley atyja. Annesleynek le kellett mondania a St. Giles, Cripplegate-i tisztségéről, miután megtagadta az egységességi törvény támogatását. Tehát ahelyett, hogy egy hivatalos egyházat vezetett volna, Annesley magánemberként prédikált, végül London Spitalfields negyedében telepedett le, ahol gyakran 800-an voltak az összejövetelein.

1672-ben II. Károly megváltoztatta álláspontját a nonkonformistákkal szemben, és elfogadta a türelmi nyilatkozatot, amely lehetővé tette az imaházak engedélyeztetését. Olyan sok disszidens lépett elő, hogy a vallás teljes állami ellenőrzése végleg lekerült a napirendről.

1688-ban sok nonkonformista Orániai Vilmos eljövételét pártolta. Vilmos türelmi törvénye elsősorban visszaállította a skót egyházat saját kormányzatába, és visszavonta annak püspökeit. A törvény az engedélyezett imaházak szélesebb spektrumát is lehetővé tette. Vagyis mindaddig, amíg támogatást fogadtál a királynak, és vallottad a Szentháromságot, engedélyezhettek.

A legtöbb nonkonformista elfogadta a türelmi törvényt. Akik nem, azok egészen más teológiai irányultságúak voltak. Esküt nem tevőknek nevezték őket, a latin *iuro* szó után, amely azt jelenti: „esküt tenni”.

Öt püspök, akiket II. Jakab uralkodása alatt letartóztattak, volt a legkiemelkedőbb esküt nem tevő. Fogadalmukat egy királynak tették, és megtagadták, hogy egy másiknak tegyék. A himnusköltő, Thomas Ken, aki a híres angol doxológiát írta, „Dicsérjétek Istent, kitől minden áldás száll”, az egyik híresebb es-

küt nem tevő volt, akárcsak Theophilus Hastings, Huntingdon grófja, aki egy másik Theophilus, a kilencedik gróf atyja volt, aki feleségül vette Selina Shirley-t, azt az asszonyt, aki Huntingdon grófnője lett, a methodista mozgalom egyik fontos korai támogatója világszerte.

Susanna Wesley, John és Charles Wesley anyja, egy nonkonformista lánya volt, egy westminsteri zsinati tag unokája, valamint maga is esküt nem tevő. Ez 1702-ben veszekedéshez vezetett közte és férje között. Susanna megtagadta, hogy „Áment” mondjon bármely ima végén, amelyet Samuel a királyért fohászokodott.

A dolgról szólva (amelyet a következő kötetben részletesen tárgyalunk), Susanna ezt írja:

Azt tanácsolja, hogy maradjak a férjemmel, és Isten tudja, milyen örömmel tenném, de ott van az én rendkívüli megpróbáltatásom: ő nem fog velem élni. Nemrég történt csak, hogy egy este a családi imáinkban megfigyelte, hogy nem mondtam Áment a Vilmos királyért való imájára, ahogyan szoktam minden máséra; emiatt visszavonult dolgozószobájába, és magához hívva engem, megkérdezte az okát annak, hogy miért nem mondtam Áment az imára. Kissé meglepődtem a kérdésen, és nemigen tudom, mit feleltem, de túlságosan is jól emlékszem arra, ami következett: Azonnal letérdelt, és isteni Bosszút kívánt magára és minden utódjára, ha valaha is hozzám ér, vagy ágyba jön velem, mielőtt nem könyörögtem Isten és az ő bocsánatáért, amiért nem mondtam Áment a királyért való imára.⁶

Susanna és Samuel végül kibékültek, és kevesebb mint egy évvel később (mondhatnánk, hogy körülbelül kilenc hónappal) megszületett John Wesley. És mégis, számunkra ma az a fontos,

6 Susanna Wesley, Letter to Lady Yarborough, March 7, 1702, in Charles Wallace Jr., ed., *Susanna Wesley: The Complete Writings* (New York: Oxford University Press, 1997), 35.

hogy megértsük ebből az időszakból, hogy a nonkonformista és az esküt nem tevő mozgalmak összetettsége felkészít minket annak a háztartásnak a megértésére, amelybe a Wesley család született. Leírja azt az angol egyházat is, amelyet atyjuk szolgált, és amelyhez mindketten csatlakoztak.

Az angol polgárháború jámbor egyéneket emelt nagy tekintélyű pozíciókba. Az 1648-as angol presbiterianizmus csúcspontja után, és különösen a restauráció után, az angliai protestánsok már nem keresték mindenképpen a politikai átalakulást. Ahelyett, hogy a kard hegyén próbálták volna megtéríteni az országot, sok szent ember Angliában arra törekedett, hogy lelki írásokon keresztül bátorítsa az embereket vissza Jézushoz. Valóban, sok westminsteri alak, Cromwell kormányában és nonkonformista körökben, bekerült John Wesley *Egy keresztény könyvtárába*, még olyan állhatatos kálvinisták is, mint John Owen és Thomas Goodwin, valamint Samuel Annesley. Voltak ott az úgynevezett új metodisták is, mint Richard Baxter és Daniel Williams, valamint egy ember, aki nem nagyon befolyásolta a politikát, de mélyen hatott a nemzet lelkére: Jeremy Taylor.

19. FEJEZET

Angol spiritualitás

Az egyik tanárom egyszer azt mondta, hogy egy könyv köszönetnyilvánítási része a legfontosabb rész. A köszönetnyilvánításokban látja és érti meg az ember azt a közösséget, amelyből egy könyv születik. John Wesley pályafutása során sok szerzőt és lelki elődöt nyugtázott, és Wesley szabadon megnevezte hatásait. Valójában többet tett ennél. Kiadta őket.

Az *Egy keresztény könyvtár* nevű kiadói vállalkozásával Wesley nyomtatni és széles körben megosztani tudta szent emberek életrajzeit, valamint lelki és teológiai szövegeket és prédikációkat, amelyekről úgy gondolta, hogy építőek lesznek. Életében ötvenöt kötetben kiadva, a *Könyvtárat* később Thomas Jackson harminc kötetre tömörítette a tizenkilencedik század elején, hogy kitöltse Jackson Wesley Összes Műveit. Az *Egy keresztény könyvtárban* kifejezetten láthatjuk azokat az eszméket és gondolatokat, amelyeket Wesley építőnek és felemelőnek talált az Istent kereső keresztények számára. Az ott kiadott szerzők közül sokan, ha nem a legtöbben, abban az időszakban írtak, amelyet a legutóbb tárgyaltunk. A tizenhetedik század második fele a lelki írás reneszánsza volt a nyugati világban. Franciaországban a jezsuiták és a Port Royal-i apácák és védelmezőik közötti konfliktus a lelki írás mély forrásához vezetett, amelynek egy részét Wesley kiadta Pascal *Gondolatok* című művéből vett kivonataiban, valamint Madame Guyon és Fénelon és de Sales

kvietizmusát. Abban, ami most Németország, Philip Spener, aki 1635-ben született, segített megszülni egy pietista ébredést a lutheránus egyházban, amely erősen befolyásolta volna Wesleyt és döntően a methodista mozgalmat. Spenerről egy jövőbeli fejezetben részletesen lesz szó, de számunkra ma az a fontos, hogy megértsük Ted Campbell szavaival, hogy „az affektív kegyesség kialakulása... inkább közös történelmi tényezők lökésének, mint közvetlen hatásnak köszönhető.”¹

E tényezők közül sokat tárgyaltunk a korábbi fejezetekben, mint I. Károly király megöletésének hatása, Cromwell uralma, a Stuartok restaurációja, a hollandoknak a háborúban való vesztesége, Orániai Vilmos érkezése, valamint az Újvilágban való kereskedelem terjeszkedése és az a hatalmas pénz és haszon, amely kezdett visszaáramlani Európába, ami kérdésekhez vezetett arról, hogy mit kezdjenek a pénzzel, és hogyan bánjanak azokkal, akiknek nincs. Az egyház helye ebben szintén rendkívül bonyolult volt. Az anglikán egyház a püspökök meglététől eljutott a püspökök hiányáig, majd ismét odáig, hogy a püspökök olyan helyeket felügyeltek, amelyek nem akartak püspököket.

Ez volt Jeremy Taylor tapasztalata, amikor II. Károly püspökké tette, és Down és Connor írországi püspökévé nevezte ki. Mindössze hat évig tudott szolgálni korai halála előtt. De Taylorra nem püspöki képességei miatt emlékeznek, hanem azokért a lelki klasszikusokért, amelyeket írt: *Szent élet* 1650-ben és *Szent halál* 1651-ben. Gyorsan kiadták őket, és halála után még sokáig nyomtatásban maradtak.

Taylort 1633-ban szentelték fel, és a londoni Uppingham plébániára küldték, de menekülnie kellett, miután a parlament a polgárháborúban átvette London irányítását. Taylor menedéket talált Carbery grófnánál, és neki ajánlja a *Szent életet*.

1 Ted A. Campbell, *John Wesley and Christian Antiquity: Religious Vision and Cultural Change* (Nashville: Kingswood Books, 1991), 43.

Ahogy Andrew Thompson írja Taylor művének közvetlen kontextusáról: „Károly királyt a parlament rendeletére kivégezték 1649-ben; patrónusa, Frances Vaughan, Carbery grófnője 1650-ben halt meg; és Taylor első felesége, Phoebe, 1651-ben halt meg. A nemzeti és a személyes veszteség közepette Taylor megírta A szent élet szabálya és gyakorlatai című művet 1650-ben, és A szent halál szabálya és gyakorlatai című művet 1651-ben.

Íme, hogyan kezdi Taylor a *Szent életet*:

Szükséges, hogy minden ember megfontolja, hogy mivel Isten kiváló természetet, értelmes lelket és halhatatlan szellemet adott neki, urává tette az állatoknak, és csak kevéssel tette alacsonyabbá az angyaloknál; rendelt számára egy munkát és egy szolgálatot, amely elég nagy ahhoz, hogy lefoglalja e képességeket, és egy ezen túli életállapotra szánta, amelyhez csak e szolgálat és engedelmesség által juthat el. Ezért, ahogy minden ember teljesen Isten saját része a teremtés címén, úgy minden munkánknak és gondunknak, minden erőnknek és képességünknek teljesen Isten szolgálatában kell foglalkoznia, életünk minden napján; hogy ez az élet befejeződvén, vele élhessünk örökké. Az sem elegendő, hogy Isten szolgálatára mint kis elfoglaltság művére gondoljunk, hanem hogy úgy végezzük, ahogy Isten szánta; hogy nagy buzgalommal és szenvedéllyel, sok hévvel és vággyal végezzük; hogy semmilyen munkától ne riadjunk vissza, hogy sok időt fordítsunk rá, hogy a legjobb vezetőket használjuk, és a kegyelem, az okosság és a vallás minden útján eljussunk a dicsőség céljához.²

Az első szakasz három részre oszlik: 1. Szabályok az időnkre 2. A szándék tisztasága 3. Gyakorold Isten jelenlétét

A második szakasz a Titusz 2:12–13-ból származik: „mértéklelesen, igazán és szentül éljünk a jelenvaló világon: Várván ama

2 Jeremy Taylor, *Rule and Exercises of Holy Living and Holy Dying*, in John Wesley, *A Christian Library*, vol. 9 (Bristol: Felix Farley, 1753), 5.

boldog reménységet és a nagy Istennek és megtartó Jézus Krisztusunknak dicsőséges megjelenését.”

És kiterjed a mértékletességre, az igazságosságra és a vallásra. Ahogy Taylor meghatározza:

Az első magában foglal minden viselkedésünket magánemberi mi-voltunkban, testünk és lelkünk tisztességes kezelését. A második kiterjeszti kötelességünket a felebarátunkkal való minden viszonyban. A harmadik magában foglalja a közvetlen vallás hivatalait és az Istennel való bánásmódot.³

Az időről, a mű első szakaszáról, Taylor ezt írja:

Isten rövid időt adott az embernek a földön, és mégis ezen a rövid időn függ az örökkévalóság; úgyhogy életünk minden órájáról (miután megkülönböztetjük a jót a gonosztól) számot kell adnunk az emberek és angyalok nagy Bírójának.⁴

Ez az eszme, hogy minden óráról számot kell adni, segít megértenünk John Wesley naplóvezetési gyakorlatát. Richard Heitzenrater azt írja, hogy Taylor „az egyik legdöntőbb javaslatot nyújtotta, amelyet Wesley átvett: a szent élet első szabálya az időddel való gondoskodás. Taylor tanácsának legszembevetőbb következménye az volt, hogy Wesley elkezdett naplót vezetni a szent életben való előrehaladásának feljegyzéseként és mértékeként.”⁵ Wesley Taylornak a szándékról szóló nyelvezetére is összpontosított. Wesley *A keresztyény tökéletesség egyszerű leírása* című művének elején Wesley ezt írja:

3 Taylor, 47.

4 Taylor, 7.

5 Richard P. Heitzenrater, *Wesley and the People Called Methodists* (Nashville: Abingdon Press, 1995), 35.

Az 1725-ös évben, életem huszonharmadik évében, találkoztam Taylor püspök *A szent élet és halál szabálya és gyakorlatai* című művével. E könyv több részének olvasásában rendkívül megérintett — különösen az a rész, amely a *szándék tisztaságára* vonatkozik. Azonnal elhatároztam, hogy *egész életemet* Istennek szentelem; *minden* gondolatomat és szavamat és tetteimet; mélyen meggyőződve arról, hogy nincs köztes út, hanem hogy életem *minden része* (nem csak némelyik) vagy Istennek, vagy magamnak kell hogy áldozat legyen, vagyis tulajdonképpen az ördögnek.⁶

Taylor műve ellentétben áll az *Egy keresztény könyvtár* lelki írásainak többségével, amelyek az angliai puritán hagyományból származtak.

Wesley nagyatyja, Samuel Annesley, híres és termékeny prédikátor és szerző volt, aki formálta Anglia lelki tájképét. A Susanna Wesleyről szóló könyvében John A. Newton Samuel Annesleyt „a nonkonformisták Szent Páljának” nevezi. Wesley számos Annesley-prédikációt kiadott az *Egy keresztény könyvtárban*, de más puritán alakok előkelőbb helyet kaptak.

Thomas Goodwin, John Owen és Richard Baxter mind nagy szereplői voltak az előző fejezetben említett nonkonformista vitáknak. De politikai cselszövéseiken túl olyan lelki mélységű írók voltak, akiket Wesley nagyra értékelt. Bár sok kálvinista feltevésükkel nem értett egyet, Wesley jónak látta, hogy bevegye őket Könyvtárába.

Goodwin, Owen és Baxter mind fenomenális mértékben termékenyek voltak. Goodwin és Owen az independens oldalra esnek, Baxter pedig prezbiteriánusabb szemléletű és türelmesebb modorú.

Az olyan kálvinista evangéliumiak hatása, mint John Piper, J. I. Packer és Timothy Keller, sok szem elé hozta Owen és Goodwin

⁶ John Wesley, *A Plain Account of Christian Perfection*, in *The Bicentennial Edition of the Works of John Wesley* (Nashville: Abingdon Press, 1976–), 13:136.

munkáját az elmúlt néhány évtizedben. Egy 2020-ban kiadott bestseller könyv, Dane Ortlund *Szelíd és alázatos* című műve, Goodwin és Owen munkájának kiterjesztett kommentárjaként működik. Owen egyik nyíltabban kálvinista művét említettem az előző fejezetben, de Wesley e tantételi viták ellenére bevette Owent és Goodwint lelki írásaik ereje miatt. Wesley sok kivonatot adott ki Goodwintól és Owentól. Egy példaértékű Goodwintól a *Krisztus szíve a mennyben a földi bűnösök felé*, amely ezzel az erőteljes kijelentéssel végződik:

Minden nyomorúságban és gyötrelemben tudod, hol találsz Barátot, aki segít és megszán téged; egyet, akinek természete, hivatala, érdeke, kapcsolata, minden, arra kötelezi, hogy megsegítsen. Embereket fogsz találni, még barátokat is, akik gyakran ésszerűtlenek, és szívük sok esetben bezárul: nos, mondd mindnyájuknak: „Ha nem szántok meg engem, ismerek egyet, aki meg fog; egyet a mennyben, akinek szíve megérintve van minden gyengeségem érzésével”, és elmegyek és kipanaszkodom magam neki. „Jöjj bátran, hogy feltárd panaszaidat, és kegyelmet és irgalmat találsz alkalmas időben való segítségül.”⁷

Wesley úgy mutatja be John Owent, hogy ő „nagy ember volt, és általában tisztelték mint tudóst, mint úriembert és mint teológust”. Owen munkájának kivonatai két kötetet foglalnak el a *Keresztény könyvtár* Thomas Jackson-féle kiadásában. Egy példa, amelyet felolvasok, *A hívőkben lakó bűn maradványainak természete, hatalma, csalárdsága és túlsúlya* című műből származik, amely az emberek szívét nézi szemben Krisztus szívével:

A szív a Szentírásban különbözőképpen használatos. Néha az elme és az értelem helyett; néha az akarat helyett; néha az érzelmek helyett; néha a lelkiismeret helyett; néha az egész lélek helyett. Általában az ember egész lelkét jelöli, és annak

7 Thomas Goodwin, *The Heart of Christ in Heaven, towards Sinners on Earth*, in John Wesley, *A Christian Library*, vol. 6 (Bristol: Felix Farley, 1750).

minden képességét, nem abszolút módon, hanem amennyiben mindnyájan az erkölcsi műveletek egy elve, amennyiben mindnyájan közreműködnek a jó vagy a gonosz cselekvésében: az elme, amennyiben kutat, megkülönböztet és megítéli, mit kell tenni, mit elutasítani; az akarat, amennyiben választ vagy elutasít; az érzelmek, amennyiben kedvelik vagy nem kedvelik azt, amit eléjük tárnak; a lelkiismeret, amennyiben figyelmeztet és meghatároz; mindezeket együtt szívnek nevezik. Ez e bűn székhelye, lakóhelye. A szív, amennyiben az erkölcsi műveletek, a jó vagy a gonosz cselekvésének teljes elve, amennyiben belőle jó vagy gonosz származik. Itt lakik ellenségünk; ez e zsarnok erődjé, fellegvára, ahol lázadást tart fenn ISTEN ellen.⁸

Goodwinnal és Owennel és az *Egy keresztény könyvtár* legtöbb más szerzőjével ellentétben, akik csak kivonatokkal járultak hozzá, Wesley úgy döntött, hogy kiadja Richard Baxter *A szentek örök nyugalma* című művének túlnyomó részét. Richard Monk tudós Baxtert „a mérsékelt puritanizmus elsőrangú példájának látja, és vele azonosul Wesley a legszorosabban.”⁹ Baxternek és Owennek sok közös volt bennük, de a protektorátus jövőjének és a nonkonformizmusnak a tétjei miatt olyan gyűlölettel írtak egymás ellen, hogy hasonlóságaik gyakran elfedve maradtak. Wesley azonban nem ellenségeket, hanem szövetségeseket látott bennük abban a célban, hogy lelki írásokon keresztül építsék az egyházat.

A szentek örök nyugalma erőteljes mű, amelynek címe a Zsidók 4:9-ből származik: *Hátra van azért egy nyugalom az Isten népének.* Baxter ezután leírja azt a nyugalmat, amelyet a keresztényeknek ígértek Istenben, valamint hogy kik Isten népe, és hogyan lehet részese ennek a nyugalomnak.

8 John Owen, *The Nature, Power, Deceit, and Prevalency of the Remainders of Indwelling Sin in Believers* (Oxford, 1668), 25.

9 Robert C. Monk, *John Wesley: His Puritan Heritage* (Nashville: Abingdon Press, 1966), 245.

Baxter ezekkel a szavakkal fejezi be ezt a monumentális művet:

Így, Olvasó, megadtam neked legjobb tanácsomat egy mennyei társalgás eléréséhez és fenntartásához. A módja tökéletlen, és túlságosan a sajátom; de ami a fő dolgot illeti, ISTENTől kaptam: tőle adom át neked, és az ő parancsát teszem rád, hogy fogadd be és gyakorold. Ha nem tudod teljesen megtenni, tedd, ahogy tudod; csak biztosan tedd komolyan és gyakran.¹⁰

A protestáns belső viszálykodás folytatódott ebben az időszakban, sokan az independens oldalon Baxtert és a hozzá hasonlókat majdnem olyan rossznak látták, mint a katolikusokat. Baxtert közvetlenül megnevezték egy *Háború az egyházak angyalai között; amelyben megmutattatnak az új metodisták elvei a megigazulás nagy pontjában* című röpiratban, amelyet 1693-ban adtak ki. Az „új metodista” kifejezést a kontinensen kálvinista körökben használták, többnyire a római katolikusok és Róma újításainak tartott dolgok ellen, de a kifejezést Baxter és mások ellen használták abban a reményben, hogy elriasszák az új követőket ezektől az eszméktől. Az arminianizmus, az anti-nomianizmus, a pelagianizmus, a szocinianizmus és más ilyen nevek inkább pejoratív provokációkként használatosak voltak, mint a gondolat és érvelés konkrét leírásaiként, de a restaurációt követő légkörben és különösen a dicsőséges forradalom után a régi neveknek és sértéseknek nem volt akkora súlyuk.

Wesley sokkal több puritán íróat adott ki újra, mint amennyit e kötetben tárgyalni tudunk. Például bevette John Bunyan *A szent háború elbeszélése* című művét, a lelki formálódás tipologikus elbeszélését, hasonlóan Bunyan *A zarándok útja* című művéhez.

Az angol spiritualitás kárpitjának egy utolsó szála, amelyet ebben a fejezetben tárgyalunk, a vallásos társaságok megteremtése volt

10 Richard Baxter, *The Saints' Everlasting Rest* (London: 1650), 839.

1678-ban a pfalzi földekről, abból, ami most Németország, származó bevándorló, Anthony Horneck által. Horneck II. Károly visszatérése után jött Angliába, és áttért az anglikán egyházra. Néhány évvel korábban Philipp Spener kiadta *Pia Desideria* című művét, amelyet durván a német pietista mozgalom kezdeteként tekintenek, de Horneck viszonya a német kegyességhez nem jól értett, és a tudósok ma is vitatkoznak vallásos társaságainak eredetéről.

Ahogy Kevin Watson írja: „A vallásos társaságokat, amelyeket Horneck fejlesztett ki, úgy szervezték meg, hogy összeállítottak egy szabálylistát, amely kormányozta őket... és a bevett egyházon belül maradt.”¹¹ A szabályok közül néhány példa a következő:

1. Mindenki, aki belép a társaságba, elhatározza egy szent és komoly életet....
2. Összejöveteleiken nem engedik meg, hogy a teológia bármely vitatott pontjáról beszélgessenek.
3. Sem az egyház vagy az állam kormányzatáról nem fognak beszélgetni....¹²

A társaságok „az erkölcstelenség problémáját személyes, egyéni alapon támadták”, de „bizonyos jótékony célokat is bátorítottak, amelyekre a tagok rendszeresen feliratkoztak, ahogy körülményeik engedték.”¹³ Wesley bevette Horneck *Gyakorlatok és Az ősegyházi keresztyének élete* című műveit az *Egy*

11 Kevin M. Watson, *Pursuing Social Holiness: The Band Meeting in Wesley's Thought and Popular Methodist Practice* (New York: Oxford University Press, 2014), 20–21.

12”Life of Anthony Horneck, D.D. Prebendary of Westminster and Preacher at the Savoy,” in Hone’s *Lives of Eminent Christians*, vol. 2, 309–310, újranomva itt: John S. Simon, *John Wesley and the Religious Societies* (London: Epworth Press, 1921), 10–11.

13 Richard P. Heitzenrater, *Mirror and Memory: Reflections on Early Methodism* (Nashville: Kingswood Books, 1989), 37, 39.

keresztény könyvtárba. Két fejezettel később visszatérünk erre a műre, amikor az ősegyház keresését vizsgáljuk.

A Horneck által alapított és befolyásolt társaságok gyorsan növekedtek, és kiterjedtek a Keresztény Ismeretek Terjesztésének Társaságává (SPCK), amely ma is létezik, és amelynek John Wesley tagja volt, valamint az Evangélium Terjesztésének Társaságává (SPG). Volt egy Erkölcsök Reformálásának Társasága is, amely előtt Samuel Wesley gyakran prédikált. 1700-ban Samuel Wesley tiszteletes „egy kis vallásos társaságot indított Epworthban Horneck modelljére építve.”¹⁴ Richard Kidder és Josiah Woodward is kiadta saját változatát a Vallásos Társaságok szabályairól körülbelül ugyanebben az időben. Fontos felismerni, hogy nem egyetlen iskola vagy egyetlen vonal volt, hanem a társaságok valódi sokfélesége a lelegejétől fogva, mind az anglikán egyházon belül oly módon, hogy soha nem kérdőjelezték meg az egyház struktúráit vagy forrásait, ahogy a különböző puritán mozgalmak tették.

A társaságok és különösen az SPCK egyik valóban befolyásos aspektusa a vallásos irodalom termékeny kiadása volt, amelyet könnyen meg lehetett vásárolni és széles körben megosztani. Ahelyett, hogy tudományos vita vagy politikai szítás céljára nyomtatott volna, az SPCK a tömegeknek nyomtatott, és a tömegmédiá olyan formátumát kínálta, amelyhez John Wesley nemcsak csatlakozott, hanem el is sajátította a leendő metodista mozgalom számára.

Mindezen keresztül az angol spiritualitás minden formájában, Taylortól Owenig Horneckig, nem volt elszigetelve a kontinentális Európa teológiai irányzataitól. Ezek közül a legfontosabb történetünk számára a német pietizmus felemelkedése volt

14 Scott Kisker, "Serving God and Empire: Joseph Benson and the Struggle for Methodist Identity in the Era of the Revolutionary Wars," *Methodist History* 41, no. 4 (2003): 273.

ugyanabban az időszakban, amelyet ebben a fejezetben tárgyaltunk. A 2. fejezet óta nem tárgyaltuk hosszan Luthert vagy a lutheranizmust, de vissza kell térnünk a reformáció bölcsőjéhez, hogy lássuk, hogyan fejlesztették ki Luther gyermekei a hűséges gyakorlat egy formáját a pietizmusban, amely a világ csaknem minden felekezetében átalakította a kereszténységet. Honnan jött a német pietizmus?

20. FEJEZET

Német pietizmus

Németország olyan régi országnak tűnik, mint Anglia vagy Franciaország vagy Olaszország, de ez nem így van. A történelem egyik öröme azokban az apró felfedezésekben rejlik, amelyek megrengetik a modern világról alkotott feltevéseinket. Egy gyakori feltevés, hogy az a világ, amelyet nyolcadikos földrajzórán tanítottak nekünk, az a világ, amely mindig is volt, és amely mindig is lesz. Sokan, akik megélték a Szovjetunió bukását, látták, hogy a világ térképei megváltoznak, de a valóság az, hogy a világ és a világ nemzetei mindig változnak kis módokon, és olykor nagy módokon. Olaszország és Németország egyaránt nagyon modern fogalmak. Texas hosszabb ideje állam az Egyesült Államokban, mint amennyi ideje valaha is volt Németország vagy Olaszország.

Szicília és Calabria (az olasz csizma lábujja) az írott történelem legnagyobb részében görög megszállás alatt állt. Nem volt fogalmuk Olaszországról. Ahogy Richard Stites írja: „Amikor 1860-ban Giuseppe Garibaldi vörösingesei Szicíliában azt kiáltották: »Viva l'Italia«, néhány helyi azt gondolta, hogy »Italia« a piemonti király, Vittorio Emanuele felesége.”¹

1 Richard Stites, *The Four Horsemen: Riding to Liberty in Post-Napoleonic Europe* (New York: Oxford University Press, 2014), 292.

Az emberi történelem nagy részében Németország fogalma hasonló helyen állt. Ami most modern Németország, az városok és területek százaiból állt, amelyeket kisebb nemesség vagy egyházi uralkodók kormányoztak, ami azt jelentette, hogy a helyi püspökök szuverénként működött. Van egy német nevű nyelv az indoeurópai nyelvcsaládban, amelynek kanyargós útja van, mindenféle nyelvjárásokkal, de nem volt német nemzet 1871. január 18-ig, amikor a germán fejedelmek I. Vilmos porosz királyt Németország császárává kiáltották ki.

Luther felemelkedése a tizenhatodik század elején eltolta a hatalmi egyensúlyt a németül beszélő földeken. Ez az államokból és városokból álló gyűjtemény egy kényelmetlen békéhez jutott az 1555-ös augsburgi rendezés után, amely lehetővé tette a fejedelmeknek, hogy a lutheranizmus és a római katolicizmus között válasszanak egy *cuius regio, eius religio* nevű elv miatt, „akié az ország, azé a vallás”. Tehát a lutheránus területek, városok vagy régiók teljesen lutheránusok voltak, a katolikus régiók teljesen katolikusok. Augsburg szerint az államok nem lehetek kálvinisták vagy bármely más felekezetűek. A két lehetőség között kellett választaniuk. Augsburg után tört ki a konfliktus annak az Alföldjein, ami most Belgium és Hollandia, ahogy a 7. fejezetben beszéltünk róla.

Ugyanabban az évben, amelyben Augsburgot aláírták, Johann Arndt Anhaltban született, abban a régióban, ahol csaknem kétszáz évvel később J. S. Bach komponálta volna a szólóhegedűre írt szonátáit és partitáit. Arndt egy lutheránus lelkész fia volt, és atyját követte ezen a pályán. Sok helyen tanult, köztük Wittenbergben, Strasbourgen és Bázelen, eredetileg orvosnak szándékozott menni, mielőtt a teológiára váltott. Tanulmányai szélesek voltak, és „nagyra becsülte Platont és a sztoikusokat, Epiktétoszt és mindenekfölött Senecát.”² Seneca tanulmányozása

2 Carter Lindberg, ed., *The Pietist Theologians: An Introduction to Theology in the Seventeenth and Eighteenth Centuries* (Malden, MA: Blackwell, 2005), 23.

Arndtot John Calvinhoz köti, akinek első könyve Seneca *De Clementia* című művének kommentárja volt, amelyet 1531-ben adtak ki, és amellyel Arndt az iskolában találkozhatott.

Tanulmányai után Arndt visszatért Anhaltba, születésének városába, és végül felszentelték, de el kellett hagynia a várost, amikor a kálvinista hajlamú fejedelem (bár nem hivatalosan az) elrendelte, hogy ne végezzenek ördögűzéseket a keresztségkor, egy középkori hagyomány, amelyet Luther Márton megtartott. Arndt megtagadta ezt, és így új várost és új egyházat kellett keresnie, hogy szolgálja. 1597-ben kiadott egy misztikus szövegekből álló gyűjteményt, beleértve Kempis Tamás *Krisztus követése* című művét, mielőtt Braunschweigbe költözött, egy gazdag alsó-szászországi egyházba, ahol Arndt megírta legfontosabb művét, és talán a tizenhetedik század legnépszerűbb protestáns teológiai könyvét: *Az igazi kereszténység*.

Úgy kezdi a könyvet, hogy „a szent evangélium korunkban nagy és szégyenletes visszaélésnek van alávetve, ezt teljesen bizonyítja az istentelenek bűnbánat nélküli élete, akik szájukkal dicsérik Krisztust és igéjét, és mégis olyan keresztényietlen életet élnek, mint azok, akik a pogányságban laknak, nem a keresztény világban.”³ Wesley 1736-ban olvasta Arndtot, és kivonatokat vett fel *Az igazi kereszténységből az Egy keresztény könyvtár* első kötetébe.

Ha béke uralkodott volna szerte Európában a tizenhetedik században, talán más fényben emlékeznénk Johann Arndtra. Hatása a későbbi lelki áramlatokra hatalmas. Ahogy Heiko Oberman írja, Arndt spiritualitása „egy olyan hagyomány rejtett és erőteljes forrása, amely egy ideig földalatti csatornákban mozgott, és a tizen-

3 Johann Arndt, *True Christianity*, trans. Peter Erb (New York: Paulist Press, 1979), 21.

hetedik század későbbi része felé német pietizmusként bukkant fel.”⁴

És mégis, 1618-ban egy vita arról, hogy ki lesz Csehország új királya, abban, ami most a modern Cseh Köztársaság, Európát egy szörnyű háborús korszakba sodorta, amely megszakítással harminc évig tartott. Ahelyett, hogy szépen elvált volna protestánsok és katolikusok között, a harmincéves háború Európa nagyobb és kisebb hatalmainak számos különböző szövetségéből állt. Az angol polgárháború számos hőse modern hadviselési technikákat tanult Tilly és Wallenstein és a svéd Gusztáv Adolf, a korszak legnagyobb katonai taktikusa seregeiben.

Számunkra azonban a harmincéves háború olyan halált és pusztítást hozott, amelyet a 14. század pestises évei óta nem láttak. Az állandó hadjáratok távol tartották az embereket a munkától, és a csaták és ostromok elpusztították a szántóföld nagy részét szerte Európában. Hol volt Isten a pusztításban?

A harmincéves háború csúcspontján, 1635-ben, Philipp Spener egy elzászi faluban született, németül Rappoltsweiler néven, amely jelenleg modern Franciaországban fekszik, és Ribeaupillé a neve. A Rappolstein család alá tartozott 1670-ig, amikor a család kihalt, és a város a bázeli püspök uralma alá került. Spener atyja udvari intéző és barát volt. Anyjának tulajdonította azonban vallásos késztetéseit. Spener egy közeli colmari gimnáziumban tanult, majd a strasbourggi egyetemen. Charles-Louis, a nemrég visszahelyezett pfalzi választófejedelem házában tanítószkodott, aki Elizabeth Stuart, I. Károly király nővérének fia volt.

Ahogy szolgálata folytatódott, Spener híre nőtt *collegia pietatis* vagy kegyes csoportjainak megteremtésével 1669-ben. Frankfurt

⁴ Heiko A. Oberman, preface to Peter Erb, *Johann Arndt: True Christianity* (New York: Paulist Press, 1979), xiii, idézi Campbell, *Christian Antiquity*, 79.

am Mainban lelkészkedett, és, ahogy Ted Campbell írja, „azt javasolta, hogy a hívők inkább épülésre gyűljenek össze, mint jelentéktelen társalgásra.”⁵ Spener nem akart új egyházakat teremteni, hanem új lehetőségeket adni a hűségre. A következő egy részlet egy prédikációból, amelyben Spener kifejti eszméit a *collegia pietatis*-ről:

Mennyi jót tenne, ha jó barátok összejönnének vasárnap, és ahelyett, hogy poharakat, kártyákat vagy kockákat vennének elő, könyvet vennének a kezükbe, és olvasnának belőle mindenki épülésére, vagy átismételnének valamit a hallott prédikációkból... Ha ennek meg kellene történnie, mennyi gonoszt tartanának féken... Mindenesetre bizonyos, hogy mi, prédikátorok, nem taníthatjuk az embereket szószékeinkről annyira, amennyire szükséges, hacsak a gyülekezet más személyei, akiknek Isten kegyelméből felsőbbrendű ismeretük van a kereszténységről, nem veszik a fáradságot, hogy egyetemes keresztényi papságuk erejénél fogva velünk és alattunk dolgozzanak, hogy annyit javítsanak és reformáljanak felebarátaikban, amennyit ajándékaik és egyszerűségük mértéke szerint képesek.⁶

A csoportok elterjedtek, és Spener befolyása nőtt, ami legismertebb művének kiadásához vezetett, amely ma is nyomtatásban van: *Pia Desideria*.

A népszerű cím abból a latin fordításból származik, amelyet Spener készített eredetileg német szövegéből, de ez az a név, amely megmaradt. Az alcím „Szívből jövő vágyakozás az igaz evangéliumi egyház Istennek tetsző reformja iránt, néhány egyszerű keresztényi javaslattal együtt, amely e cél felé tekint.”

5 Campbell, *Christian Antiquity*, 84.

6 Philipp Jakob Spener, *Erbauliche Evangelisch- und Epistolische Sonntags-Andachten* (Frankfurt, 1716), 638, idézi Philipp Jakob Spener, *Pia Desideria*, trans. Theodore G. Tappert (Philadelphia: Fortress Press, 1964), 13.

Spener imákkal és vigasztalásokkal kezdi a művet, majd egy leírással arról, hogy korábbi időkben hogyan hívtak össze egyházi zsinatokat a nap kérdéseinek kezelésére. Idézetek is vannak Arndt munkájáról, de aztán van egy erőteljes intelemsorozat:

Tegyük most, mindnyájan együtt, szorgalmasan azt, amire kinevezettünk, nevezetesen, hogy legeltessük a nyáját, amelyet Isten saját vérén vásárolt, és ezért igen nagy áron. Emlékezzünk, drága Atyák és Testvérek, mit ígértünk Istennek, amikor szolgálatainkra elkülönítettek minket, és minek kell következképpen gondunknak lennie.⁷

Az első szakasz leírja az egyház kihívásait, és hogy a valóság olyan sivár, hogy „nem fordíthatjuk rá a szemünket anélkül, hogy gyorsan újra le ne kellene sütnünk őket szégyenben és bánatban.”⁸

Ezután világosabban megfogalmazza a papság hibáit, mondván: „Bár Isten kegyelméből még mindig van tiszta tanításunk, amely Isten Igéjéből származik, nem tagadhatjuk, hogy sok idegen, haszontalan és a világ bölcsességére emlékeztető dolog itt-ott fokozatosan bevezetődött a teológiába.”⁹

A probléma a tanítás nagy részével, amelyet Spener bírál, nem az, hogy téves, hanem hogy távol tartja a hívők elméjét Jézus Krisztus evangéliumának egyszerűségétől és igazságától. Még odáig is, hogy Spener azt mondja, hogy Pál apostol nem lenne képes megérteni, amit „síkos zseniink olykor szent helyeken mondanak.”¹⁰

E kérdésekre válaszul Spener javaslatokat kínál az állapotok javítására. Ahogy K. James Stein magyarázza: „Spener

7 Spener, *Pia Desideria*, 36.

8 Spener, *Pia Desideria*, 40.

9 Spener, *Pia Desideria*, 51.

10 Spener, *Pia Desideria*, 57.

hat konkrét reformjavaslatot kínált: a Szentírás kiterjedtebb használatát a papság és a laikusok által; egy laikus lelki papság megalapítását és gyakorlását; az igaz keresztényi életre való hangsúlyt; jobb résztvevői magatartást a vallási vitákban; a teológiai oktatás kegyes reformját; és olyan prédikációk hirdetését, amelyek hitet és annak gyümölcsét hoznák létre.”¹¹

Spener Johann Arndt munkáját is ajánlja, valamint a német középkori misztikusokat, Tauler Jánost és Kempis Tamást pozitív javaslataiban. Kempis, különösen, erősen befolyásolta a fiatal John Wesleyt. Wesley egyik első kiadványa Kempis *Krisztus követése* című művének fordítása volt.

Élete vége felé Spener Berlinbe került, és befolyásossá vált a brandenburgi udvarnál és a hallei egyetem megalapításában, amely a jövőben a pietizmus fontos székhelye volt. A metodizmus történetének egyik mélyebb kapcsolata, hogy 1700-ban Spener megkeresztelte egy nemesi család fiatal örökösét, a leendő Nicolaus Ludwig von Zinzendorf grófot.

Wesley kapcsolatba került Zinzendorffal a morvákval való kapcsolata miatt. Zinzendorfról egy későbbi fejezetben részletesebben lesz szó, de jelenleg fontos számunkra, hogy legyen valami megértésünk a morva egyházzról a tizenhetedik század végéig.

A morva kifejezés Európa egy régiójából származik, annak keleti részén, ami most a Cseh Köztársaság. A morva örgrófság némileg átfedi a modern határokat, de ez visszavezet ahhoz a ponthoz, amelyet e fejezet elején tettem a határok és nemzetek változó természetéről. A morva egyház gyökerei azonban a szomszédos Csehország Királyságában található, amely szintén a modern Cseh Köztársaságban van. Amikor Husz János megkezdte az egyházreform kísérletét a tizenötödik század

11 K. James Stein, "Philipp Jakob Spener (1635–1705)," in Lindberg, ed., *The Pietist Theologians*, 84–85.

elején (száz évvel Luther előtt), Husz és tanítása befolyásossá vált még Csehország királyával is, de 1415-ben a konstanzi zsinatra hívták, és eretneknek bélyegezték. Számos huszita háború zajlott az elkövetkező harminc évben. 1457-ben a *Unitas Fratrum*, vagyis a Testvérek Egysége, Husz követői által alapított. Luther felemelkedésével a Testvérek széles körben terjeszkedtek, Csehország és Morvaország többségi hitévé válva. A harmincéves háború kezdete után a Testvéreket hivatalosan elnyomták, és föld alá vonultak szerte Európa zugaiban, de különösen Morvaországban. 1722-ben Zinzendorf menedéket kínált az elnyomott Testvérek Egyházának Herrnhutban. 1727-ben egy ébredés zajlott le Herrnhutban, amely közvetlenül oda vezetett, hogy John Wesley 1735 októberében, Georgia felé tartva, találkozott egy morva csoporttal, és elképedt hitükön és reménységükön.

Georgia felé tartva Wesley elolvasta Spener lelki örökösének, August Hermann Franckének két művét.

1663-ban Lübeckben született, Francke nyelveket és teológiát tanult sok helyen, mint Erfurtban és Hamburgban, a héberre és a görögre összpontosítva. 1690-ben lelkészi állást vállalt Erfurtban, de volt egy vita a pietizmusról, amely az elbocsátásához vezetett. Mint minden vallási mozgalom, sokan lelkesedtek a pietizmusért, valamint sokan szerették úgy a dolgokat, ahogy voltak, és úgy gondolták, hogy ezek a felkapaszkodók magát az ortodox lutheranizmust kérdőjelezik meg. Erfurt elhagyása után Francke egy Glaucha nevű hallei elővárosban lett lelkész, és a bibliai nyelvek professzora a hallei egyetemen, amelyet Spener segített megteremteni. Francke kiterjedten kiadott, és munkája segített Hallét misszionáriusi gócponttá tenni, amely evangelistákat küldött szerte a világba.

Franckének is volt egy megtérési élménye, hasonló Wesleyéhez Aldersgate-ben. Amíg Francke iskolában volt, nagybátyja a kiváló tudóshoz, Kaspar Hermann Sandhagenhez küldte

Lüneburgba. Francke tanulmányai kétségekhez vezették a Biblia érvényességéről, de lelki élménye megállította azt a kétséget:

Még egyszer térdre estem ezen a vasárnap estén, és Istenhez folyamodtam, akit még mindig nem ismertem és nem bíztam benne, hogy szabadítson meg egy ilyen nyomorúságos állapotból. Akkor az Úr, az élő Isten, meghallgatott engem trónjáról, miközben még térdeltem. Olyan nagy volt atyai szeretete, hogy úgy döntött, ahelyett, hogy fokozatosan rendezné kétségeimet és szívem nyugtalanságát... inkább hirtelen meghallgassa imámat... Akkor minden kétségem oly gyorsan eltűnt, mint ahogy az ember megfordítja a kezét; szívemben meggyőződtem Isten kegyelméről Krisztus Jézusban; és Istent nemcsak mint Istent, hanem mint Atyámat hívhattam. Szívem minden szomorúsága és nyugtalansága egyszerre elvétel, és azonnal úgy elöntött, mint az öröm árja, hogy teli szívből dicsértem és tiszteltem Istent, aki ilyen nagy kegyelmet mutatott nekem.¹²

Wesley tanulmányozta Franckét Georgiában és visszatérése után, és Franckét le is rövidítette kiscsoportos alkalmakra való használatra, és kiadott egy kiadást 1739-ben.¹³

A német kegyesség hatása nemcsak az innovatív kiscsoportokban vagy az egyházreformban volt. Wesleyt nagyban befolyásolta az a vágy, hogy visszatérjen a hit forrásaihoz, ahol csak megtalálta őket. Wesley georgiai misszionáriustársa, Benjamin Ingham, a morva kegyességről írt a naplójában, mondván: „Jobban hasonlítanak az ősegyházi keresztényekhez, mint a világon ma bármely

12 Markus Matthias, ed., *Lebensläufe August Hermann Franckes* (Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 1999), 29, in Lindberg, ed., *The Pietist Theologians*, 102–103.

13 Geordan Hammond, *John Wesley in America: Restoring Primitive Christianity* (Oxford: Oxford University Press, 2014), 34 n14.

más egyház; mert megtartják az apostolok hitét, gyakorlatát és fegyelmét is.”¹⁴

Az ősi kereszténységről szóló diskurzus a tizenhetedik század végén egyre nőtt az angol egyházban, de a morva egyházban is. Sokan tisztánlátást kerestek a vallási konfliktusból az ősi vagy korai egyház gyakorlatainak keresésével. Mit találtak ott, és hogyan befolyásolta az ősegyházi tudományosság Wesleyt és a korai metodistákat?

¹⁴ Benjamin Ingham, Journal, October 17, 1735, in Luke Tyerman, *The Oxford Methodists* (London: Hodder and Stoughton, 1873), 68, idézi Hammond, *Wesley in America*, 38.

21. FEJEZET

Az ősegyház keresése

Bárcsak visszamehetnénk a régi szép időkbe. Vagy ahogy a himnusz tartja: *Adjátok nekem azt a régi idők vallását, adjátok nekem azt a régi idők vallását, adjátok nekem azt a régi idők vallását, elég jó az nekem.* Az egyszerűbb időkbe való visszatérés vágya régebbi, mint a kereszténység. Az ókori Görögországban Hésziodosz írt az ember öt koráról, az aranykorral, a χρύσεον γένος-szal, lévén az idők legjava. Hésziodosz írja: „Aranyból volt a beszéddel megáldott emberi lények nemzetsége, amelyet a halhatatlanok, akiknek lakóhelye az Olümposzon van, legelőször alkottak meg... éppen mint istenek, gondtól mentes szellemmel töltötték életüket, fáradságtól és gyötrelemtől teljesen távol.”¹ Az aranykor utáni vágy nemcsak a pogány civilizációban volt, és nem is csak ma található meg, amikor az emberek „a régi szép időről” vagy egyszerűbb időről vagy arról a régi idők vallásáról beszélnek. Ez a nyelvezet tele van egy naivitással, amelynek kevés helye van a szigorúságra.

John Wesley sok prédikációban és levélben tucatszor említette az „ősi kereszténység” vagy az „ősegyház” kifejezést. Amikor először olvastam Wesleyt, azt feltételeztem, hogy a kifejezés

1 Hesiod, *Works and Days* 109–115, in *Theogony; Works and Days; Testimonia*, ed. and trans. Glenn W. Most, Loeb Classical Library 57 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2018), 95–97.

egy keresztény aranykor rövidítése. Vagyis egy korszaké a romlás előtt. Ez nem volt a szándéka, sem a kifejezés használata. Valójában a tizenhetedik század végén és a tizennyolcadik század elején hihetetlen kincsesbánya volt a korai egyházzal szemben a kutatásban, és vágy a *Sitz im Leben*, vagyis a keresztények életbeli helyzetének kifejlesztésére és kiterjesztésére, közelebb Jézus életéhez, mint mi vagyunk.

Ahogy a 11. fejezetben, a Károli-féle változat megteremtéséről említettük, számos rendkívül művelt tudós volt Angliában a tizenhetedik század fordulóján. Ezek azok az emberfajták, akik feltételezik, hogy egy úriembernek a szír Újszövetség egy példányát kéznél kellene tartania. Ahogy a tizenhetedik század folytatódott, a reformáció szerte Európában olyan serdülőkori göröcsökön ment keresztül, amelyeket az elmúlt tíz fejezetben bemutatunk. Az angol polgárháborúhoz vagy a dicsőséges forradalomhoz vagy akár a német pietizmushoz képest az ősegyház keresése csekély pontnak tűnhet a metodizmus történetében, és mégis formálta Samuel Wesley életét, és mély tisztánlátást kínált John Wesley egyházfelfogásához, amely lehetővé tette a leendő metodista egyházak elindulását.

Eltolódások zajlottak ez idő alatt, amelyek segítettek felkészíteni az angol tudósokat a korai egyház tanulmányozására, túl pusztán a Biblia tanulmányozásán, I. Jakab uralkodásának vége felé. Az ősegyház és a korai egyház kifejezéseket felváltva használjuk, jelölve a Jézus halálát közvetlenül követő időszakot az elkövetkező néhány évszázadig.

Lancelot Andrewes szavaival kezdjük, a nagy prédikátoréval, aki a Pentateuchus-bizottság elnöke is volt a Károli-fordításban. Andrewes segít keretbe foglalnunk ezt az időszakot egy prédikációban, amelyet 1613-ban tartott, miközben Ely püspöke volt; azt írja, hogy „a Szentírás egy kánonja, amelyet Isten írásba foglalt, két Testamentum, három Hitvallás, az első négy zsinat, öt évszázad és az Atyák abban való egymásutánja... megrajzolja

számunkra a vallás szabályát.”² Andrewes akkoriban nem volt normatív az anglikán egyházban, de a korai egyházzól alkotott nézete jelentős volt.

Nem sokkal ezután I. Jakab levelet küldött Oxfordba 1622-ben (hasonló levelet küldött Cambridge-be 1616-ban), amely a következőt mondta: „az e szakmában lévő hallgatók első helyen a Szentírás olvasásának szenteljék magukat, ezután a zsinatoknak és az ősi Atyáknak, és aztán a skolasztikusoknak, kizárva azokat a neoterikusokat, mind jezsuitákat, mind puritánokat, akikről ismert, hogy állam és monarchia ügyeibe avatkozók.”³

A kifejezés, amelyet Jakab itt használ, a *neoterikus*, egy sor felszínes első századi latin költőre utal, tehát ez meglehetősen oldalvágás a jezsuiták és a puritánok ellen. Szabadon használhatja ezt kötetlen társalgásban: „ők olyan neoterikusok.”

E pedagógiai eltolódás lényege a lelkipásztori képzés tárgyát kortárs teológusoktól vagy akár olyan reformátoroktól, mint Calvin és Luther, az egyház ősi történetének alakjaihoz toltta el. Ahelyett, hogy a korai egyházat a kezdetektől romlottnak látták volna, a korai keresztények vezetőkként szolgáltak kortárs tévedések, mint a pápistaság vagy a puritanizmus ellen. Ahogy Ted Campbell írja: „Az anglikánok igen sok erőfeszítést fordítottak egyházuk berendezkedésének védelmére, a pápai felsőbbség római katolikus igényeivel és az episzkopális egyházkormányzat puritán kifogásaival szemben.”⁴

Az ősegyházat helyettesként használták a tizenhetedik század első felének sok vitájában, mint a predestináció. Valamint az angol

2 Jean-Louis Quantin, *The Church of England and Christian Antiquity: The Construction of a Confessional Identity in the 17th Century* (Oxford: Oxford University Press, 2009), 155.

3 Anthony à Wood, *The History and Antiquities of the University of Oxford*, ed. John Gutch (Oxford, 1792–1796), 343.

4 Campbell, *Christian Antiquity*, 14.

polgárháborúban a királypárti ügy vége után sok parlamentarista a Bibliához és a korai egyházhoz fordult a helyes kormányzat kifejlesztésének forrásaként.

1651-ben a francia protestáns, Jean Daillé munkáját, a *Traicté sur l'Employ des saints Pères*-t lefordították angolra „Értekezés a szent Atyák használatáról” címmel. A kontinensen és Angliában Daillé próbakövé vált abban, hogyan tekintszen az ember az egyházatyákra. Például hogy a korai egyházat lehet-e használni a hitről és gyakorlatról szóló érvelésekben, vagy hogy az egyházfegyelem és -formálás egyetlen forrása és tekintélye magából a Bibliából vett idézetek lennének-e. Ahogy Ted Campbell írja: „Daillé maga korai keresztény írásokra hivatkozott azért, hogy megkérdőjelezze a korai keresztény írások tekintélyét!”⁵ Így a korai egyház hangja és tekintélye nem volt egységes. Edward Scrivener, az első egyike, akik megcáfolták Daillé-t, azt írta, hogy „a puritánok, amikor a régiek fegyverei gyötrik őket, Jean Dailléjükhöz sietnek.”⁶

Ahogy az ország II. Károly restaurációja felé tántorgott, az 1650-es években számos művet adtak ki a korai egyházról, amelyek befolyásosnak bizonyultak a leendő metodista mozgalom számára. Sokukat összegezve John Pearson püspök 1659-ben azt írta, hogy „a kereszténységben nem lehet semmilyen lényeges igazság, amely ne lenne ősi; és bármi, ami új, az bizonyosan hamis.”⁷

Edward Stillingfleet egy tizenhetedik századi püspök volt, akit később pejoratíve latitudináriusnak neveztek. 1659-ben, mielőtt püspökké vált volna, írt egy *Irenicum: avagy fegyver-balzsam az egyházak sebeire* című művet. Ebben a szövegben nem próbálta meg támogatni a kor egyik egyházi berendezkedését sem (a

5 Campbell, *Christian Antiquity*, 11.

6 Quantin, *Church of England and Christian Antiquity*, 345.

7 John Pearson, *Exposition of the Creed* (London, 1659).

régi anglikán egyházat, az independenst vagy a prezbiteriánust), hanem hogy tisztánlátást kínáljon a korai egyházról, és előterjessze azt az érvet, hogy nincs koherens egyháztan, amelyre kortárs rendszerünket alapozhatnánk. Azért tette ezt, hogy a tudósok ne használhassák a korai egyházat bunkósbotként olyan egyháztanok ellen, amelyekkel nem értünk egyet. Wesley azt írta e mű kiadásában: „Úgy gondolom, teljesen bizonyítja az állítását.”⁸ Bár, ahogy Albert Outler megjegyzi Wesley prédikációinak kiadásában, „Stillingfleet ezt követően visszavonta korábbi álláspontját, és érvelt, a Danby-ügyben, az anglikán püspökök különleges joghatósága mellett.”⁹ És mégis, Wesley még 1780-ban is forrásként használta őt egy levélben bátyjának, Charlesnak.

Wesley másik fontos forrása az apostoli utódláson kívüli felszentelés lehetőségéről a nonkonformista Peter Kingtől származott, aki *Vizsgálódás az ősegyház alkotmányáról, fegyelméről, egységéről és istentiszteletéről* című művet írta. Stillingfleethez hasonlóan King is később visszavonta ezt az álláspontot, egészen odáig menve, hogy anglikán, báró és Anglia lordkancellárja lett, de Wesley még mindig idézi Kinget „amerikai testvéreinkhez” intézett nyílt levelében, 1784. szeptember 10-én, amely Thomas Coke-ot és Francis Asburyt mutatta be az amerikai metodistáknak. Wesley felfogását a felszentelésről, az apostoli utódlásról és az egyháztanról mind ezek a korai egyházról szóló tanulmányok formálták. Wesley azt írja: „Lord King beszámolója az ősegyházról sok évvel ezelőtt meggyőzött arról, hogy a püspökök és

8 Randy L. Maddox, „John Wesley’s Reading: Evidence in the Kingswood School Archives,” *Methodist History* 41, no. 2 (2003): 56.

9 Albert C. Outler, ed., *The Bicentennial Edition of the Works of John Wesley* (Nashville: Abingdon Press, 1976–), 1:86.

a presbiterek ugyanaz a rend, és következésképpen ugyanaz a joguk van felszentelni.”¹⁰

Coke és Asbury felszentelése nélkül az amerikai metodizmus és a wesleyanizmus gyökeresen másképp nézett volna ki, és King és Stillingfleet és mások munkája nélkül Wesley nem gondolt volna felszentelésük lehetőségére.

Egy másik kulcsfigura William Cave volt, akinek 1672-es *Ősi kereszténység* című műve segített felkészíteni a lelki írók egy nemzedékét azáltal, hogy a korai egyház spiritualitására összpontosított, és érvelt a korai egyházatyák életének relevanciája mellett korának kereszténysége számára. Ahogy Geordan Hammond írja: „William Cave egyike volt azoknak a kulcsfontosságú képviselőknek, akik az ősegyházat helyreállítandó modellként mutatták be az anglikán egyházban.”¹¹ Ahelyett, hogy a mártíromságra és pusztán a halálukra összpontosítana, Cave a korai egyház sokjának megélt érényeit nézi. Például munkájának 11. fejezete „Az ő mennyei beállítottságukról és a világ megvetéséről” címet viseli. Írt Jusztinosz mártírról és Quintianusról és Nazianzosi Gergelyről, miközben olyan érényeket emel ki, mint az egyszerűség. Cave írja: „A keresztények egyszerűsége akkor megóvta őket attól, hogy tiszttség és nagyság után törekedjenek, és ha valaha is felemelkedtek hozzá, nagy gondjuk az volt, hogy »szepőlötlenül megtartsák magukat a világtól.«”¹²

Anthony Horneck, aki nélkülözhetetlen volt az angol vallásos társaságok megteremtésében, ahogy a 18. fejezetben említettük, írt

10 John Wesley, "To 'Our Brethren in America,'" September 10, 1784, in *Works*, 30:268.

11 Hammond, *Wesley in America*, 32.

12 William Cave, *Primitive Christianity: Or the Religion of the Ancient Christians in the First Ages of the Gospel* (London, 1672), 184.

egy művet a korai egyházzól, *Az ősegyházi keresztények élete* címmel, amelyet Wesley kiadott *Egy keresztény könyvtárában*.

Horneck azt írta:

Az egyház abban a korban, bár csecsemő, születésétől fogva oly erős és életteljes volt, hogy bár soha nem zúzott szét kígyókat vagy viperákat bölcsőjében, mégis legyőzött tigriseket, oroszlánokat, és, ami rosszabb, tüzeket és lángokat és a legélesebb gyötrelmeket. Semmit sem tudott a zsenge kor gyengeségeiről és erőtlenségeiről, de ifjúságában a legidősebb emberek komolyságához és józanságához illő dolgokat tett. És bár növekedése csodálatos volt, mégis már a világba való első belépésekor nagysága és roppantsága a földével látszott vetekedni; mert egy új világot vezetett be a világmindenségbe.

A dicsőséges forradalom után az esküt nem tevők közül sokan, akik megtagadták a hűség- és felsőbbbségi esküt Vilmosnak és Máriának, írtak és tanulmányokat folytattak a korai egyházzól, és befolyásossá váltak Wesley életében. Ez a befolyás már saját otthonában elkezdődött felnövekedése során.

Tizenegy évvel John születése előtt Samuel Wesley, egy *Az ifjú diák könyvtára* című röpiratban, amelyet csak néhány évvel felszentelése után és III. Vilmos koronázása után írt, ajánlotta „Az összes Atyát, mint Szent Ambrust stb.”¹³ Amikor John úgy döntött, hogy felszentelést keres, atyja tanácsot írt neki, beleértve azt a konkrét tanácsot, hogy olvassa Aranyszájú Szent János *A papságról* című művét, és sajátítsa el azt.¹⁴

Még néhány évvel később Oxfordban Wesley kapcsolatba került a manchesteri magasegyházi John Claytonnal, aki erősen befolyásolta Wesley iskoláztatásának utolsó éveit, 1732-től

13 Samuel Wesley, *The Young Student's Library* (London, 1692), iv, idézi Campbell, *Christian Antiquity*, 24.

14 Campbell, *Christian Antiquity*, 25.

kezdve, azzal, hogy arra ihlette, hogy „az egyházatyák intenzív tanulmányozására” vállalkozzon... (Wesley) magáévá tette az ősi kereszténység helyreállításának eszméjét Clayton és egy manchesteri esküt nem tevő csoport hatása alatt, akiket Wesley »az esszencialista esküt nem tevőknek« címkézett.”¹⁵

Ez a munka még Wesley georgiai missziós útját is formálta. John Burtonhoz, a megbízotthoz, aki Wesleyt toborozta a georgiai misszióra, írt levélben Wesley azt írja: „Ezektől tehát remélem megtanulni annak a hitnek a tisztaságát, amely egyszer adatott a szenteknek, azoknak a törvényeknek a valódi értelmét és teljes terjedelmét, amelyeket senki sem érthet, aki földi dolgokra figyel.”¹⁶ A szentek, Wesley számára, nem korlátozódtak a Bibliára, hanem magukban foglalták az ősegyházat is. Geordan Hammond egészen odáig megy, hogy azt mondja, hogy „az ősi kereszténység mint elmélet és cél vonzereje központi, mégis integrált része volt a hatások átfogó sorozatának, amely Wesley azon döntésében csúcsozott ki, hogy elhagyja szülőföldjét.”¹⁷

Wesley nem használta az ősegyházat naiv módon mint aranykort. Ahogy Ted Campbell írja: „John Wesley olyan korba született, amelyben a keresztény ókor, távol attól, hogy pusztán történelmi érdeklődés tárgya legyen, több mint egy évszázadon át gyújtópontja volt a teológiai, egyházi és erkölcsi diskurzusnak.”¹⁸ Ehelyett az ősegyház egy forrás volt a sok közül a megújulás és megtérés lehetőségére itt és most Georgiában, Angliában és szerte a világon.

15 Hammond, *Wesley in America*, 33, hivatkozva erre: Wesley, *Works*, 18:212.

16 Wesley, *Works*, 25:439.

17 Geordan Hammond, „High Church Anglican Influences on John Wesley’s Conception of Primitive Christianity, 1732–1735,” *Anglican and Episcopal History* 78, no. 2 (2009): 175.

18 Campbell, *Christian Antiquity*, 21.

BIBLIOGRÁFIA

Elsődleges források

Annesley, Samuel. Various Sermons. In John Wesley, *A Christian Library*, vol. 24. <http://wesley.nnu.edu/john-wesley/a-christian-library/a-christian-library-volume-24/>.

Baxter, Richard. *The Saints' Everlasting Rest*. In John Wesley, *A Christian Library*, vol. 22. <http://wesley.nnu.edu/john-wesley/a-christian-library/a-christian-library-volume-22/>.

Cave, William. *Primitive Christianity: Or the Religion of the Ancient Christians in the First Ages of the Gospel*. London, 1672. https://www.google.com/books/edition/Primitive_Christianity/te8tqdgf

Goodwin, Thomas. *The Heart of Christ in Heaven, towards Sinners on Earth*. In John Wesley, *A Christian Library*, vol. 6. <http://wesley.nnu.edu/john-wesley/a-christian-library/a-christian-library-volume-6/>.

Hesiod. *Works and Days*. Translated by Glenn W. Most. Loeb Classical Library 57. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2008.

Hooker, Richard. *Of the Lawes of Ecclesiastical Polity*. In *The Works of Richard Hooker*, vol. 1. Edited by Isaac Walton. <https://oll.libertyfund.org/title/walton-the-works-of-richard-hooker-vol-1>.

Horneck, Anthony. *Lives of the Primitive Christians*. In John Wesley, *A Christian Library*, vol. 16. <http://wesley.nnu.edu/john-wesley/christian-library/a-christian-library-volume-16/the-live-of-primitive-christians/>.

Owen, John. *The Nature, Power, Deceit, and Prevalency of the Reminders of Indwelling Sin in Believers*. In John Wesley, *A Christian Library*, vol. 10. <http://wesley.nnu.edu/john-wesley/a-christian-library/a-christian-library-volume-10/>.

Spener, Philipp Jakob. *Pia Desideria*. Translated by Theodore G. Tappert. Minneapolis: Fortress Press, 1964.

Taylor, Jeremy. *Rule and Exercises of Holy Living and Dying*. In John Wesley, *A Christian Library*, vol. 9. <http://wesley.nnu.edu/john-wesley/a-christian-library/a-christian-library-volume-9/>.

Wesley, John. *A Christian Library*. Vol. 15. <http://wesley.nnu.edu/john-wesley/a-christian-library/a-christian-library-volume-15/>.

Wesley, Samuel. *The Young Student's Library*. London, 1692.

Wesley, Susanna. *The Complete Writings*. Edited by Charles Wallace Jr. Oxford: Oxford University Press, 1997.

Wood, Anthony à. *The History and Antiquities of the University of Oxford*. Oxford, 1796.

Másodlagos források

Bangs, Carl. *Arminius: A Study in the Dutch Reformation*. Nashville: Abingdon Press, 1971.

Campbell, Ted A. *John Wesley and Christian Antiquity: Religious Vision and Cultural Change*. Nashville: Kingswood Books, 1991.

Bibliografía

———. *The Religion of the Heart: A Study of European Religious Life in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*. Columbia, SC: University of South Carolina Press, 1991.

Cavanaugh, William T. *The Myth of Religious Violence: Secular Ideology and the Roots of Modern Conflict*. Oxford: Oxford University Press, 2009.

Cooper, Tim. *John Owen, Richard Baxter, and the Formation of Nonconformity*. Burlington, VT: Ashgate, 2011.

Firth, Charles Harding. *The Parallel Between the English and American Civil Wars*. London, 1910. <https://www.google.com/books/edit>

Gunter, W. Stephen. *Arminius and His Declaration of Sentiments: An Annotated Translation with Introduction and Theological Commentary*. Waco, TX: Baylor University Press, 2012.

Hammond, Geordan. "High Church Anglican Influences on John Wesley's Conception of Primitive Christianity, 1732–1735." *Anglican and Episcopal History* 78, no. 2 (2009): 174–98.

———. "The Search for the Primitive Church: The Use of Early Church Fathers in the High Church Anglican Tradition, 1680–1745." *Journal of Ecclesiastical History* 59, no. 1 (2008): 26–49. <https://www.jstor.org/stable/42610424>.

———. "Versions of Primitive Christianity: John Wesley's Relations with the Moravians in Georgia, 1735–1737." *Journal of Moravian History*, no. 6 (2009): 31–60. <http://www.jstor.org/stable/41179847>.

Heitzenrater, Richard P. *Mirror and Memory: Reflections on Early Methodism*. Nashville: Kingswood Books, 1989.

———. *Wesley and the People Called Methodists*. 2nd ed. Nashville: Abingdon Press, 2013.

Hibbert, Christopher. *Cavaliers and Roundheads: The English Civil War, 1642–1649*. New York: Scribner, 1993.

Hill, Christopher. *The Century of Revolution, 1603–1714*. New York: W. W. Norton, 1961.

Kisker, Scott. "John Wesley's Puritan and Pietist Heritage Reexamined." *Wesleyan Theological Journal* 34, no. 2 (1999): 262–80.

Lindberg, Carter, ed. *The Pietist Theologians: An Introduction to Theology in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*. Malden, MA: Blackwell, 2005.

Maddox, Randy L. "John Wesley's Reading: Evidence in the Kingswood School Archives." *Methodist History* 41, no. 2 (2003): 49–67.

Massa, Mark. "The Catholic Wesley: A Revisionist Prolegomenon." *Methodist History* 22 (1984): 38–53.

Midgley, Graham. *University Life in Eighteenth-Century Oxford*. New Haven, CT: Yale University Press, 1996.

Nutton, Vivian. *Ancient Medicine*. 2nd ed. London: Routledge, 2013.

Purkiss, Diane. *The English Civil War: A People's History*. London: Harper Perennial, 2007.

Quantin, Jean-Louis. *The Church of England and Christian Antiquity: The Construction of a Confessional Identity in the 17th Century*. Oxford: Oxford University Press, 2009.

Rogal, Samuel J. "John Wesley and Mary Queen of Scots: A Love Affair with History." *Methodist History* 24, no. 4 (July 1986): 215–24. <http://archives.gcah.org/bitstream/handle/10516/5662/MH-1986-July-Rogal.pdf>.

Stites, Richard. *The Four Horsemen: Riding to Liberty in Post-Napoleonic Europe*. New York: Oxford University Press, 2014.

Bibliografía

van der Eijk, Philip J. *Medicine and Philosophy in Classical Antiquity: Doctors and Philosophers on Nature, Soul, Health and Disease*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

Watson, Kevin M. *Pursuing Social Holiness: The Band Meeting in Wesley's Thought and Popular Methodist Practice*. Oxford: Oxford University Press, 2014.

Wood, A. Harold. *Church Unity Without Uniformity: A Study of Seventeenth-Century English Church Movements and of Richard Baxter's Proposals for a Comprehensive Church*. Eugene, OR: Wipf and Stock, 1997.

